

นายภูเดช สีนทับศาล

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๐



รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

นายภูวเดช สิ้นทับศาล

ดุขฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)



The Model of Cultural Tourism Management in Sukhothai Historical Park

Mr. Phuwadet Sintabsan

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E.2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)



บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษณีนีพนธ์เรื่อง
“รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบูรณ์ วุฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษณีนีพนธ์

(ศ.ดร. ประยงค์ แสนบุราณ)

ประธานกรรมการ

(พระราชปริยัติกิจ, ศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร. ธีระพงษ์ มีไธสง)

กรรมการ

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.)

กรรมการ

(พระครูสุธีศัมภีรญาณ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษณีนีพนธ์

พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.

ประธานกรรมการ

พระครูสุธีศัมภีรญาณ, ผศ.ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายภูวเดช สินทับศาล)

- ชื่อคุณิพนธ์** : รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
- ชื่อผู้วิจัย** : นายภูเดช สิ้นทับศาล
- ปริญญา** : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์**
- : พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร., พธ.บ.(ศาสนา), ศษ.บ.(ประถมศึกษา), ศศ.ม.(ปรัชญา), Ph.D.(Buddhist Studies)
 - : พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผศ.ดร., ป.ธ.๖, พธ.บ.(ภาษาไทย), M.A.(Linguistics), M.A.(Pali & Buddhist Studies), Ph.D.(Pali & Buddhist Studies)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

การวิจัยรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาหลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ๒) เพื่อศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เป็นการวิจัยเชิงเอกสารและเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า หลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีองค์ประกอบหลัก ดังนี้ (๑) สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว หรือโน้มน้าวใจให้เกิดความสนใจปรารถนาที่จะไปท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยว (๒) สิ่งอำนวยความสะดวก ที่รองรับการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อทำให้การเดินทางท่องเที่ยวเป็นไปด้วยความสะดวกสบาย (๓) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ต้องมีเจ้าหน้าที่หรือมัคคุเทศก์ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ท่องเที่ยว

การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมดำเนินการตามแผนพัฒนาจังหวัด พ.ศ. ๒๕๖๑-๒๕๖๔ วิสัยทัศน์ เมืองมรดกโลกล้ำ เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์และนวัตกรรมเมืองแห่งอารยธรรมและความสุขอย่างยั่งยืน (๑) การจัดทำผังการใช้สอยพื้นที่เขตอุทยานประวัติศาสตร์ การจัดทำแผนพัฒนาทั้งในระยะสั้นและระยะยาว และการจัดทำแผนพัฒนาฟื้นฟูโบราณสถานในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ (๒) การจัดทำฐานข้อมูลของสถานที่ท่องเที่ยวในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ในระบบสารสนเทศ และการประชาสัมพันธ์การจัดกิจกรรมประเพณี วัฒนธรรมหรือเทศกาลสำคัญ (๓) การบริหารจัดการบุคลากรการท่องเที่ยว ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลอำนวยความสะดวกในอุทยานประวัติศาสตร์ ในด้านการท่องเที่ยว และการพัฒนาจริยธรรมในการให้บริการนักท่องเที่ยว ที่สำคัญการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ทุกภาคส่วนโดยเฉพาะชุมชน

บริเวณใกล้เคียงต้องมีส่วนร่วมในการดูแลรักษา โดยให้ถือว่าทุกคนมีหน้าที่ดูแลรักษามรดกทางวัฒนธรรมของชาติ

วิเคราะห์รูปแบบการจัดการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย โดยการพัฒนาองค์ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ พัฒนาและส่งเสริมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าผลิตภัณฑ์ และบริการการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ ส่งเสริมการเชื่อมโยงความร่วมมือเป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวแหล่งมรดกโลกในภูมิภาคอาเซียน พัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ หรือศูนย์วิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในระดับนานาชาติ พัฒนาส่งเสริมมาตรฐานการท่องเที่ยวสู่มาตรฐานที่เป็นสากลตามแนวทางเศรษฐกิจ และประชาสัมพันธ์ความพร้อมในการต้อนรับนักท่องเที่ยวจากทั่วโลก โดยดำเนินการตามแผนพันธกิจ ๓ ประการ (๑) ประสาน กับหน่วยงานภาครัฐ ภาคีเครือข่ายภาคเอกชน และประชาชนทั้งด้านการใช้อำนาจและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (๒) ส่งเสริม ให้พื้นที่ท่องเที่ยวที่มีศักยภาพให้มีการบริหารจัดการด้วยการระดมบุคคลากรงบประมาณ เครื่องมือเครื่องใช้และองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการเพื่อให้บรรลุผล (๓) สนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นประชาชนและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

Dissertation Title : The Model of Cultural Tourism Management in Sukhothai Historical Park

Researcher : Mr. Phuwadet Sintabsan

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory Committee

: Phra Soponphattanabundit, Assoc.Prof.Dr. B.A.(Religion),
B.A.(Primary Education), M.A.(Philosophy),
Ph.D.(Buddhist Studies)

: Phrakhru Sudhikhambhirayan, Asst.Prof.Dr., Pali VI,
B.A.(Thai), M.A.(Linguistics), M.A.(Pali & Buddhist Studies),
Ph.D.(Pali & Buddhist Studies)

Date of Graduation : May 30, 2018

Abstract

The aims of this documentary and qualitative research were: 1) to study the principles of cultural tourism management; 2) to study the cultural tourism management principles of Sukhothai Historical Park; 3) to study the cultural tourism management model in Sukhothai Historical Park.

The research results were as follows; the principles of cultural tourism management composed of 1) attraction of the sites that motivate the tourists to visit the sites; 2) facilities that can facilitate tourism comfortably; 3) the tourism site access by the travel instructional guidelines of the guides or staff.

The management of the cultural tourism is conducted based on the provincial development plan (2561-2564 B.E.) with the vision to be the city of the world heritage, commerce, innovation of civilization and sustainable happiness as follows: 1) creating the functioning map of the park and the development plan in short and long terms; 2) creating the database of the attractions within the park on the information system; 3) in terms of personnel management, all the personnel of the park should be trained and developed in the aspects of tourism and ethics. Importantly, the management of the park should be involved by participation the communities nearby to preserve the national heritage.

Based on analysis of the cultural tourism management model in Sukhothai Historical Park by the development of product value increase, tourism quality, collaboration of ASEAN network, learning centers, international academic archaeological and historical centers, international tourism standard based on the economics, public relation on readiness to serve the visitors from all over the world composed of 1) collaboration with the government and private sectors, and the publics in terms of authority use and opinion exchange; 2) supporting the tourism potentials in administration, fund raising, personnel management, equipment and knowledge to achieve the set target; 3) supporting the local organization, residents and communities to join in the tourism site management.

กิตติกรรมประกาศ

ดุชนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จบรรลุล่วงได้ ด้วยความอนุเคราะห์ให้คำปรึกษาอย่างดียิ่งจากอาจารย์เจ้าคุณพระโสภณพัฒนบัณฑิต,รองศาสตราจารย์.ดร. ประธานกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์, อาจารย์พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ดร. กรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ และคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิประกอบด้วย (๑) อาจารย์เจ้าคุณพระราชปรีดีกวี, ศาสตราจารย์.ดร. (๒) ศาสตราจารย์ ดร.ประยงค์ แสงบุราณ และ (๓) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีระพงษ์ มีไธสง ที่กรุณาให้คำชี้แนะตรวจแก้ไขบกพร่องชี้แนะแนวทางที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณสถาบันภาษามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ที่ช่วยแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ กราบขอบพระคุณหลวงอา พระครูพิพิธนิมมานการ รองเจ้าคณะอำเภอศรีสัชนาลัย ที่ให้ความช่วยเหลือเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายและอนุเคราะห์หลาย ๆ เรื่องและกราบขอบพระคุณ พระคุณท่านพระมหาสำรอง สมณุตโต, ดร. ที่ช่วยตรวจรูปแบบดุชนิพนธ์ให้เรียบร้อยสมบูรณ์ และอาจารย์พระมหาพิสิฐ วิสิษฐปณฺโญ ผู้ช่วยเลขานุการกรรมการบริหารศูนย์บัณฑิตศึกษาที่อำนวยความสะดวกในทุกๆ อย่างโทรติดตามให้กำลังใจในการดำเนินการอยู่ตลอดเวลา ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ศูนย์บัณฑิตศึกษา เจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ที่อำนวยความสะดวกในด้านเอกสารข้อมูล และที่สำคัญบิดามารดาญาติพี่น้อง ภรรยาและลูกๆ ที่ช่วยเหลือให้กำลังใจอยู่เบื้องหลังความสำเร็จตลอดเวลา

อย่างไรก็ตามถึงแม้ดุชนิพนธ์เล่มนี้จะมีชื่อผู้วิจัยปรากฏเพียงคนเดียว แต่ในทางปฏิบัติแล้ว กว่าจะงานจะสำเร็จสมบูรณ์ก็ต้องอาศัยผู้มีส่วนร่วมหลายๆ ท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามช่วยชี้แนะให้คำปรึกษาและให้กำลังใจผู้วิจัย ขอจารึกน้ำใจอันงดงามของท่านไว้ในใจตลอดไป

ภูวเดช สิ้นทับศาล

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อไทย	ก
บทคัดย่ออังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญภาพ	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๒๖
๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๒๘
๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๒๘
บทที่ ๒ หลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	๒๙
๒.๑ หลักการบริหารจัดการ	๒๙
๒.๑.๑ ความหมายของการบริหารจัดการ	๓๐
๒.๑.๒ กระบวนการการบริหารจัดการ	๓๑
๒.๑.๓ รูปแบบและประเภทการบริหารจัดการ	๓๓
๒.๑.๔ การบริหารจัดการเชิงพุทธ	๓๕
๒.๑.๕ การจัดการท่องเที่ยวในปัจจุบัน	๓๙
๒.๒ การบริหารจัดการท่องเที่ยว	๔๒
๒.๒.๑ ความหมายของการบริหารจัดการการท่องเที่ยว	๔๓
๒.๒.๒ หลักการและแนวทางการบริหารจัดการท่องเที่ยว	๔๕
๒.๒.๓ ปัจจัยที่มีผลต่อการท่องเที่ยว	๔๖

๒.๒.๔	การจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน	๔๘
๒.๓	ลักษณะของวัฒนธรรมไทย	๕๑
๒.๓.๑	ความหมายของมรดกทางวัฒนธรรม	๕๑
๒.๓.๒	องค์ประกอบของวัฒนธรรมไทย	๕๓
๒.๓.๓	พระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย	๕๕
๒.๔	หลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	๕๗
๒.๔.๑	ขอบเขตเนื้อหาของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	๕๘
๒.๔.๒	แผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	๖๐
๒.๔.๓	รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	๖๑
๒.๕	สรุป	๖๓
บทที่ ๓	การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	๖๕
๓.๑	พัฒนาการพระพุทธศาสนาในสุพรรณภูมิ	๖๕
๓.๑.๑	สมัยพูนดิน	๖๖
๓.๑.๒	สมัยทวารวดี	๖๖
๓.๑.๓	สมัยศรีวิชัย	๖๗
๓.๑.๔	สมัยลพบุรี	๖๘
๓.๑.๕	สมัยล้านนา	๖๙
๓.๒	กำเนิดอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	๗๐
๓.๒.๑	อาณาจักรสุโขทัย	๗๐
๓.๒.๒	การปกครองอาณาจักรสุโขทัย	๗๖
๓.๒.๓	ระบบผังเมืองอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	๘๑
๓.๓	มรดกทางวัฒนธรรมในสมัยสุโขทัย	๘๓
๓.๓.๑	ความหมายของมรดกทางวัฒนธรรม	๘๓
๓.๓.๒	ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม	๘๕
๓.๓.๓	ความสำคัญและองค์ประกอบของวัฒนธรรม	๘๖
๓.๔	ลักษณะของวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา	๘๙
๓.๔.๑	บทบาทของคตินิยมทางพระพุทธศาสนา	๙๐
๓.๔.๒	บทบาทของเนติธรรมทางพระพุทธศาสนา	๙๑
๓.๔.๓	บทบาทของสัทธรรมทางพระพุทธศาสนา	๙๒
๓.๔.๔	บทบาทของวัตถุธรรมทางพระพุทธศาสนา	๙๓

๓.๕	วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย	๙๓
๓.๕.๑	การปกครองคณะสงฆ์สมัยสุโขทัย	๙๔
๓.๕.๒	ด้านพุทธศิลป์และสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย	๙๖
๓.๕.๓	ด้านจิตรกรรมและประติมากรรมสมัยสุโขทัย	๙๗
๓.๕.๔	มรดกวัฒนธรรมที่สำคัญสมัยสุโขทัย	๑๐๑
๓.๕.๕	พัฒนาการพระพุทธศาสนากับการปกครองสมัยสุโขทัย	๑๐๒
๓.๖	พัฒนาการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	๑๐๔
๓.๖.๑	การขึ้นทะเบียนมรดกโลกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	๑๐๕
๓.๖.๒	โบราณสถานที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	๑๐๗
๓.๖.๓	สถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	๑๐๙
๓.๗	สรุป	๑๑๕
บทที่ ๔	วิเคราะห์รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	๑๑๘
๔.๑	บริบทพื้นที่ของจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน	๑๑๘
๔.๑.๑	อัตลักษณ์การท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดสุโขทัย	๑๑๙
๔.๑.๒	วิเคราะห์การจัดการท่องเที่ยวให้เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย	๑๒๐
๔.๑.๓	วิเคราะห์รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	๑๒๒
๔.๒	วิเคราะห์รูปแบบการจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	๑๒๖
๔.๒.๑	แผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย (๒๕๖๑-๒๕๖๔)	๑๒๖
๔.๒.๒	การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์	๑๒๘
๔.๒.๓	ยุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตามแผนพัฒนา จังหวัดสุโขทัย	๑๓๐
๔.๒.๔	การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	๑๓๑
๔.๓	วิเคราะห์ศักยภาพการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเมืองมรดกโลก	๑๓๒
๔.๓.๑	การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการดึงดูดใจ	๑๓๓
๔.๓.๒	การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการอำนวยความสะดวก	๑๓๔
๔.๓.๓	การจัดการเพื่อการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว	๑๓๖
๔.๓.๔	การจัดการด้านกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว	๑๓๗
๔.๔	สรุป	๑๓๙

บทที่ ๕	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๑๔๑
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๔๑
๕.๒	อภิปรายผล	๑๔๔
๕.๓	ข้อเสนอแนะ	๑๔๕
๕.๓.๑	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๔๕
๕.๓.๒	ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	๑๔๖
บรรณานุกรม		๑๔๗
ภาคผนวก	ภาพลงพื้นที่เก็บข้อมูลประกอบการวิจัย	๑๕๕
ประวัติผู้วิจัย		๑๖๖

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
แผนภาพที่ ๑ แผนที่ภาพรวมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	๑๐๘
แผนภาพที่ ๒ แผนแม่บทบูรณาการบริหารพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน	๑๒๓
แผนภาพที่ ๓ เป้าประสงค์ของการพัฒนาการอุทยานประวัติศาสตร์มรดกวัฒนธรรม	๑๒๔
แผนภาพที่ ๔ แผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย (๒๕๖๑-๒๕๖๔)	๑๒๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อภาษาไทย

๑.๑ คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง การอ้างอิงในระบบจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖/๑๐ หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๑๖ หน้าที่ ๑๐ ดังนี้

พระไตรปิฎก

เล่ม	คำย่อ	คัมภีร์	ภาษา
๑๐	ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ และมรดกทางวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของชาติวิถีชีวิตขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ศิลปะ ภาษา วรรณกรรม และการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ทำให้คนไทยประพฤติในทางที่ดีงาม มีคุณธรรม การที่วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยที่ผ่านมาถือว่าเป็นภารกิจหลักในนโยบายของรัฐทุกรัฐบาล กำหนดให้ทุกภาคส่วนอนุรักษ์สนับสนุนฟื้นฟู และศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ มรดกทางศิลปะ ประเพณีวัฒนธรรม โบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้ โดยให้ภาคประชาชนและเยาวชนมีบทบาท ร่วมกับสถานศึกษา ครอบครัวและชุมชน สนับสนุนให้อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้เชิดชูและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทยอย่างสมศักดิ์ศรี และสร้างสรรค์^๑ ปัจจุบันการจัดการท่องเที่ยวเชิงมรดกทางวัฒนธรรม เป็นการเพิ่มทางเลือกให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่สนใจ ที่ต้องการเสริมสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ ความเจริญทางจิตใจ ความเป็นมงคลกับชีวิต เพื่อให้รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้เป็นที่รับรู้แพร่หลาย

การส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศไทยแต่ละภูมิภาคมีรูปแบบและกระบวนการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะในภาคเหนือ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมจะมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และประเพณี เช่น การไปไหว้พระตามคติความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด ประเพณีที่สำคัญที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ประเพณีบวชปอยสา่งลอง จังหวัดเชียงใหม่ ประเพณียี่เป็ง จังหวัดสุโขทัย ประเพณีเผาเทียนเล่นไฟ เป็นต้น^๒ เป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งล้วนมีความสัมพันธ์ระหว่างการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนากับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม และที่สำคัญจังหวัดสุโขทัยนอกจากจะเป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์มรดกโลก ในเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวารซึ่งประกอบไปด้วยอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และอุทยาน

^๑ พระมหาทองสุข สุภโร, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีไทย”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕).

^๒ พระมหาวิชาญ เลี้ยวแสง, “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว : ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔).

ประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ทั้ง ๓ เมืองที่เคยมีความรุ่งเรืองในอดีตช่วงใกล้เคียงกัน โดยอาณาจักรสุโขทัยนั้นถือเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย เป็นศูนย์กลางความเจริญในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ เป็นศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา และเศรษฐกิจ ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ มีสถานที่สำคัญที่เป็นพระราชวัง ศาสนสถาน โบราณสถาน โดยมีคูเมือง กำแพงเมือง และประตูเมืองโบราณล้อมรอบอยู่ในรูปสี่เหลี่ยม มีความยาวประมาณ ๒ กิโลเมตร กว้างประมาณ ๑.๖ กิโลเมตรครอบคลุมพื้นที่กว่า ๗๐ ตารางกิโลเมตร มีประตูเมืองอยู่ตรงกลางกำแพงเมืองแต่ละด้าน ภายในยังเหลือร่องรอยพระราชวังและวัด มีโบราณสถานสำคัญที่จำวนมากกว่า ๓๐ แห่งซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ วัดที่สำคัญประกอบด้วย วัดชนะสงคราม หรือวัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ วัดสระศรี และวัดศรีชุมที่ประดิษฐานองค์พระอจนะ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์ใหญ่ที่มีตำนานเป็นที่เลื่องลือถึงความศักดิ์สิทธิ์และมนต์เสน่ห์ ตั้งอยู่ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย”

จังหวัดสุโขทัยมีรูปแบบการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่น่าสนใจ เช่น งานประเพณีเผาเทียนเล่นไฟ ซึ่งมีมาแต่โบราณโดยมีความเชื่อว่าเป็นการบูชา และขอขมาพระแม่คงคา เป็นการสะเดาะเคราะห์ และบูชาพระเจ้าในศาสนาพราหมณ์ หรือเป็นการบูชารอยพระบาท ในงานจัดให้มีพิธีเผาเทียนแบบโบราณ โดยใช้ตะคัน เผาเทียนบูชาพระรัตนตรัย จุดแล้วนำไปวางบนฐานหรือระเบียงโบสถ์ วิหาร พระเจดีย์ โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ทำให้เกิดแสงสว่างระยิบระยับนับร้อยนับพันดวง ประเพณีสงกรานต์แห่ช้างขึ้นโองสร่งน้ำเจ้าหมื่นดั่ง ประเพณีกินทางน้ำแข่งเรือเหาะช่วง กิจกรรมสวดมนต์ข้ามปีส่งท้ายปีเก่าวิถีไทยต้อนรับปีใหม่วิถีพุทธ และงานสักการะพระแม่ย่า กิจกรรมสวดมนต์ปฏิบัติธรรมคือเดือนเพ็ญ ๑๕ ค่ำ กิจกรรมสวดมนต์ปฏิบัติธรรมข้ามปี เบื้องหน้าพระอจนะ วัดศรีชุม และวัดต่างๆ ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย^๙ กิจกรรมแต่ละอย่างล้วนมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ซึ่งจากอดีตถึงปัจจุบันชาวสุโขทัยเป็นพุทธมามกะที่มีศรัทธาและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระมหากษัตริย์จนถึงชาวบ้านทั่วไปจะไปวัดทำบุญทำทานรักษาศิลปปฏิบัติธรรม ฟังพระธรรมเทศนาที่กลางดงตาลในเมืองสุโขทัย

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยเป็นสถานที่แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์และมรดกทางวัฒนธรรมของชนชาติไทยได้วิวัฒนาการถึงขั้นสูงสุด จนเป็นที่ยอมรับว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอัน

^๙ เกรกฤทธิ์ เชื้อมงคล, สุโขทัยตำนานการสร้างเมือง, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส.เอเชียเพรส (๑๙๘๙) จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๑๕.

^๙ คุรยละเอียดใน, วศิน ปัญญาวุธตระกูล, “การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในพื้นที่ระเบียงวัฒนธรรม”, (กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์)”, รายงานการวิจัย, (สำนักงานกองทุนการวิจัย (สกว.) : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๐), หน้า ๔๕-๕๐.

ล้ำค่าของโลก ได้รับการจัดตั้งให้เป็นมรดกโลกโดยองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญครั้งที่ ๑๕ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ที่เมือง คาร์เทจ ประเทศตูนีเซีย ได้จดทะเบียนเป็นมรดกโลกภายใต้ชื่อ "นครประวัติศาสตร์ สุโขทัยและเมืองบริวาร" โดยผ่านข้อกำหนดและหลักเกณฑ์ในการพิจารณาให้เป็นแหล่งมรดกโลกตาม เกณฑ์ข้อที่ ๑ คือ เป็นตัวแทนซึ่งแสดงผลงานชิ้นเอกที่จัดทำขึ้นด้วยการสร้างสรรค์อันฉลาด และเกณฑ์ ข้อที่ ๓ คือ เป็นสิ่งที่ยืนยันถึงหลักฐานของวัฒนธรรมหรืออารยธรรมที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันหรือ ว่าที่สาบสูญไปแล้ว^๕

ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวของจังหวัดให้มีชื่อเสียงระดับโลก ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้คน ชุมชน สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาประวัติศาสตร์และมรดกทางวัฒนธรรมสมัยสุโขทัยที่เชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา แนวคิดทฤษฎีรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวในประเทศไทย กิจกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย รวมถึงการวิเคราะห์ผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา นำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ แนวคิดรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในปัจจุบันเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ บริบทที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรม สังคมชุมชน ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยมีพัฒนาการและความเป็นมาเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา อย่างไร
- ๑.๓.๓ รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญ อะไรบ้าง

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร(Documentary Research) และเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ขอบเขตและข้อจำกัดของการศึกษา มีดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

เชิงเอกสาร(Documentary Research) ศึกษาศึกษากำเนิดและ พัฒนาการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศึกษาหลักการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน บริบทที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรม พระพุทธศาสนา สังคมชุมชน และรูปแบบกิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ประกอบด้วย พระสงฆ์ นักวิชาการ และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านสถานที่

ผู้วิจัยได้กำหนดวิจัยในเขตพื้นที่ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การท่องเที่ยว หมายถึง กิจกรรมเพื่อผ่อนคลายและแสวงหาความรู้ การท่องเที่ยวยังเป็นผลรวมของประสบการณ์พิเศษกับสัมพันธภาพซึ่งเกิดจากการเดินทางและการพักผ่อนต่างถิ่นเป็นการชั่วคราว ซึ่งในงานวิจัยนี้จะกล่าวถึงรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หมายถึง การท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งที่แสดงความเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนงสิ่งต่างๆ ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองและพัฒนาการการดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย ซึ่งผู้ท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา และพัฒนาการ คุณค่าทางประวัติศาสตร์วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ไม่ว่าจะเป็นด้านศิลปะ สถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องราวและคุณค่าทางประวัติศาสตร์

การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หมายถึง กิจกรรม รูปแบบการปฏิบัติการให้เป็นไปตามนโยบาย หรือแผนที่วางไว้ การจัดการท่องเที่ยวจึงเป็นกระบวนการของกิจกรรมที่ต่อเนื่องและประสานงานกันซึ่งเน้นรูปแบบกิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย หมายถึง สถานที่ซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีที่มีองค์ประกอบสำคัญ ด้านอาคารสถาปัตยกรรม ซากโบราณสถาน วัตถุโบราณ และ

ศาสนสถาน สถาปัตยกรรมของโบราณสถานรวมทั้งสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น สระน้ำ คูคลอง ถนนและทางเดิน สวนป่า และการผสมผสานกันระหว่างการก่อสร้างของมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมรวมถึงประเพณีวัฒนธรรมที่ดงามตามประวัติศาสตร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

อานนท์ อาภาภิรมย์ ได้ให้รายละเอียดในหนังสือ “สังคมวัฒนธรรมและประเพณีไทย” ในคำอธิบายเกี่ยวกับประเพณีสรุปได้ว่า ประเพณี หมายถึง “ขนบธรรมเนียม แบบแผน” และแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) จารีตประเพณี เป็นประเพณีที่มีความสำคัญต่อสวัสดิภาพของสังคมและมีลักษณะบังคับให้สมาชิกของสังคมต้องปฏิบัติหรืองดเว้นปฏิบัติหากผู้ใดฝ่าฝืนก็就会有ความผิดตามที่จารีตประเพณีได้กำหนดโทษเอาไว้ เช่น สังคมไทยมีจารีตประเพณีกำหนดให้พ่อแม่มีหน้าที่เลี้ยงดูลูกของตน หากพ่อแม่คนใดละเลยไม่ปฏิบัติก็就会有ความผิด (๒) ขนบประเพณี เป็นประเพณีที่สังคมได้วางไว้เป็นระเบียบแบบแผนทั้งโดยตรง คือ ระเบียบวางไว้อย่างชัดเจน เช่น ประเพณีทำบุญเลี้ยงพระ (๓) ธรรมเนียมประเพณี เป็นประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาทั่วไป ไม่ค่อยมีความสำคัญเท่าใดนัก จะปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติก็ได้หากใครไม่ปฏิบัติก็就会被ดูหมิ่น ดูแคลนว่าไม่มีมารยาท เช่น การแต่งกายไม่ถูกกาลเทศะ^๖

เสาวภา ไพทยวัฒน์ ได้ให้รายละเอียดในหนังสือ “พื้นฐานวัฒนธรรมไทย” ไว้สรุปได้ว่า ประเพณีเป็นเรื่องส่วนรวม เป็นนิสัยของชุมชนที่จะต้องช่วยกันทำเป็นคณะ เป็นสิ่งที่ต้องทำตามกำหนดเวลาแน่นอน หากงดเว้นไม่ทำจะเกิดความไม่สบาย อาจจะเกิดอาเพศทั้งหมู่บ้านและประสบภัยกันทั้งเมือง^๗

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา^๘ กล่าวโดยสรุปว่า การที่จะให้มีนักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชมทรัพยากรใดๆ ก็ตาม ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. ทรัพยากรการท่องเที่ยวจะต้องมีสิ่งดึงดูดใจ เช่น ความสวยงามของธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม โบราณสถานที่ สถานที่ทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

^๖ อานนท์ อาภาภิรมย์, สังคมวัฒนธรรมและประเพณีไทย, (กรุงเทพมหานคร : แพร่วิทยา, ๒๕๑๙), หน้า ๗๖.

^๗ เสาวภา ไพทยวัฒน์, พื้นฐานวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏเขต ๘, ๒๕๓๘), หน้า ๙๔.

^๘ บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

๒. ทรัพยากรท่องเที่ยวต้องมีสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น มีบริการอำนวยความสะดวก น้ำประปา ไฟฟ้า การสื่อสาร การขนส่ง ที่พักแรม อาหาร น้ำดื่ม จำหน่ายสินค้าที่ระลึก เป็นต้น

๓. ทรัพยากรท่องเที่ยวจะต้องมีเส้นทางคมนาคมเข้าถึง เป็นปัจจัยสำคัญของทรัพยากรท่องเที่ยวที่ต้องมีเส้นทางหรือโครงข่ายคมนาคมที่สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวนั้นตลอดจนสามารถเชื่อมโยงกัน ระหว่างแหล่งท่องเที่ยวกับบริเวณใกล้เคียง

สุดาพร วรพล^๙ ได้กล่าวถึงเรื่องขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ว่า ควรทำให้การท่องเที่ยวเป็นศาสตร์อย่างหนึ่ง ต้องช่วยกันคิดว่าจะจัดการอย่างไรให้การท่องเที่ยวมีประโยชน์มากกว่าโทษ โดยต้องคำนึงถึง ๓ M ได้แก่

๑. Minimum คือ การกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวน้อยที่สุดควรมีจำนวนเท่าใดซึ่งการกำหนดเช่นนี้จะเหมาะกับการท่องเที่ยวบางประเภทที่รับนักท่องเที่ยวมากไม่ได้

๒. Mid-Tourism เป็นการกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวโดยเฉลี่ย ซึ่งอยู่ในระดับกลางๆ ของขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว

๓. Mass-Tourism ขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งมีไม่เท่ากัน จึงควรมีการกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวสูงสุดที่จะเข้ามาเที่ยวชมในพื้นที่ ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับการจัดการที่ดีของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้วย

ข. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กฤษฎา พิณศรี^{๑๐} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม” การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ สํารวจและศึกษาศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในเขตอีสานใต้ รวมทั้งแนวทางเสริมสร้างความเข้มแข็งในการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน ผลจากการศึกษา ได้พบแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างที่อาจพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จำนวนทั้งสิ้น ๑๙ แห่ง ส่วนใหญ่มีศักยภาพโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อแยกพิจารณาเป็นรายข้อได้พบว่าข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างสูงส่วนใหญ่เป็นด้านที่เกี่ยวกับ ความสำคัญของโบราณสถาน เช่น มีรูปแบบทางศิลปะ ฝีมืองานช่าง แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน เป็นแหล่งที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่สำคัญในอดีต หรือมีความเกี่ยวข้องกับประเพณี วัฒนธรรม หรือวันสำคัญในท้องถิ่น ส่วนข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างน้อยส่วนใหญ่ เป็นด้านที่เกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวและการประชาสัมพันธ์

^๙ สุดาพร วรพล, “การจัดการการท่องเที่ยวและมรดกวัฒนธรรมของชาติ”, **จุลสารการท่องเที่ยว ๒**. (เมษายน-มิถุนายน, ๒๕๔๐) : ๑๒.

^{๑๐} กฤษฎา พิณศรี และคณะ, “การศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม”, **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์**, (มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

แสดงให้เห็นว่าโดยสภาพและความสำคัญของตัวโบราณสถาน รวมทั้งประเพณี วัฒนธรรม หรือวันสำคัญในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานนั้น สามารถที่นำมาใช้เป็นจุดขายสำหรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ หากแต่ต้องมีการพัฒนาปรับปรุงเพื่อส่งเสริมให้โบราณสถานมีศักยภาพเพิ่มมากขึ้น เช่น การปรับปรุง ระบบสาธารณูปโภค การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ของแหล่งและบูรณะ โบราณสถานให้อยู่ในสภาพดี การบูรณาการการท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน รวมทั้งการอนุรักษ์ ขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นไว้ เพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมใน ท้องถิ่นที่ยั่งยืนต่อไป

กมลทิพย์ ประสิทธิ์นราพันธุ์^{๑๑} ได้ศึกษาวิจัย “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอุทยานแห่งชาติเอราวัณของนักท่องเที่ยวชาวไทย จังหวัดกาญจนบุรี” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และปัจจัยที่ ส่งผลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางไปเยือนอุทยานแห่งชาติเอราวัณ จังหวัดกาญจนบุรี ผลการศึกษาพบว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยที่ตอบแบบสอบถามเป็นเพศหญิง โดยส่วนใหญ่ มีอายุระหว่าง ๒๑-๒๕ ปี สถานภาพโสด สำเร็จการศึกษาระดับอนุปริญญา ปวช. ปวส. ส่วนใหญ่เป็นพนักงานบริษัทเอกชนมีรายได้อยู่ระหว่าง ๕,๐๐๐-๑๐,๐๐๐ บาท นักท่องเที่ยวชาวไทยมีพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ถูกต้องในระดับมาก สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของนักท่องเที่ยวชาวไทยในอุทยานแห่งชาติเอราวัณ คือ เพศ อายุ รายได้เฉลี่ยต่อเดือน และการเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้แก่ มูลนิธิสืบนาคะเสถียร และสมาคมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในขณะที่ สถานภาพ สมรส ระดับการศึกษา อาชีพ กลุ่มบุคคลที่ร่วมเดินทางท่องเที่ยว ขนาดของกลุ่มเดินทาง และการเข้าร่วมกิจกรรม ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้แก่มูลนิธิกรีนพีซ และมูลนิธิโลกสีเขียว ไม่มีผลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของนักท่องเที่ยวชาวไทยในอุทยาน

กรณีย์ ถนอมกุล^{๑๒} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดสกลนคร” มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาลักษณะประชากรศาสตร์ การรับรู้ข่าวสารและรูปแบบการดำรงชีวิตที่มีผลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดสกลนคร ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงอายุ ๕๑-๖๐ ปี สมรส รายได้ต่อเดือนน้อยกว่า ๕,๐๐๐-๑๐,๐๐๐ บาท และมีจุดประสงค์การเดินทาง คือ การท่องเที่ยว มีรูปแบบการดำรงชีวิตส่วนใหญ่ งานอดิเรกคือการท่องเที่ยว กิจกรรมทานบุญตามวัดใช้

^{๑๑} กมลทิพย์ ประสิทธิ์นราพันธุ์, “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอุทยานแห่งชาติเอราวัณของนักท่องเที่ยวชาวไทย จังหวัดกาญจนบุรี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๓๓), บทคัดย่อ.

^{๑๒} กรณีย์ ถนอมกุล, “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดสกลนคร”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๓), บทคัดย่อ.

บ้านเป็นสถานที่พักผ่อน ชอบอาหารไทย ศึกษาธรรมะด้วยการอ่านหนังสือธรรมะ คิดว่าตนเองเป็นคนรักสงบ เข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อทำให้จิตใจสงบ คิดเห็นเกี่ยวกับการทำบุญบริจาคทานเพื่อช่วยเหลือสังคม คิดเห็นเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมโดยทั่วไปของจังหวัดสกลนครเหมาะสำหรับการปฏิบัติธรรม เดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัว ระยะเวลาท่องเที่ยวในจังหวัดสกลนคร ๑-๒ วัน พักแรมที่บ้านญาติ เดินทางมาท่องเที่ยวจังหวัดสกลนคร ๑ ครั้ง เดินทางมาจังหวัดสกลนครนอนบนมุ้งนอน มุกดาหาร เลือกวัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหารเป็นแหล่งท่องเที่ยวมากที่สุด และกราบสักการะพระพุทธรูปเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มากที่สุด เพศอายุ สถานภาพสมรสระดับการศึกษา จุดประสงค์การเดินทางมาท่องเที่ยวที่แตกต่างกันมีผลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวในจังหวัดสกลนครที่ต่างกัน การรับรู้ข้อมูลข่าวสารกิจกรรม ความสนใจ และความคิดของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดสกลนครมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในจังหวัดสกลนคร ได้แก่ รูปแบบการเดินทาง สถานที่พักแรมจังหวัดที่เดินทาง การเลือกแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ และรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธในจังหวัดสกลนคร

กาญจนา กันภัย และคณะ^{๑๓} ได้ศึกษาเรื่อง “พฤติกรรมนักท่องเที่ยว กรณีศึกษาตลาดน้ำอัมพวา” มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มาเลือกซื้อสินค้าในตลาดน้ำอัมพวา และศึกษาจำนวนนักท่องเที่ยวชมตลาดน้ำอัมพวา ผลการศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุ ๒๑-๓๐ ปี ศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี ส่วนใหญ่จะมีสถานภาพโสด มีอาชีพเป็นนักเรียน/นักศึกษา รายได้ต่อเดือน ๑๐,๐๐๐-๓๐,๐๐๐ ส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาอยู่กรุงเทพฯ/ ปริมณฑล นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เลือกที่จะมาท่องเที่ยวตลาดน้ำอัมพวาเพื่อซื้อสินค้า อาหารอร่อย ตามเพื่อน ชอบมากเป็นเมืองเล็กๆแต่น่ารัก มีหนุ่มหน้าตาดี เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ใกล้ที่พัก การจัดแต่งร้าน ย้อนยุค และต้องการมาดูแลและชมลักษณะกิจกรรมในการรวมตัวมาเป็นตลาดน้ำ เคยมาเที่ยวที่ตลาดอัมพวา ๑-๕ ครั้ง/ปี โดยรถยนต์ส่วนตัว มาเที่ยวที่ตลาดน้ำอัมพวาเพื่อท่องเที่ยว/พักผ่อน นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มาท่องเที่ยวในวันอาทิตย์ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มาท่องเที่ยวตลาดน้ำอัมพวาจะไม่ค้างคืนค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยว ๒,๕๐๐ บาทขึ้นไป กิจกรรมที่นักท่องเที่ยวทำเมื่อมาท่องเที่ยวตลาดน้ำอัมพวาคือรับประทานอาหาร อาหารที่นักท่องเที่ยวทานมากที่สุดคือ ผัดไทยกุ้งสด ขนมที่นักท่องเที่ยวชอบทานมากที่สุดคือทองหยิบ/ทองหยอด นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะไม่นั่งเรือชมหิ่งห้อย สินค้าที่ซื้อไปเป็นของฝากของที่ระลึกคืออัมพวา เป็นประโยคคำว่า อัมพวา สถานที่ท่องเที่ยวในจังหวัดสมุทรสงครามที่นักท่องเที่ยวเคยไปคือ ตลาดน้ำแม่กลอง ผลการศึกษาข้อมูลทางการตลาด พฤติกรรมเลือกซื้อสินค้าและใช้บริการที่ตลาดน้ำอัมพวา ด้านผลิตภัณฑ์ คือการที่นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับบรรยากาศดั้งเดิมภายในร้านค้าต่างๆ ด้านราคา คือ อาหารและ เครื่องดื่มมีราคาที่เหมาะสม ด้านช่องทางการจัด

^{๑๓} กาญจนา กันภัย และคณะ, “พฤติกรรมนักท่องเที่ยว กรณีศึกษาตลาดน้ำอัมพวา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม, ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

จำหน่าย คือ ตลาดน้ำอัมพวา มีชื่อเสียงและเป็นอันดับ ๑ ของตลาดน้ำ และด้านการส่งเสริมการตลาด คือ ให้บริการใส่บาตรตอนเช้าจากโครงการที่ตลาดน้ำอัมพวาได้จัดทำขึ้น

จรัสพันธ์ ลิทธิเจริญ^{๑๔} ได้ศึกษาถึงพฤติกรรมการท่องเที่ยวในภาคเหนือของนักท่องเที่ยวชาวไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงพฤติกรรมการท่องเที่ยวในภาคเหนือของนักท่องเที่ยวชาวไทย เพื่อให้ทราบพฤติกรรมการท่องเที่ยวและปัญหาที่นักท่องเที่ยวประสบในการเดินทางท่องเที่ยวในภาคเหนือ ผลการศึกษาพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามทั้งเพศชายและเพศหญิงมีจำนวนใกล้เคียงกัน ส่วนใหญ่มีอายุ ๒๑ – ๔๐ ปี สถานภาพโสด มีการศึกษาระดับปริญญาตรีประกอบอาชีพพนักงานบริษัท/รัฐวิสาหกิจ มีรายได้ไม่น้อยกว่า ๒๐,๐๐๐ บาทต่อเดือน ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เดินทางท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนเป็นวัตถุประสงค์หลัก จำนวนวันที่ใช้ในการเดินทางท่องเที่ยวส่วนใหญ่มากกว่า ๓ วัน และนิยมเดินทางท่องเที่ยวในช่วงวันหยุดตามเทศกาลต่างๆ หรือวันหยุดนักขัตฤกษ์ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ทราบแหล่งท่องเที่ยวจากบุคคลใกล้ชิด ได้แก่ ญาติพี่น้อง และบุคคลในครอบครัว บุคคลที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยวได้แก่ ตัวของ ผู้ตอบแบบสอบถามเอง นอกจากนี้ผู้ตอบแบบสอบถามนิยมเดินทางท่องเที่ยวร่วมกับบุคคลในครอบครัว และการเดินทางท่องเที่ยวนิยมเดินทางเป็นกลุ่มตั้งแต่ ๕ คนขึ้นไป โดยจัดโปรแกรมการเดินทางท่องเที่ยวด้วยตนเอง ผู้ตอบแบบสอบถามนิยมเดินทางมาท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่มากที่สุดรองลงมาได้แก่ เชียงราย พิชญโลก ลำปาง และสุโขทัยตามลำดับ และสนใจการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากกว่ารูปแบบอื่น โดยแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สนใจมากที่สุดได้แก่ วัด พระธาตุ และศาสนสถาน

จารุวรรณ แสงจันทร์^{๑๕} ได้ศึกษาถึงพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรม ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรม ของนักท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอ ปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี รวมทั้งศึกษาสภาพปัญหา อุปสรรคที่เกิดจากการท่องเที่ยว และข้อเสนอแนะในการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีพฤติกรรมมาท่องเที่ยวเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในระดับสูง และปัจจัยที่มีผล ต่อพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี คือการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มีผลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

^{๑๔} จรัสพันธ์ ลิทธิเจริญ, “พฤติกรรมมาท่องเที่ยวในภาคเหนือของนักท่องเที่ยวชาวไทย”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

^{๑๕} จารุวรรณ แสงจันทร์, “พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๐๑ วัตถุประสงค์หลักการเดินทาง ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มีพฤติกรรมการท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ นอกจากนี้ยังพบว่า อายุ และรายได้เฉลี่ยต่อเดือน มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมการท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชน คือนักท่องเที่ยว มีโอกาสเลือกใช้บริการธุรกิจท่องเที่ยว และมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมน้อย นักท่องเที่ยวบางคนขาดจิตสำนึกในการร่วมรักษาสิ่งแวดล้อม ชุมชนขาดงบประมาณและบุคลากรในการดูแลสภาพแวดล้อมบริเวณแหล่งท่องเที่ยว นอกจากนี้เจ้าหน้าที่และประชาชนในชุมชนยังขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการท่องเที่ยว เชิงอนุรักษ์ จึงทำให้ขาดข้อมูลที่เป็นประโยชน์สำหรับนักท่องเที่ยว สำหรับข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้คือ ชุมชนควรส่งเสริมให้ผู้ประกอบการธุรกิจ ประชาชนในท้องถิ่น นักท่องเที่ยวร่วมกันรักษาสภาพแวดล้อมจัดการท่องเที่ยวให้เป็น พื้นที่ปราศจากมลพิษ ส่งเสริมการใช้วัสดุธรรมชาติ ควรจัดกิจกรรมหรือโครงการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมโดยให้นักท่องเที่ยวและชุมชนมีส่วนร่วมโดยตรง ควรจัดฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ หรือมีคณาจารย์ท้องถิ่นให้เข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และสามารถให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่นักท่องเที่ยว และมีศูนย์ข้อมูลการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ประกอบการจัดหาสื่อที่เข้าใจและพบเห็นได้ง่าย นอกจากนี้ควรจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เชิงอนุรักษ์ที่หลากหลายเพื่อให้นักท่องเที่ยวมีโอกาสเลือกใช้บริการได้มากยิ่งขึ้น

ชัยวัฒน์ สืบหยั่ว^{๑๖} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย กรณีศึกษาในเขตอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์” การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางมาท่องเที่ยวในเขตอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อศึกษาความต้องการของนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการเดินทางมาท่องเที่ยวในเขตอำเภอหัวหินในอนาคต และเพื่อศึกษาถึงความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวก ปัญหาและข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวในเขตอำเภอหัวหิน ผลการวิจัยพบว่า นักท่องเที่ยวที่เดินทางไปท่องเที่ยวอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย กลุ่มอายุระหว่าง ๑๕ - ๒๕ ปี ระดับการศึกษาชั้นปริญญาตรีสถานภาพการทำงานเป็นข้าราชการ รัฐวิสาหกิจและลูกจ้างบริษัท มีรายได้ระหว่าง ๖,๐๐๐-๑๔,๙๙๙ บาท มีภูมิลำเนาอยู่ในเขตภาคกลาง (เว้นกรุงเทพมหานคร) มีวัตถุประสงค์ในการมาเที่ยวเพื่อการพักผ่อน โดยแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นแรงจูงใจในการเดินทางมาท่องเที่ยว คือทะเลและเกาะมีมูลเหตุจูงใจในการเดินทางมาท่องเที่ยวจากคำชักชวนจากเพื่อนหรือญาติ ในการเดินทางนิยมใช้เดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัวกับกลุ่มครอบครัวและ

^{๑๖} ชัยวัฒน์ สืบหยั่ว , “พฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทยกรณีศึกษาในเขตอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๖), บทคัดย่อ.

ญาติ นิยมรับประทานอาหารตามร้านอาหารธรรมดา และจะพักค้างคืนพักค้างคืน ประมาณ ๒ คืน นักท่องเที่ยวเคยมาท่องเที่ยวในเขตหัวหินในรอบปีถึง ๒ ครั้งและจะกลับมาเที่ยวอีกโดยสถานที่ที่ต้องการที่จะไปเที่ยวในอนาคต คือ ทะเลและหาดหัวหิน นักท่องเที่ยวต้องการให้มีการปรับปรุงถนนและสถานที่จอดรถ การจัดระเบียบจราจรให้มีความคล่องตัว และการรักษาความสะอาดแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ โดยเฉพาะชายหาดหัวหิน

ณัฏฐ์ ศรีดี และคณะ^{๓๗} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคกลาง : กระบวนการจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยามเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา” วัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ ๑) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรมอัตลักษณ์และกระบวนการท่องเที่ยววัดในภาคกลาง ๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรม ความคิดเห็น และความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อกระบวนการจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยามเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา ๓) เพื่อศึกษาเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา และ ๔) เพื่อศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดในภาคกลาง ผลการศึกษาพบว่า

๑. รูปแบบอัตลักษณ์และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวในวัดในเขตภาคกลางประกอบไปด้วย ๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสถาปัตยกรรม/พุทธศิลป์ ๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและประเพณี ๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมกราบไหว้พระเกจิและพระศักดิ์สิทธิ์ ๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงการปฏิบัติธรรม โดยมุ่งเน้นกิจกรรมการปฏิบัติธรรมของประชาชนเป็นพื้นฐาน ๖) รูปแบบการท่องเที่ยวอันเกิดจากสายสัมพันธ์ทางสังคมและการพัฒนาชุมชน โดยวัดท่องเที่ยวในเขตภาคกลาง มีอัตลักษณ์ที่มีความโดดเด่นเฉพาะตนเอง โดยจำแนกตามอิริยาบถของพระพุทธรูปในลักษณะปางต่างๆ ได้แก่ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปางสมาธิปางประทับยืน ปางไสยาสน์มีขนาดใหญ่โดดเด่นเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ยังมีอัตลักษณ์เฉพาะตามลักษณะของสื่อพุทธศิลป์ที่มีใช้พระพุทธรูป ได้แก่ เจดีย์ตันโพธิ์ รอยพระพุทธบาท อีกทั้งยังมุ่งเน้นไปที่การปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะ และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวในวัด ในลักษณะเป็นระบบโดยมีการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม เพื่อการรักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติสังคมและวัฒนธรรม พร้อมกับการสร้างเครือข่ายพัฒนาการท่องเที่ยวร่วมกับท้องถิ่น ประสานแผนการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยมีประชุมและปรึกษากับผู้เกี่ยวข้องที่มี

^{๓๗} ณัฏฐ์ ศรีดี และคณะ, “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคกลาง : กระบวนการจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยามเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

บทบาทการจัดการท่องเที่ยว ตลอดจนถึงการพัฒนาศูนย์กลาง จัดเตรียมข้อมูลบริการข่าวสารการท่องเที่ยว

๒. นักท่องเที่ยวที่มีพฤติกรรมการท่องเที่ยววัดในเขตภาคกลางกล่าวคือ จะเดินทางมาท่องเที่ยวกับครอบครัว โดยใช้รถยนต์ส่วนตัว มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการมาท่องเที่ยวและพักผ่อน ซึ่งนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะมาเที่ยวที่วัดนั้นมาก่อน การเดินทางมาท่องเที่ยวจะมุ่งเน้นแบบเข้าไปเย็นกลับ หรือ One-Day Trip โดยจะทราบข้อมูลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวมาจากเว็บไซต์การท่องเที่ยว เพื่อนหรือญาติของตนเอง มีค่าใช้จ่าย ไม่เกิน ๑๐๐๐ บาทต่อคนต่อครั้ง และจะเดินทางต่อไปยังสถานที่ท่องเที่ยวอื่นต่อไป นอกจากนี้นักท่องเที่ยวมีความเห็นว่า วัดท่องเที่ยวในเขตภาคกลางส่วนใหญ่เป็นวัดที่สำคัญ มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ มีคุณค่าต่อจิตใจอย่างมาก ส่วนใหญ่ตั้งของโบราณสถานที่สำคัญ โดยวัดเหล่านั้นมีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประดิษฐานอยู่ ซึ่งเป็นสื่อพุทธศิลป์ที่มีความงดงาม มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมประเพณีที่สามารถสืบค้นได้และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในฐานะชาวพุทธ ซึ่งประดิษฐานคู่บ้านคู่เมืองมายาวนาน เป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชนทั่วไป ทั้งในยามปกติหรือเมื่อมีความเดือดร้อน และในขณะที่ต้องการประสบความสำเร็จซึ่งเมื่อได้มากราบไหว้พระพุทธรูปที่วัดแล้ว นักท่องเที่ยวจะมีความรู้สึกทำให้มีความมั่นใจในการดำเนินชีวิตมากขึ้น มีกำลังใจในการฟันฝ่าอุปสรรคและผ่านพ้นไปได้เพราะเมื่อมีสติมากขึ้น ก็จะทำให้ทำงานได้ดีขึ้นประสบความสำเร็จมากขึ้น จิตใจที่ฟุ้งซ่านก็สงบลง และมีสติมากขึ้น รู้สึกมีความสุขมากขึ้นโดยมีการตั้งความปรารถนาขอให้ช่วยดลบันดาลให้ประสบความสำเร็จตามที่อธิษฐานขอพร, ขอให้สำเร็จในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิต ตลอดจนถึงโชคลาภ และต้องการทำบุญไหว้พระ ทำให้มีแนวทางในการดำเนินชีวิตหลังจากได้กราบไหว้กล่าวคือ ได้ทำความดีละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ทำให้ไม่ประมาทในชีวิต และได้ดำเนินชีวิตด้วยความมีสติ

๓. จากการสอบถามความคิดเห็นและความพึงพอใจนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศต่อวัดท่องเที่ยวในเขตภาคกลาง สำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทย พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงมีอายุอยู่ในระหว่าง ๒๑-๓๐ ปีมีการศึกษาในระดับปริญญาตรีโดยยังเป็นนักเรียน/นักศึกษาอยู่ มาท่องเที่ยวเนื่องจากไปพักผ่อนกับครอบครัว เพื่อน เพื่อศึกษาหาความรู้ทางพุทธศาสนา และชื่นชมในกิจกรรมทางพุทธศาสนาคือการไหว้พระ - สวดมนต์โดยมีความคิดเห็นต่อการท่องเที่ยววัดในเขตภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อพุทธศิลป์หรือพระพุทธรูปที่สำคัญในวัด โดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดมี ๒ ด้าน ได้แก่ ด้านการจัดการท่องเที่ยว และด้านการประชาสัมพันธ์ และด้านที่มีค่าเฉลี่ยรองลงมาได้แก่ด้านการต้อนรับ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านสิ่งดึงดูดใจ และด้านการขนส่งตามลำดับ และนักท่องเที่ยวชาวไทยมีความพึงพอใจต่อการท่องเที่ยววัดในเขตภาคกลาง โดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดมี ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว ด้านสถานที่ประดิษฐาน

พระพุทธรูปและด้านที่มีค่าเฉลี่ยรองลงมาได้แก่ด้านการจัดการและด้านเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการตามลำดับ สำหรับนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงมีอายุอยู่ในระหว่าง ๒๑-๓๐ ปีจบการศึกษาในระดับปริญญาตรีประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัว เดินทางมาท่องเที่ยวเนื่องจากเดินทางมาประชุม ทัศนศึกษาแล้วแวะเที่ยวชมสถานที่ต่างๆ โดยเฉพาะวัดในบริเวณใกล้เคียง เพื่อเที่ยวชมความงามของวัดและพุทธศิลปะ โดยชื่นชอบในกิจกรรมทางพุทธศาสนาได้แก่การเข้าร่วมกิจกรรมตามประเพณีที่สำคัญ โดยมีความคิดเห็นต่อการท่องเที่ยววัดในเขตภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อพุทธศิลป์หรือพระพุทธรูปที่สำคัญในวัด โดยรวมอยู่ในระดับปานกลางโดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด ได้แก่ด้านการต้อนรับ และด้านที่มีค่าเฉลี่ยรองลงมาได้แก่ด้านการจัดการท่องเที่ยวด้านการขนส่ง ด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และด้านการประชาสัมพันธ์ตามลำดับและนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศมีความพึงพอใจต่อการท่องเที่ยววัดในเขตภาคกลางโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด ได้แก่ ด้านเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการ รองลงมาได้แก่ ด้านการจัดการด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในการเข้าถึง ด้านสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว ตามลำดับเมื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศจะพบว่า นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นและความพึงพอใจต่อการท่องเที่ยววัดในเขตภาคกลาง แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .๐๕ โดยนักท่องเที่ยวชาวไทยจะมีความเห็นและความพึงพอใจในระดับที่สูงกว่านักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศทั้งโดยรวมและในรายด้าน

๔. เส้นทางท่องเที่ยวสามารถแบ่งออกเป็น ๙ เส้นทางตามลักษณะของความโดดเด่นของสื่อพุทธศิลป์ดังนี้เส้นทางที่หนึ่งวัดพระศักดิ์สิทธิ์เส้นทางที่สอง วัดพระนอน (ไสยาสน์) เส้นทางที่สามวัดพระนั่งเส้นทางที่สี่พระปราง / เจดีย์ใหญ่เส้นทางที่ห้าเส้นทางที่หกวัดกิจกรรมเส้นทางที่เจ็ดพระที่มากับสายน้ำ เส้นทางที่แปดวัดเบญจมบพิตรเส้นทางที่เก้าวัดหลวงพ่อดำและผลการประเมินศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว พบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว จำนวน ๓๖ วัด มีศักยภาพมากที่สุดจำนวน ๒๘ วัดและมีศักยภาพมากจำนวน ๘ วัด

๕. ผลกระทบการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและพระพุทธศาสนา มีดังนี้คือ ๑) ผลกระทบทางบวก คือ ชุมชนมีจิตสำนึกเกิดการพัฒนาตนเองพึ่งพาตนเองคิดเป็น ทำเป็นมีความพยายามในการเรียนรู้พัฒนาเกิดรายได้เพิ่มขึ้นมีการรวมตัวกันสร้างความเข้มแข็งในชุมชนนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งด้านเศรษฐกิจด้านสังคมวัฒนธรรมและด้านสิ่งแวดล้อมและนำไปสู่ความยั่งยืนคือการรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาสืบสานสืบทอดตลอดจนการนำไปใช้ประโยชน์ได้ และ ๒) ผลกระทบด้านลบคือ ทำให้เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม อาทิ จำนวนขยะที่เพิ่มมากขึ้นจากนักท่องเที่ยวการใช้น้ำระบบนิเวศธรรมชาติการรับวัฒนธรรมที่เข้ามาอย่างรวดเร็วเกิดกระแสการเลียนแบบมีความขัดแย้งทางความคิด

เสียความเป็นส่วนตัวในการที่จะต้องรองรับนักท่องเที่ยวและที่สำคัญคืออาจถึงกับสูญเสียเอกลักษณ์ของท้องถิ่นหากมีการตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวมากเกินไป

๖. ปัญหาอุปสรรคและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวของวัดในเขตภาคกลางประกอบด้วย

๑) ด้านการบริหารจัดการหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีความร่วมมือกันน้อยมาก จึงควรมีการสร้างความร่วมมือกันในการบริหารจัดการเพิ่มมากขึ้น ๒) ด้านแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับกิจกรรม การดำเนินกิจกรรมบางชนิดยังส่งผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยว ควรกำหนดกิจกรรมให้เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยว ชัดความสามารถในการรองรับ และก่อให้เกิดผลกระทบให้น้อยที่สุด ๓) ด้านการบริการ ยังไม่ได้มุ่งเน้นเรื่องการให้บริการและยังไม่มีมีการกำกับดูแลด้านมาตรฐานการให้บริการ ควรส่งเสริมสนับสนุนการบริหารและให้บริการที่มีคุณภาพโดยคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า เป็นระบบและยั่งยืน ๔) ด้านสิ่งแวดล้อมและสภาพภูมิทัศน์มีการจัดสร้างและต่อเติมสิ่งแปลกปลอมขึ้นโดยมิรู้ตัว ก่อให้เกิดการทำลายภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อมทางการท่องเที่ยว ควรสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนในการมีส่วนร่วมและจิตสำนึกของการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ถ่องแท้ในคุณค่าของทรัพยากรกับกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยว ๕) ด้านนักท่องเที่ยว ยังขาดจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรทำให้แหล่งท่องเที่ยวนั้นเสื่อมโทรม ควรสร้างเสริมและเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจจิตสำนึกของนักท่องเที่ยวและเจ้าของท้องถิ่น ให้ความรัก ห่วงแหน และรับผิดชอบต่อทรัพยากรท่องเที่ยว ๖) ด้านชุมชนในแหล่งท่องเที่ยว ยังขาดจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของสถานที่ที่ดีควรมีการส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นผู้เป็นเจ้าของแหล่งท่องเที่ยวเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของวัดเพิ่มมากขึ้น

ต้นตกร โคตรขารี^{๑๔} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการท่องเที่ยวเชิงศาสนาพระธาตุประจำวันเกิด จังหวัดนครพนม” ผลการศึกษาพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุ ๑๕ - ๒๔ ปี มีการศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี ประกอบอาชีพนักเรียน/นักศึกษา มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนน้อยกว่า ๕,๐๐๐ บาท ส่วนใหญ่มีภูมิลำเนา/ที่พักอาศัย อยู่ในภาคตะวันออก เฉียงเหนือด้านพฤติกรรมในการตัดสินใจท่องเที่ยว พบว่า มีวัตถุประสงค์ในการเดินทางมาท่องเที่ยวที่พระธาตุประจำวันเกิดเพื่อนมัสการพระธาตุ พาหนะที่ใช้ในการเดินทางมายังพระธาตุประจำวันเกิดคือรถยนต์ส่วนตัว การเดินทางมาท่องเที่ยวยังพระธาตุประจำวันเกิดส่วนใหญ่ไปกับเพื่อน ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวจากญาติ/เพื่อน ส่วนใหญ่ไม่พักค้างคืน ใช้จ่ายเงินเพื่อการหาบุญซื้อเครื่องสักการะและเช่าวัดถุ่มงคล ที่พระธาตุประจำวันเกิด น้อยกว่า ๕๐๐ บาท ช่วงเวลาในการเดินทางมาท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะเดินทางในวันหยุดนักขัตฤกษ์/เทศกาลอื่นๆ ส่วนใหญ่ไม่เคยเดินทางมายังแหล่งท่องเที่ยวแต่คิดว่าจะเดินทางมาเที่ยวซ้ำอีกและจะแนะนำให้เพื่อน

^{๑๔} ต้นตกร โคตรขารี, “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการท่องเที่ยวเชิงศาสนาพระธาตุประจำวันเกิด จังหวัดนครพนม”, การศึกษาอิสระปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

หรือคนรู้จักเดินทางมาท่องเที่ยวพระธาตุประจำวันเกิด ความต้องการในการแก้ไขปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยว ในเรื่องของข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยวมากที่สุด พระธาตุประจำวันเกิดที่นิยมเดินทางไปนมัสการมากที่สุดคือ พระธาตุพนมด้านแรงจูงใจ พบว่า แรงจูงใจทางกายภาพอยู่ในระดับมากที่สุด ($x = ๔.๓๑$) แรงจูงใจทางศาสนาอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๘๖$) แรงจูงใจทางระหว่างบุคคลอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๗๑$) แรงจูงใจ ด้านสถานภาพหรือชื่อเสียงอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๖๙$) ด้านความพึงพอใจ พบว่า ด้านผลิตภัณฑ์อยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๖๙$) ด้านราคาอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๖๖$) ด้านสถานที่อยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๗๖$) ด้านการส่งเสริมการตลาดอยู่ในระดับปานกลาง ($x = ๓.๓๙$) ด้านบุคคลอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๗๖$) ด้านกระบวนการอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๔๒$) ด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอยู่ในระดับมาก ($x = ๔.๐๕$)

เนตรชนก นันท์^{๑๙} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาชุมชนวัดพระบาทห้วยต้ม อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน” พบว่าด้านองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนวัดพระบาทห้วยต้มในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านความสะดวกในการเข้าถึง และด้านสิ่งอำนวยความสะดวก แต่มีจุดอ่อนอยู่ ๒ จุดในองค์ประกอบสิ่งอำนวยความสะดวก คือ การให้บริการอาหารและเครื่องดื่มที่ไม่หลากหลาย และการขาดการให้บริการด้านข้อมูล ส่วนแนวทางการจัดการที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้น ผู้ให้ข้อมูลหลักได้ร่วมกันวางแนวทางการจัดการไว้ ๔ ด้าน คือ การจัดการด้านการจัดการโครงสร้างองค์การการท่องเที่ยว การจัดการด้านบุคลากร การจัดการระบบการดำเนินงานและการจัดรายการนาเที่ยว แต่พบว่ามีข้อจำกัดคือ ยังไม่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในชุมชนแห่งนี้ เพราะยังไม่มีมีการประชาสัมพันธ์เพียงพอส่งผลให้ชุมชนยังไม่มีโอกาสฝึกทักษะในการลงมือปฏิบัติการ

พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ^{๒๐} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” วัตถุประสงค์หลักของแผนงานวิจัย ๑) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย ๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว ๓) เพื่อศึกษาสำรวจเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ ๔) เพื่อ

^{๑๙} เนตรชนก นันท์, “การพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาชุมชนวัดพระบาท ห้วยต้ม อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

^{๒๐} พระมหาสุทิตย์ อาภากร,ดร.และคณะ, “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา และ ๕) เพื่อวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ จากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทยจำนวน ๑๕๐ วัด จากกลุ่มตัวอย่างพระสงฆ์นักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการในแต่ละภูมิภาคๆ ละ ๒๕๐ ราย แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์สังเคราะห์เพื่อให้เห็นทิศทางของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในสังคมไทยดังนี้

๑. ผลการศึกษาเส้นทางท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทย พบว่า มีเส้นทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่หลากหลาย ในมิติของความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยวัดที่มีความงดงามทางด้านพุทธศิลปกรรมและความเชื่อเรื่อง “พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์” จะเป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมสูงมาก

๒. ผลการศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยนั้นพบว่า รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวจะปรากฏตามอัตลักษณ์ที่สำคัญตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาและความเชื่อของท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค และมีกระบวนการจัดการที่แตกต่างกันไปตามอัตลักษณ์ของวัดนั้น โดยมีรูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันใน ๕ ด้าน คือ ๑) รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวตามศรัทธาความเชื่อในพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ๒) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น ๓) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามความงดงามของแหล่งพุทธศิลปกรรม ๔) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามแหล่งประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง และ ๕) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการปฏิบัติธรรมและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

๓. กระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย พบว่า มีกระบวนการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในมิติที่หลากหลายทั้งในเชิงกายภาพ การพัฒนาสังคม การพัฒนาจริยธรรม การจัดกิจกรรมเชิงพุทธ และการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

๔. การประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทย ทั้งในด้านกายภาพ/สภาพแวดล้อม การจัดการพุทธศิลปกรรมภายในวัด การรองรับด้านสังคมและวัฒนธรรม การให้คุณค่าทางจิตใจและปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนและการพัฒนาสังคมพบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีศักยภาพและขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวได้ในระดับดีมีเพียงบางวัดที่มีความสามารถในการจัดการเชิงการท่องเที่ยวในระดับดีมาก และก็มีอีกหลายวัดที่ยังมีข้อจำกัดในการพัฒนากิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

๕. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา พบว่า มี ๓ ลักษณะ ได้แก่ ๑) การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงอำนาจ ๒) การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงอำนาจ และ ๓) การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงการสนับสนุน

๖. ความสัมพันธ์ของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม พบว่า องค์กรต่างๆเข้ามามีส่วนร่วมและมีความสัมพันธ์ในลักษณะของการเกื้อกูลต่อกันในทุกมิติทั้งในเรื่องของการใช้อำนาจเชิงกฎหมาย การอำนาจและการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวในพื้นที่ต่างๆ และการสนับสนุน โดยมีองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ต่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญ คือ กลุ่มคน สถานที่ท่องเที่ยว กลไกการตลาด การจัดการกิจกรรมท่องเที่ยว การเสริมสร้างความสัมพันธ์องค์การจัดการและผลประโยชน์ซึ่งองค์ประกอบทั้งหมดจะต้องมีกระบวนการที่เกี่ยวพันกัน

๗. ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา พบว่า มีผลกระทบทั้งในบวกและทางลบ เช่น การก่อให้เกิดรายได้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ส่วนกระทบทางลบ เช่น การขาดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม การทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นต้น โดยมีปัญหา อุปสรรคการจัดการด้านท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาหลายประการ เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวปัญหาด้านสาธารณูปโภคและสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยว ปัญหาการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ปัญหาด้านการจัดการท่องเที่ยว ปัญหาติดบุคคลซ้ำซ้อน ปัญหาเรื่องการบริหารจัดการภายในวัด เป็นต้น ดังนั้น วัด ชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้องจะต้องดำเนินการอย่างเหมาะสมเพื่อความยั่งยืนของการเรียนรู้และการพัฒนาจิตใจและสังคม

พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี, ดร. และคณะ^{๒๑} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม” การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม มีวัตถุประสงค์ ๕ ประการ คือ(๑) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ (๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นในมิติของการจัดการการท่องเที่ยว (๓) เพื่อศึกษาเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว

^{๒๑} พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี,ดร.และคณะ, “การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

ทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ (๔) เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ และ (๕) เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในภาคเหนือ สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๑. ผลการสำรวจรูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวของวัดในภาคเหนือ ๔ กลุ่มวัด รวมทั้งสิ้น ๔๕ วัด ดังนี้ ๑) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลป์ จำนวน ๖ วัด ๒) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงคตินิยมที่เน้นกิจกรรมเกี่ยวกับความศรัทธา ความเชื่อ และประเพณีวัฒนธรรม จำนวน ๒๐ วัด ๓) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์ และพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๕ วัด ๔) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามหลักวิปัสสนากรรมฐาน จำนวน ๔ วัดอัตลักษณ์และกระบวนการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ของวัดในภาคเหนือ สรุปกิจกรรมเป็นรายจังหวัดได้ดังนี้

๑) จังหวัดเชียงใหม่ จัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัดนามมงคล ในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่

๒) จังหวัดแม่ฮ่องสอน เปิดเส้นทางท่องเที่ยว ๓๖๕ วันอัศจรรย์แห่งขุนเขาไหว้พระ ๙ วัด ในเขตตัวเมืองแม่ฮ่องสอน

๓) จังหวัดลำพูน จัดโครงการจาริกบุญ ไหว้พระ ๙ วัดลำพูน เมืองบุญหลวงแห่งล้านนาในเขตตัวเมืองลำพูน

๔) จังหวัดเชียงราย จัดโครงการธรรมทัศนาจรไหว้พระวัดมงคลนาม ๙ วัด ในเขตตัวเมืองจังหวัดเชียงราย

๕) จังหวัดน่าน จัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัด ขอพรเสริมสิริมงคล ในเขตตัวเมืองน่าน

๖) จังหวัดพะเยา จัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัด ในเขตตัวเมืองพะเยาและอำเภอเชียงคา

๗) จังหวัดแพร่ จัดโครงการ สืบนิวันทา ไหว้สา ๙ พระธาตุ ในเขตตัวเมืองและอำเภอต่างๆ

๘) จังหวัดลำปาง จัดโครงการหมู่บ้านวัฒนธรรมนำเที่ยวไหว้พระ ๙ วัดมีศรี นามเป็นมงคล ในเขตอำเภอเมืองลำปาง

๙) จังหวัดตาก จัดโครงการไหว้พระ ๙ วัด สร้างบุญเสริมบารมี เชื่อมมิตร ๒ แผ่นดิน ไทย-เมียนมาร์ในเขตอำเภอแม่สอดและเมืองเมียวดี

๑๐) จังหวัดพิษณุโลก จัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัดตั้งในเมืองพิษณุโลก

๑๑) จังหวัดสุโขทัย เปิดเส้นทางสักการะ ๙ มงคล เมืองมรดกโลกสุโขทัย

๑๒) จังหวัดอุตรดิตถ์ จัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัด เพื่อเสริมสิริมงคล ภายใน ๑ วัน ในเขตอำเภอเมืองและอำเภอลับแล

๒. ผลการสำรวจการเดินทางท่องเที่ยววัดในภาคเหนือของประเทศไทย พบว่า นักท่องเที่ยวที่มีความพึงพอใจต่อสถานที่ท่องเที่ยวและการจัดการท่องเที่ยวโดยรวม ระดับมาก (ค่าเฉลี่ย ๓.๖๖) เรียงตามลำดับ คือ ด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านกลยุทธ์การท่องเที่ยว ด้านบุคลากร ระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย ๓.๒๗) และด้านประชาสัมพันธ์ ระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย ๒.๘๗) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของวัดในภาคเหนือ มีประเด็นสำคัญ ๔ ประเด็น คือ (๑) การจัดการด้านพื้นที่ มีการจัดทำผังการใช้สอยพื้นที่ของวัดตามบทบาทหน้าที่ (๒) การจัดการด้านแผนพัฒนา มีการจัดทำแผนพัฒนาวัดทั้งในระยะสั้นและระยะยาว (๓) การจัดการด้านบุคลากร มีกระบวนการจัดการบุคลากร และ (๔) การจัดการด้านระบบการสื่อความหมาย การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ และเพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม มีการพัฒนาทางด้านระบบสื่อความหมายของวัด

๓. เส้นทางและการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในภาคเหนือ ๓ เส้นทาง คือ เส้นทางที่ ๑ เส้นทางท่องเที่ยวตามรอยตำนานพระเจ้าเลียบโลก จำนวน ๑๗ วัด เส้นทางที่ ๒ เส้นทางท่องเที่ยวตามรอยคติความเชื่อธาตุ จำนวน ๑๒ วัด และ เส้นทางที่ ๓ เส้นทางท่องเที่ยวตามรอยวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์และการท่องเที่ยว จำนวน ๒๓ วัด ส่วนผลการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในภาคเหนือ จำแนกได้ ๔ ลักษณะ คือ ๑) ความสามารถในการรองรับด้านเศรษฐกิจ ๒) ความสามารถในการรองรับด้านกายภาพ ๓) ความสามารถในการรองรับด้านนิเวศวิทยา และ ๔) ความสามารถในการรองรับทางความรู้สึก

๔. การเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มนักท่องเที่ยว ๒) กลุ่มธุรกิจการท่องเที่ยว ๓) รัฐบาล และ ๔) กลุ่มพระสงฆ์ในวัดและชาวบ้านในชุมชน

๕. ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของวัดในภาคเหนือ พบว่า (๑) ปัญหาความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวภาคเหนือบางแห่ง (๒) ปัญหาด้านสาธารณูปโภคและสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยว (๓) ปัญหาการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม (๔) ปัญหาด้านการจัดการท่องเที่ยว และ (๕) ปัญหาการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโดยท้องถิ่น

พระสรวิชัย อภิปัญญา และคณะ^{๒๒} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้: การสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาเชิงบูรณาการมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ๑) เพื่อศึกษารูปแบบกิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการท่องเที่ยวทาง

^{๒๒} พระสรวิชัย อภิปัญญา และคณะ, “การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้: การสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาเชิงบูรณาการ”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

พระพุทธศาสนาในภาคใต้ ๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและกระบวนการสื่อสารคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่มีความสัมพันธ์กับการกระบวนการพัฒนาเชิงบูรณาการในมิติของการท่องเที่ยวและการสร้างสังคมสมานฉันท์ ๓) เพื่อศึกษาเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว ทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ ๔) เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ และ ๕) เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในภาคใต้ ผลการศึกษาพบว่าเส้นทางท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้มี ๓ รูปแบบได้แก่ ๑) เส้นทางพุทธธรรมเชิงบูรณาการ: การท่องเที่ยวตามจาริกประวัติศาสตร์ศรีวิชัย และพระธาตุเด่นใต้ ๒) เส้นทางท่องเที่ยวเชิง ธรรมชาติ ๓) เส้นทางท่องเที่ยววิถีชีวิตวิถีธรรม: เส้นทางธรรม แหล่งท่องเที่ยวศูนย์รวมจิตใจชุมชน โดยแต่ละเส้นทางมีความโดดเด่นและคุณค่าทางพระพุทธศาสนาที่สามารถสื่อสารหลักธรรม ตลอดจนความโดดเด่นเชิงสถาปัตยกรรม ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้นหากภาครัฐและภาคท้องถิ่น ให้ความสนใจในการพัฒนาความโดดเด่นของแต่ละวัดในเส้นทางท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ จนสามารถยกระดับมาตรฐานองค์ความรู้ การบริหารจัดการที่เหมาะสมกับสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่กำลังเปลี่ยนไปของสังคมไทย การท่องเที่ยวลักษณะเช่นนี้จะได้อีกหนึ่งทางเลือกสำหรับการท่องเที่ยวของไทยในอนาคตสำหรับการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในภาคใต้ จากการศึกษาพบว่า

แหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ส่วนใหญ่ มีความพร้อมในการรองรับการท่องเที่ยวในระดับชาติได้ อย่างไรก็ตามท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยไปสู่สังคมอาเซียนและสังคมนานาชาติในอนาคต มาตรฐานด้านการทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในระยะยาว การประชาสัมพันธ์การจัดการสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการจัดการสิทธิประโยชน์ยังเป็นเรื่องที่ต้องการการจัดการอย่างเป็นมาตรฐาน และเนื่องจากพื้นที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะเฉพาะทางกฎหมาย ตลอดจนความสำคัญทางประวัติศาสตร์สังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิต ความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น การพัฒนาและยกระดับไปสู่มาตรฐานสากล จึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ภาครัฐ ภาคท้องถิ่นภาคประชาสังคมต้องให้ความร่วมมือร่วมกันในการผลักดันยุทธศาสตร์ดังกล่าว

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม^{๒๓} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กระบวนการเปลี่ยนแปลง เส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรม” วัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้เพื่อ (๑) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และ

^{๒๓} แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, คร. และคณะ, “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กระบวนการเปลี่ยนแปลง เส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรม”. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

กระบวนการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และการสื่อสารคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากเส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรม (๓) เพื่อศึกษาเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งแนวทางการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๔) เพื่อศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือวิธีการดำเนินการวิจัยประกอบด้วยวิธีวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาจากหนังสือประวัติวัด เอกสารแผ่นพับ จิตกรรมฝาผนัง การวิจัยเชิงสำรวจโดยใช้แบบสอบถามสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นชาวไทยและชาวต่างชาติจำนวน ๓๐๐ ชุด แบบสอบถามและสัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าอาวาส พระเถระและผู้เกี่ยวข้องภายในวัดจำนวน ๓๐ ชุด/รูป ประชุมเสวนาวิชาการมีผู้เข้าร่วมกว่า ๑๐๐ คน การประชุมกลุ่มย่อยพระสงฆ์และชุมชนจำนวนกว่า ๒๐ รูป/คน ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัย ได้ดังนี้

จากวัดกลุ่มตัวอย่าง ๓๐ วัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา พบว่าเส้นทางท่องเที่ยวมี ๒ รูปแบบ ๓ เส้นทาง ดังนี้ รูปแบบที่ ๑) เส้นทางบุญ ซึ่งประกอบด้วย ๒ เส้นทาง คือ เส้นทางตำนานองค์พระธาตุและเส้นทางอภิวาทพระพุทธรูปคู่บ้านพระอริยสงฆ์คู่มือเมือง รูปแบบที่ ๒) เส้นทางธรรม คือ เส้นทางรุ่งเรืองในพุทธธรรม แต่ละเส้นทางมีอัตลักษณ์และกระบวนการท่องเที่ยว ดังนี้ ๑) เส้นทางตำนานองค์พระธาตุ มีพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเป็นแหล่งดึงดูดทำให้นักท่องเที่ยวเกิดเป้าหมายในการเดินทางกราบไหว้แสวงบุญ มีทั้งหมด ๑๐ พระธาตุ ๒) เส้นทางอภิวาทพระพุทธรูปคู่บ้านพระอริยสงฆ์คู่มือเมือง มีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และพระอริยสงฆ์เป็นแหล่งดึงดูด ซึ่งนักท่องเที่ยวมีความเชื่อว่าไหว้พระพุทธรูปและทำบุญกับพระอริยสงฆ์ได้บุญมาก ได้ชื่อว่าเดินตามรอยพระอริยสงฆ์ และยังมีรูปแบบการปฏิบัติธรรมที่ยังสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้มีทั้งหมด ๑๐ วัด ๓) เส้นทางรุ่งเรืองในพุทธธรรม วัดอุประสงค์ของการไปคือเพื่อปฏิบัติธรรม หวังเพิ่มบุญสั่งสมความสงบ แสวงหาความจริงของชีวิต ลดความวุ่นวาย หวังการบรรลุธรรม ปฏิบัติตามแนวทางที่พระอริยสงฆ์ปฏิบัติไว้เป็นแบบอย่าง

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากเส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรม พบว่าเส้นทางท่องเที่ยว ๓ เส้นทาง สามารถเปลี่ยนแปลงรูปแบบท่องเที่ยวได้ เส้นทางบุญสามารถเปลี่ยนเป็นเส้นทางธรรมได้ ในทำนองเดียวกันเส้นทางธรรมสามารถเปลี่ยนกลับเป็นเส้นทางบุญได้ เมื่อมีปัจจัยเข้ามาระตุ้น เช่น เส้นทางกราบไหว้พระธาตุและพระพุทธรูปมีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ทำให้ขาดความสงบทำให้เริ่มมีการจัดการแบ่งพื้นที่ทำบุญกับพื้นที่ปฏิบัติธรรมให้เห็นส่วนเส้นทางปฏิบัติธรรมและเส้นทางไหว้พระอริยสงฆ์ซึ่งมีความเงียบสงบ เดิมเคยมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาทำบุญและปฏิบัติธรรมจำนวนมากครั้งที่พระอริยสงฆ์ยังมีชีวิตอยู่ นอกจากนี้เส้นทางทั้งสองเส้นนี้

มีการผสมผสานกันสลับไปสลับมา อันเนื่องจากกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและกิจกรรมทางประเพณีทำให้เกิดเส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรมและจากแบบสอบถามพบว่านักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนมากเป็นสุภาพสตรี สถานภาพโสด อายุเฉลี่ย ๒๑-๓๐ ปี การศึกษาส่วนใหญ่ปริญญาตรีเดินทางท่องเที่ยวเป็นคณะ ทราบข้อมูลจากญาติและเพื่อน ให้ความสนใจในการไหว้พระธาตุเป็นส่วนมาก นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติส่วนใหญ่เป็นชาย สถานภาพโสดอายุเฉลี่ย ๒๑-๓๐ ปีการศึกษาระดับปริญญาตรี มาท่องเที่ยวกับครอบครัว โดยบริษัทนำเที่ยว เคยมาเมืองไทยมากกว่า ๒ ครั้ง การท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่าพระสงฆ์มีการตื่นตัวและปรับปรุงวัดเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว เกิดการสร้างงาน การพัฒนาสาธารณูปโภคภายในวัด ในขณะเดียวกันภาระของพระสงฆ์ในการต้อนรับนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้นรบกวนการปฏิบัติธรรมและบางวัดยังไม่มีแบ่งพื้นที่ระหว่างนักท่องเที่ยวและที่พักพระสงฆ์แม้ว่าการท่องเที่ยวจะนำมาซึ่งรายได้จำนวนมากถึงกระนั้นวัดก็ได้กระจายรายได้ไปสู่ชุมชนในรูปแบบการ บำเพ็ญประโยชน์ เช่นมอบทุนการศึกษา นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนท้องถิ่นไม่แสดงอัตลักษณ์ทางท่องเที่ยวยกเว้นงานเทศกาลประจำปี

ปาริฉัตร อึ้งจะนิล^{๒๔} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบตลาดเก่า กรณีศึกษาตลาดคลองสวน ๑๐๐ ปี จังหวัดสมุทรปราการ” ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุระหว่าง ๓๕-๔๔ ปี ระดับการศึกษาปริญญาตรี ส่วนใหญ่มีอาชีพพนักงานเอกชน มีรายได้ต่อเดือนระหว่าง ๑๐,๐๐๑-๑๕,๐๐๐ บาท และส่วนใหญ่มิถุมีถิ่นที่พำนักอาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร ด้านพฤติกรรมและแรงจูงใจที่มีอิทธิพลต่อการเดินทางท่องเที่ยวพบว่า วัดอุประสงค์ในการเดินทางเพื่อพักผ่อน / เที่ยวชมตลาด ส่วนใหญ่เดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัว เดินทางมากับครอบครัว กลุ่มตัวอย่างได้รับข้อมูลจากญาติ / เพื่อน ส่วนใหญ่ไม่พักค้างคืนการใช้จ่ายเงินต่อครั้งระหว่าง ๕๐๑-๑,๐๐๐ บาท เดินทางท่องเที่ยวในวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ ส่วนใหญ่มาท่องเที่ยวครั้งแรกและจะเดินทางกลับมาเที่ยวอีกครั้ง กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จะแนะนำให้บุคคลอื่นเดินทางมาท่องเที่ยวและต้องการให้ปรับปรุงแก้ไขในเรื่องของข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยวมากที่สุด แรงจูงใจทางกายภาพที่มีอิทธิพลต่อการเดินทางท่องเที่ยว พบว่า เป็นแหล่งท่องเที่ยวแบบตลาดเก่าโบราณย้อนยุค แรงจูงใจทางวัฒนธรรม พบว่า เพื่อศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมและการรักษาเอกรักษ์ของชุมชน แรงจูงใจระหว่างบุคคล พบว่า เพื่อเดินทางจากสภาพความเป็นอยู่เดิม และแรงจูงใจทางด้านสถานภาพหรือชื่อเสียง พบว่า เป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาด้านความพึงพอใจต่อ

^{๒๔} ปาริฉัตร อึ้งจะนิล, “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบตลาดเก่า กรณีศึกษาตลาดคลองสวน ๑๐๐ ปีจังหวัดสมุทรปราการ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

ส่วนประสมทางการตลาดของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า ความพึงพอใจด้านผลิตภัณฑ์ ระดับปานกลาง ความพึงพอใจด้านราคา ระดับปานกลาง, ความพึงพอใจด้านสถานที่ระดับปานกลาง, ความพึงพอใจด้านการส่งเสริมการขาย ระดับปานกลาง, ความพึงพอใจด้านบุคคลระดับมาก ความพึงพอใจด้านกระบวนการ ระดับปานกลาง, และความพึงพอใจด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ระดับมาก

ปิยะวดี หิริกมล^{๒๕} ได้ศึกษาถึงพฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวในจังหวัดสุโขทัย มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวในจังหวัดสุโขทัย และหาเหตุผลเหตุจูงใจที่ให้นักท่องเที่ยวชาวไทยไปเที่ยวในจังหวัดสุโขทัย ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างเพศหญิง และเพศชายมีสัดส่วนใกล้เคียงกัน มีอายุระหว่าง ๒๓ - ๓๐ ปี ส่วนใหญ่เป็นคนโสด การศึกษาระดับมัธยมศึกษา และอาชีวศึกษา มีรายได้ระหว่าง ๕,๐๐๑ - ๑๐,๐๐๐ บาท ทำงานในบริษัท เอกชน การเดินทางไปจังหวัดสุโขทัยเพื่อศึกษาหาความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ไม่พักค้างคืน ประทับใจในความสวยงาม แต่ต้องการให้ปรับปรุงเรื่องความสะดวกของแหล่งท่องเที่ยว และจะกลับไปเที่ยวอีกแน่นอน การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลพื้นฐานของประชากร กับพฤติกรรมการท่องเที่ยว พบว่า อายุ ระดับการศึกษา และอาชีพมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการท่องเที่ยวอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลพื้นฐานของประชากรกับมูลเหตุจูงใจในการตัดสินใจไปท่องเที่ยวที่จังหวัดสุโขทัยพบว่า อายุ และสถานภาพสมรส มีความสัมพันธ์กับมูลเหตุจูงใจ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .๐๕ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างมูลเหตุจูงใจในการตัดสินใจไปท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัยกับพฤติกรรมการท่องเที่ยวนั้นพบว่ามูลเหตุจูงใจด้านผลิตภัณฑ์มีความสัมพันธ์ พฤติกรรมการพฤติกรรมการท่องเที่ยวทางสถิติที่ระดับ .๐๕

มธุรส ปราบไพรี^{๒๖} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศักยภาพชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาชุมชนไทยทรงดำ บ้านเขาย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอยะบะบุรี” พบว่าชาวไทยทรงดำมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยว โดยพบว่าศักยภาพของชุมชนคือ การรวมกลุ่มการทำงานของสมาชิกโครงการหมู่บ้านท่องเที่ยว โดยมีผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการที่มีศักยภาพ ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สะท้อนถึงความเป็นชุมชนเดียวกัน ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม ชุมชนที่สามารถเกิดการสืบทอดและถ่ายทอด โดยเฉพาะระบบอุดมการณ์ของชุมชน การดำเนิน

^{๒๕} ปิยะวดี หิริกมล, “พฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวในจังหวัดสุโขทัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

^{๒๖} มธุรส ปราบไพรี, “ศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีชุมชนไทยทรงดำบ้านเขาย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอยะบะบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

รูปแบบเศรษฐกิจแบบสวัสดิการ และการเปิดโอกาสให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วม เพื่อตัดสินใจร่วมกันอย่างสมัครใจและยุติธรรม นอกจากนี้ชุมชนยังประกอบไปด้วยศักยภาพด้านลักษณะภูมิประเทศ การคมนาคม วัฒนธรรม สิ่งปลูกสร้าง และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ที่สามารถพัฒนาให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนได้ ส่วนปัจจัยที่มีผลในการทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพประกอบด้วย ๓ ปัจจัย ได้แก่ (๑) วัฒนธรรมชุมชนที่มีความเข้มแข็งโดยได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องและมีผลต่อความเป็นชุมชนไทยทรงดำและระบบเครือญาติ (๒) การพึ่งตนเองของชุมชนโดยการจัดปัจจัยภายในชุมชนที่มีอาชีพและรายได้โดยเห็นว่าการท่องเที่ยวคืออาชีพเสริมจึงไม่เกิดการพึ่งพาการท่องเที่ยว การมีผู้นำอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการที่ได้รับความเคารพนับถือจากชุมชนและเป็นผู้ที่มีความรู้ จึงทำให้ชุมชนต่างมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยวของชุมชน และ (๓) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ตั้งแต่ระดับของการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร จนถึงการรับประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกโครงการซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนทำให้เกิดการยอมรับต่อการพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

วศิน ปัญญาบุตรกุล^{๒๗} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในพื้นที่ระยองวัฒนธรรม (กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์)” การวิจัยนี้มุ่งทำการศึกษาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในพื้นที่ระยองวัฒนธรรม คือ จังหวัดกำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก และเพชรบูรณ์ โดยได้ผลสรุปตามวัตถุประสงค์ดังนี้ คือ ๑. ศึกษาสำรวจข้อมูลอุปสงค์และอุปทานการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม พบว่า ด้าน อุปทานการท่องเที่ยวมีแหล่งท่องเที่ยวทั้งสิ้น ๑๕๔ แห่ง โดยอาจแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มประวัติศาสตร์ ๑๐๖ แห่ง และกลุ่มประเพณีวัฒนธรรมและกิจกรรมที่สำคัญ ๔๘ แห่ง ด้านอุปสงค์การท่องเที่ยวมีผู้ เยี่ยมเยือนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศมีโอกาสขยายตัว เนื่องจากการกลับมาเยือนครั้งที่ ๒ และ ๓ โดยมีความสนใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ส่วนใหญ่ประสบปัญหาไม่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวใหม่ๆ ดังนั้นการจัดการท่องเที่ยวแบบใหม่ ที่สร้างตลาดท่องเที่ยวในเชิงรุกในรูปแบบ “แหล่งท่องเที่ยว เชื่อมโยง” ภายใต้งูตาข่ายร่วมกัน ที่มีลักษณะเฉพาะทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ภายใต้แนวคิด “แดนตำนาน แหล่งวีรกรรมและคนกล้า” ๒. โดยกำหนดมาตรฐานในการคัดเลือกแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมและจัดลำดับความสำคัญเพื่อกิจกรรมการท่องเที่ยว ผลการประเมิน แหล่งท่องเที่ยว สามารถจัดลำดับความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวได้เป็น ๓ กลุ่ม โดยแบ่งเป็นแหล่ง ท่องเที่ยวในกลุ่มพื้นที่หลัก จำนวน ๒๒ แห่ง พื้นที่รองจำนวน ๔๐ แห่ง และพื้นที่เสริมจำนวน ๙๒ แห่ง ๓.การจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโดยพิจารณาจากการ

^{๒๗} วศิน ปัญญาบุตรกุล, “การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในพื้นที่ระยองวัฒนธรรม (กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์)”, รายงานการวิจัย, (สำนักงานกองทุนการวิจัย (สกว.) : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

จัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มพื้นที่ต่างๆ และพฤติกรรมนักท่องเที่ยว เพื่อนำมาสู่การจัดเส้นทาง การนำเที่ยวจำนวน ๕๑ เส้นทาง เป็นกลุ่มตำนาน ๑๑ เส้นทางประวัติศาสตร์ ๒๑ เส้นทาง วัฒนธรรม ๑๙ เส้นทาง ๔. ศึกษาเชิงปฏิบัติการแนวทางและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของประชาคมรอบอุทยานประวัติศาสตร์ ณ บ้านนาต้นจั่น อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ผลจากการศึกษาพบว่าชุมชนมีศักยภาพด้านการจัดการท่องเที่ยวในด้านต่างๆ ทั้งด้านทรัพยากรและด้าน ประชาคมในชุมชนโดยเน้นการพัฒนาเพื่อ “การค้นหาทีมงาน” เพื่อทำหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย เรียนรู้และการประเมินศักยภาพด้านการท่องเที่ยวของหมู่บ้านตลอดจนพัฒนาและวิเคราะห์ ความสัมพันธ์ของทีมงานกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องของด้านการท่องเที่ยวร่วมกัน โดยมีเป้าหมายที่สำคัญคือการ พัฒนาบ้านนาต้นจั่นเป็น หมู่บ้านอุตสาหกรรมท่องเที่ยวตัวอย่าง “Village Based Tourism” โดยมี ๕ กลยุทธ์ และ ๑๙ โครงการ โดนโครงการวิจัยได้ดำเนินการตามโครงการต่างๆ เป็นโครงการต้นแบบ จำนวน ๕ โครงการ

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (หม่อมหลวง)^{๒๘} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและ วัดในเชียงใหม่” ผลการศึกษาพบว่า ประเด็นปัญหาด้านแนวทางการอนุรักษ์และการสงวนรักษาซึ่ง ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีความคิดเห็นที่หลากหลาย บางส่วนเสนอให้สงวนรักษาไว้ ตามเดิมและอาจใช้เทคนิคสมัยใหม่มาช่วย ด้านประเพณีปฏิบัติต้องการให้ซ่อมแซมให้ดีขึ้นดังเดิมปัญหา ที่พบคือความขัดแย้งระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์ การพัฒนาที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อ โบราณสถาน เช่น การสร้างอาคาร สถานประกอบการ ถนน ที่รูกล้ำเขตโบราณสถาน นอกจากนี้ขาด การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบูรณะโบราณสถาน การตีความโบราณสถานที่แตกต่างกันเป็นการ ทำลายโบราณสถาน ด้านทัศนะเกี่ยวกับการอนุรักษ์และบูรณปฏิสังขรณ์นั้น นักวิชาการและกรม ศิลปากรจะให้ความสำคัญกับการซ่อมแซมโบราณสถานด้วยวิธีการอนุรักษ์โดยการรักษาข้อมูล หลักฐานไว้ให้คงสภาพเดิมมากที่สุด แต่ประชาชนและวัดยังยึดติดกับขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะเป็นเรื่องของผลบุญ

สรุป จากเอกสารวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมถือว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการจัดแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นศูนย์รวมจิตใจชุมชน โดยการจัดการท่องเที่ยวในลักษณะเชิงวัฒนธรรมมีความโดดเด่นและเชื่อมโยงกับคุณค่าทางพระพุทธศาสนาที่สามารถสื่อสารหลักธรรม ตลอดจนความโดดเด่นเชิงสถาปัตยกรรม ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไปดังนั้นหากภาครัฐและภาคท้องถิ่น ให้ความสนใจในการพัฒนาและจัดรูปแบบการท่องเที่ยวโดยชูความโดดเด่นของแต่ละวัดในเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะสามารถยกระดับมาตรฐานองค์ความรู้ การบริหารจัดการที่เหมาะสมกับสังคม เศรษฐกิจและ

^{๒๘} สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (หม่อมหลวง), (๒๕๓๙) “การศึกษาปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในเชียงใหม่”, รายงานการวิจัย, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๙), บทคัดย่อ.

วัฒนธรรมที่กำลังเปลี่ยนไปของสังคมไทย การท่องเที่ยวลักษณะเช่นนี้จะเป็นอีกหนึ่งทางเลือกสำหรับการท่องเที่ยวของไทยในอนาคตซึ่งส่งผลต่อประเพณีวัฒนธรรมรวมทั้งพระพุทธศาสนา ซึ่งอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยมีความพร้อมในการรองรับการท่องเที่ยวในระดับโลกได้ แต่อย่างไรก็ตามท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยไปสู่สังคมอาเซียนและสังคมนานาชาติในอนาคต

มาตรฐานด้านการทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระยะยาว การประชาสัมพันธ์การจัดการสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการจัดการสิทธิประโยชน์ยังเป็นประเด็นที่ต้องการการจัดการอย่างเป็นมาตรฐาน และเนื่องจากพื้นที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้นมีลักษณะเฉพาะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม และได้ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก ซึ่งประกอบด้วยความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม ประเพณี วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน การพัฒนาและยกระดับไปสู่มาตรฐานสากล จึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ภาครัฐ ภาคท้องถิ่นภาคประชาสังคมต้องให้ความร่วมมือร่วมกันในการผลักดันยุทธศาสตร์ดังกล่าว ซึ่งในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะได้รวบรวมข้อมูลเพื่อชี้ให้เห็นถึงรูปแบบการบริหารจัดการ ข้อดี ข้อเสีย และสิ่งที่ควรแก้ไข ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตามระเบียบวิธีดำเนินการวิจัยต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการเจาะจงสัมภาษณ์เชิงลึก มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๑.๗.๑ การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง จากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยปี ๒๕๓๙ หนังสือ เอกสาร ตำรา ทางวิชาการ รายงานวิจัย ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึง แนวคิดทฤษฎีรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

๑.๗.๒ การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Study) เพื่อทราบถึงรูปแบบกิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key-informant) ประกอบด้วย พระสงฆ์ นักวิชาการ และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์ ประกอบการวิจัย

๑) พระครูสังฆรักษ์เกรียงไกร สุภาพโร เจ้าอาวาสวัดศรีชุม ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๒) พระมหาดำรงค์ สมนจิตฺโต เจ้าอาวาสวัดตระพังทอง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๓) ร้อยเอกบุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๔) นางสาวดาริกา ธนะศักดิ์ศิริ ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๕) นายสถาพร เทียงธรรม นักโบราณคดีชำนาญการพิเศษสำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๖) นายชูศักดิ์ เพชรพงษ์ กำนันตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๗) นางสาว วิริยะพงษ์ นายกเทศมนตรีตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๘) นาย สรศักดิ์ เพ็ชรพูล สมาชิกเทศบาลตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

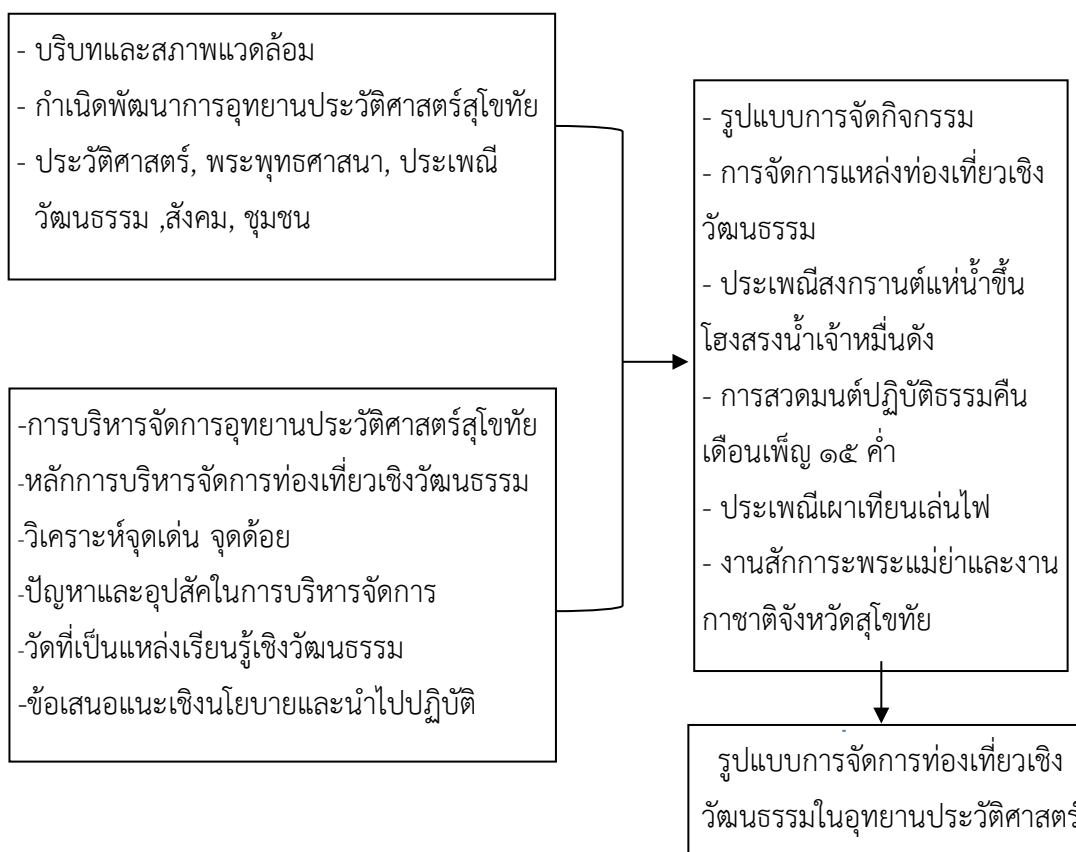
๙) นางสาวสกุลไทย โนพันธ์ ครูการศึกษานอกโรงเรียนตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๑๐) ปู่ยงค์ จันทร ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๑๑) นางฉลอง นามคำมูล ผู้ประกอบการกิจการท่องเที่ยว ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้า แนวคิด ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และกำหนดกรอบแนวคิด ดังนี้



๑.๙ ประโยชน์ที่รับจากการวิจัย

- ๑.๙.๑ ได้ข้อมูลหลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
- ๑.๙.๒ ได้รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
- ๑.๙.๓ ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
- ๑.๙.๔ ผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยว สามารถนำไปบูรณาการใช้นโยบายให้เกิดประโยชน์และนักวิชาการ สามารถใช้อ้างอิงเชิงวิชาการได้

บทที่ ๒

หลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

หลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ปรากฏในบทที่ ๒ นี้ผู้วิจัยได้กำหนดเนื้อหาในการศึกษาซึ่งเพื่อตอบโจทย์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ มีเนื้อหาสำคัญประกอบด้วย ดังนี้

- ๒.๑ หลักการบริหารจัดการ
- ๒.๒ การบริหารจัดการท่องเที่ยว
- ๒.๓ ลักษณะของวัฒนธรรมไทย
- ๒.๔ หลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
- ๒.๕ สรุป

๒.๑ หลักการบริหารจัดการ

การบริหารงานหรือการจัดการมีความจำเป็นต้องใช้ศาสตร์ในการบริหารงาน อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากการที่จะประสบความสำเร็จหรือบรรลุผลตามเป้าหมายในการพัฒนาบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องมีหลักการบริหารสมัยใหม่เข้ามาเป็นกลยุทธ์ หรือหลักการในการบริหารจัดการ ในขณะเดียวกันก็มีนักวิชาการทางตะวันตกกำลังสนใจหลักการบริหารจัดการในทางพระพุทธศาสนามาผสมผสาน และประยุกต์ใช้กับหลักการบริหารจัดการ เพราะเขาถือว่า การที่จะใช้หลักการ วิธีการ หรือเทคนิค ของนักวิชาการชาวตะวันตก ซึ่งพัฒนาการจัดการมาไม่เกิน ๑๐๐ ปีนั้นยังเป็นหลักการที่ยังยึดกับวัตถุ รวมทั้งมีผู้แพ้ผู้ชนะ เป็นการบริหารจัดการที่มุ่งหวังกำไรและการแข่งขัน ดังนั้นเมื่อนักวิชาการทางตะวันตกได้เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนา ทำให้เขารู้ว่า ศาสตร์แห่งการบริหารจัดการที่ยั่งยืนและดำรงความเป็นมนุษย์ที่จะอยู่ร่วมกันโดยสันติสุขนั้นคือ ศาสตร์ในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์ ถ้ามองภาพการเปลี่ยนแปลงของโลกโลกาภิวัตน์ แล้วจะพบว่าการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่จะเน้นการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับปรุงแก้ไขสร้างความเป็นเลิศในการบรรลุเป้าหมายสูงสุดและเพื่อการแข่งขันที่มีศักยภาพและประสบความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และความหมาย หลักการ กระบวนการรูปแบบ ประเภทของการบริหารจัดการ เป็นอย่างไรจะได้อธิบายตามลำดับดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของการบริหารจัดการ

การบริหาร (Administration) หมายถึง การใช้ศาสตร์และศิลป์ของบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมหรืองานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ร่วมกัน โดยอาศัยกระบวนการและทรัพยากรทางการบริหารเป็นปัจจัยอย่างประหยัด และให้เกิดประโยชน์สูงสุด ผู้บริหารจะบริหารงานให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลได้นั้นต้องมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องของทฤษฎีและหลักการบริหาร เพื่อจะได้นำความรู้ไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการทำงาน สถานการณ์ และสิ่งแวดล้อมจึงพูดได้ว่า ผู้บริหารที่ประสบความสำเร็จ คือผู้ที่สามารถประยุกต์เอาศาสตร์การบริหารไปใช้ได้อย่างมีศิลปะ นั้นเอง^๑ และการบริหารส่วนมากจะใช้ในการกำหนดแผนและนโยบายของผู้บริหารระดับสูง เป็นคำนิยมใช้ในการบริหารรัฐกิจ (Public Administration) หรือใช้ในหน่วยงานราชการ และคำว่า “ผู้บริหาร” (Administrator) จะหมายถึง ผู้บริหารที่ทำงานอยู่ในองค์กรของรัฐหรือองค์กรที่ไม่มุ่งหวังกำไร การบริหาร คือกลุ่มของกิจกรรม ประกอบด้วย การวางแผน (Planning) การจัดองค์กร (Organizing) การนำหรือการสั่งการ (Leading/Directing) หรือการอำนวยการ และการควบคุม (Controlling) ซึ่งจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับทรัพยากรขององค์กร เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์และด้วยจุดมุ่งหมายสำคัญในการบรรลุความสำเร็จตามเป้าหมายขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผลครบถ้วน^๒

การจัดการ (Management) จะเน้นการปฏิบัติการให้เป็นไปตามนโยบาย (แผนที่วางไว้) ซึ่งนิยมใช้ในการจัดการจัดการภาคธุรกิจ (Business management) ส่วนคำว่า “ผู้จัดการ” (Manager) จะหมายถึงบุคคลในองค์กรซึ่งทำหน้าที่รับผิดชอบต่อการบริหารทรัพยากรและกิจการงานอื่นๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ขององค์กร การบริหารจัดการ (Management) จึงเป็นการกำหนดทิศทางในการใช้ทรัพยากรทั้งหลายอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายขององค์กร การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficient) ใช้ทรัพยากรได้อย่างเฉลียวฉลาดและคุ้มค่า (Cost-effective) สำเร็จตามแผนที่กำหนดไว้^๓

ดังนั้น ความสำเร็จของการบริหารจัดการจึงจำเป็นต้องมีทั้งประสิทธิภาพและประสิทธิผลควบคู่กัน ในอีกแนวทางนี้อาจกล่าวได้ว่าการบริหารจัดการ หมายถึง กระบวนการของการมุ่งสู่เป้าหมายขององค์กรจากการทำงานร่วมกัน โดยใช้บุคคลและทรัพยากรอื่นๆ หรือเป็นกระบวนการออกแบบและรักษาสภาพแวดล้อมที่บุคคลทำงานร่วมกันในกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้อย่างมี

^๑ วิจิตร ศรีสอ้าน และคณะ, **หลักและระบบบริหารการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช, ๒๕๒๓), หน้า ๒.

^๒ ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, **องค์การและการจัดการฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : Diamond in Business World, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

ประสิทธิภาพคำว่า “การบริหาร” (Administration) และ “การจัดการ” (Management) มีความหมายแตกต่างกันเล็กน้อย โดยการบริหารจะสนใจและสัมพันธ์กับการกำหนดนโยบายไปลงมือปฏิบัติ นักวิชาการบางท่านให้ความเห็นว่าการบริหารใช้ในภาครัฐ ส่วนการจัดการใช้ในภาคเอกชน อย่างไรก็ตามในตำราหรือหนังสือส่วนใหญ่ทั้ง ๒ คำนี้มีความหมายไม่แตกต่างกัน สามารถใช้แทนกันได้ และเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป ซึ่งจากความหมายข้างต้น การบริหารจัดการจึงเป็นกระบวนการของกิจกรรมที่ต่อเนื่องและประสานงานกัน ซึ่งผู้บริหารต้องเข้ามาช่วยให้บรรลุจุดหมายขององค์กร ประเด็นสำคัญของการบริหารจัดการ (Management) มีดังนี้

- ๑) การบริหารจัดการสามารถประยุกต์ใช้กับองค์กรใดองค์กรหนึ่งได้
- ๒) เป้าหมายของผู้บริหารทุกคนคือ การสร้างกำไร
- ๓) การบริหารจัดการเกี่ยวข้องกับการเพิ่มผลผลิต (Productivity) โดยมุ่งสู่ประสิทธิภาพ (Efficiency) การใช้ทรัพยากรโดยประหยัดที่สุดและประสิทธิผล (Effectiveness) เพื่อให้บรรลุเป้าหมายคือประโยชน์สูงสุด
- ๔) การบริหารจัดการสามารถนำมาใช้สำหรับผู้บริหารในทุกระดับชั้นขององค์กร

๒.๑.๒ กระบวนการบริหารจัดการ

กระบวนการการบริหารจัดการ (Management Process) หมายถึง กระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดหมายขององค์กร ซึ่งกระบวนการการบริหารจัดการนี้สามารถแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกันได้อย่างมี ภูมิสัมพันธ์สอดคล้องและต่อเนื่องทั้งนี้หน้าที่ของการบริหารประกอบด้วยกิจกรรมพื้นฐาน ๔ ประการหรืออาจแบ่งในลักษณะที่เป็นขั้นตอน ดังนี้^๔

๑) **การวางแผน (Planning)** เป็นสิ่งที่องค์กรต้องการเปลี่ยนแปลงในอนาคต การวางแผนเป็นสะพานเชื่อมระหว่างเหตุการณ์ปัจจุบันและอนาคตซึ่งทำได้โดยการให้บรรลุเป้าหมายผลลัพธ์ที่ต้องการ การวางแผนจึงต้องอาศัยการกำหนดกลยุทธ์ที่ประสิทธิภาพ แม้ว่าพื้นฐานของการจัดการโดยทั่วไปเป็นงานของผู้บริหารการวางแผนเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการปฏิบัติตามกลยุทธ์ให้ประสบความสำเร็จและการประเมินกลยุทธ์ เพราะว่า การจัดการองค์กร การจูงใจ การจัดบุคคลเข้าทำงาน และกิจกรรมควบคุม ขึ้นกับการวางแผน กระบวนการวางแผนจะต้องประกอบด้วยผู้บริหารและพนักงานภายในองค์กร

การวางแผนจะช่วยให้องค์กรกำหนดข้อดีจากโอกาสภายนอกและทำให้เกิดผลกระทบจากอุปสรรคภายนอกต่ำสุด โดยต้องมองเหตุการณ์ในอดีตและปัจจุบันเพื่อคาดคะเนเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต การวางแผน ประกอบด้วย การพัฒนาภารกิจ (Mission) การคาดคะเนเหตุการณ์ปัจจุบัน เหตุการณ์อนาคต และแนวโน้ม การกำหนดวัตถุประสงค์ และการเลือกกลยุทธ์ที่ใช้การ

^๔ สุรัสวดี ราชกุลชัย, การวางแผนและการควบคุมทางการบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓-๕.

วางแผนจะช่วยให้ธุรกิจปรับตัวสู่การเปลี่ยนแปลงของตลาดและสามารถกำหนดเป้าหมายได้ การบริหารเชิงกลยุทธ์นั้นต้องการให้องค์กรติดตามในลักษณะเชิงรุก (Proactive) มากกว่าที่จะเป็นเชิงรับ (Reactive) องค์กรที่ประสบความสำเร็จจะต้องควบคุมอนาคตขององค์กรมากกว่าที่จะรอรับผลจากอิทธิพลสภาพแวดล้อมภายนอกและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น การตัดสินใจ (Decision Making) ถือเป็นส่วนหนึ่งของการวางแผนการปรับตัวเป็นสิ่งจำเป็นเพราะจะมีการเปลี่ยนแปลงของตลาด เศรษฐกิจ และคู่แข่งทั่วโลก จุดเริ่มต้นของความสำเร็จที่ดีของธุรกิจคือการวางแผนที่เหมาะสม เห็นผลได้จริง ยืดหยุ่น มีประสิทธิภาพ และทรงประสิทธิภาพ

๒) การจัดการองค์กร (Organizing) จุดมุ่งหมายของการจัดการองค์กร คือ การใช้ความพยายามทุกกรณีโดยการกำหนดงานและความสำคัญของอำนาจหน้าที่ การจัดการองค์กร หมายถึง การพิจารณาถึงสิ่งที่ต้องการทำและผู้ที่จะทำรายงานมีตัวอย่างในประวัติศาสตร์ของธุรกิจที่มีการจัดองค์กรที่ดี สามารถประสบความสำเร็จในการแข่งขันและสามารถเอาชนะคู่แข่งได้ ธุรกิจที่มีการจัดองค์กรที่ดีสามารถจูงใจผู้บริหารและพนักงานให้มองเห็นความสำคัญของความสำเร็จขององค์กร กำหนดลักษณะเฉพาะของงาน (Work Specialization) โดยการแบ่งงานประกอบด้วยงานที่กำหนดออกมาเป็นแผนการจัดแผนกและการมอบอำนาจหน้าที่ (Delegating Authority) การแยกงานออกเป็นงานย่อยตามการพัฒนารายละเอียดของงาน (Job Description) และคุณสมบัติของงาน (Job Specification) เครื่องมือเหล่านี้มีความชัดเจนสำหรับผู้บริหารและพนักงาน ซึ่งต้องการทราบลักษณะของงาน และการกำหนดแผนกในโครงสร้างขององค์กร (Organization Structure) ขนาดของการควบคุม (Span of Control) และสายการบังคับบัญชา (Chain of Command) การเปลี่ยนแปลงกลยุทธ์ต้องการการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้าง เพราะตำแหน่งใหม่ๆ ที่สร้างขึ้นหรือลดลงหรือรวมกัน โครงสร้างองค์กรจะต้องระบุถึงวิธีการใช้ทรัพยากรและวิธีการซึ่งวัตถุประสงค์มีการกำหนดขึ้น ในธุรกิจการสนับสนุนทรัพยากรและกำหนดวัตถุประสงค์ ตามสภาพทางภูมิศาสตร์จะแตกต่างจากโครงสร้างด้านผลิตภัณฑ์หรือลูกค้า รูปแบบทั่วไปของการจัดแผนก (๑) ตามหน้าที่ (Functional) (๒)ตามฝ่าย (Divisional) (๓) ตามหน่วยธุรกิจเชิงกลยุทธ์ (Strategic business unit) และ (๔)ด้านแมทริกซ์ (Matrix)

๓) การนำหรือการสั่งการ (Leading/Directing) เป็นการใช้อิทธิพลเพื่อจูงใจพนักงานให้ปฏิบัติงานและนำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายที่ระบุไว้ หรือเป็นกระบวนการจัดการให้สมาชิกในองค์กรทำงานร่วมกันได้ด้วยวิธีการต่างๆ เพราะทรัพยากรมนุษย์เป็นสิ่งที่ซับซ้อนและเข้าใจองแทได้ยาก การนำหรือการสั่งการจึงต้องใช้ความสามารถหลายเรื่องควบคู่กันไป อาทิ ภาวะความเป็นผู้นำของผู้บริหาร การจูงใจ การติดต่อสื่อสารในองค์กร และการทำงานเป็นทีม เป็นต้น หน้าที่ในการนำหรือสั่งการนี้ มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าหน้าที่อื่น เพราะผู้บริหารต้องแสดงบทบาทของผู้สั่งการอย่างมีคุณภาพ ถ้าไม่เช่นนั้น แผนงานที่วางไว้ตลอดจนทรัพยากรที่จัดเตรียมไว้อาจไม่เกิดประสิทธิผล

ถ้าผู้บริหารดำเนินกิจกรรมด้านการสั่งการไม่ดีพอ ดังนั้น การสั่งการจึงเป็นเรื่องของความรู้ความชำนาญ ประสบการณ์ และความสามารถที่จะชักจูงให้พนักงานร่วมกันปฏิบัติงานไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ให้องค์กรประสบความสำเร็จตามต้องการ

๔) การควบคุม (Controlling) การใช้ทรัพยากรต่างๆ ขององค์กร ถือว่าเป็นกระบวนการตรวจสอบ หรือติดตามผลและประเมินการปฏิบัติงานในกิจกรรมต่างๆ ของพนักงาน เพื่อรักษาให้องค์กรดำเนินไปในทิศทางสู่เป้าหมายอย่างถูกต้องตามวัตถุประสงค์หลักขององค์กร ในเวลาที่กำหนดไว้ องค์กรหรือธุรกิจที่ประสบความล้มเหลวอาจเกิดจากการขาดการควบคุม หรือมีการควบคุมที่ไร้ประสิทธิภาพ และหลายแห่งเกิดจากความไม่ใส่ใจในเรื่องของการควบคุม ละเลยเพิกเฉย หรือในทางกลับกันคือมีการควบคุมมากเกินไปจนเกิดความผิดพลาดขององค์กรเอง การควบคุมจึงเป็นหน้าที่หลักทางการบริหารที่มีความสำคัญ ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกระบวนการทางการบริหาร

การควบคุมเป็นการตรวจตราและตรวจสอบผลการปฏิบัติงานโดยเปรียบเทียบกับเป้าหมายและดำเนินการปฏิบัติเพื่อให้มั่นใจว่า จะบรรลุผลลัพธ์ตามต้องการ นอกจากนี้การควบคุมยังเป็นกระบวนการรวบรวมและแสดงถึงข้อมูลย้อนกลับเรื่องของการดำเนินงานในฐานะที่เป็นพื้นฐานสำหรับการปฏิบัติและการเปลี่ยนแปลงในอนาคตอีกด้วย

๒.๑.๓ รูปแบบและประเภทการบริหารจัดการ

รูปแบบและประเภทการบริหารจัดการ กระบวนการจัดการ (Management Process) หมายถึง ขั้นตอนการทำงานที่ทำหน้าที่จัดการเพื่อบริหารปฏิบัติงานเพื่อให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ คือ มีสิ่งนำเข้ามาผ่านในระบบการจัดการ และจะได้ผลงานหรือผลที่เกิดจากการปฏิบัติงานออกมาตามที่ต้องการ โดยมีผู้พยายามชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบของกระบวนการจัดการที่เหมาะสมว่าควรประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

กุลลิก และ เออร์วิค^๕ (Luther Gulik & Lyndall Urwick) ได้มององค์ประกอบของการจัดการที่มีประสิทธิภาพภายใต้กระบวนการบริหารว่ามีกิจกรรมที่สำคัญ ๗ ประการ หรือที่เรียกกันย่อๆ ว่า POSDCORB Model ๑ ได้แก่ การวางแผน การจัดองค์การ การบริหารงานบุคคล การอำนวยความสะดวก การประสาน การรายงานผลการปฏิบัติงาน และการงบประมาณ

ฮอดเก็ตต์ (Hodgetts)^๖ มองกระบวนการจัดการภายใต้แนวคิดเชิงระบบว่า กระบวนการจัดการที่แท้จริง ก็คือการทำหน้าที่ของการจัดการ (Management Function) ซึ่งมี

^๕ Luther Gulik & Lyndall Urwick, อ้างถึงใน สุรสิทธิ์ ฤทธิ์สรไกร, **บทบาทของผู้บริหารในการดำเนินงานเรื่องร้องทุกข์: ศึกษาเฉพาะ กรณีจังหวัดมุกดาหาร**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔

^๖ Hodgetts, R. M. *Organizational Behavior: (Theory and Practice*. New York: Macmillan Publishing Company. 1991). p.12.

บทบาทหน้าที่ของการจัดการภายใต้เรื่องที่สำคัญ ๔ เรื่อง ได้แก่ ๑) การวางแผนกำหนดทิศทางของหน่วยงาน (Planning the Enterprises Direction) ๒) การจัดโครงสร้างองค์กรและบุคคล (Organizing and Staffing the Structure) ๓) การอำนวยการเชิงการนำ และการผลักดันบุคลากร (Leading and Influencing the Personnel) ๔) การควบคุมในเชิงการปฏิบัติการ และในด้านทรัพยากร (Controlling Organizational Operations and Resources)

ธงชัย สันติวงษ์^๗ ได้ระบุถึงหน้าที่ในการบริหาร (Management Functions) ที่สำคัญมีด้วยกัน ๕ ประการ คือ

๑) การวางแผน (Planning) หมายถึง การกำหนดวิถีทางที่จะปฏิบัติไว้เป็นการล่วงหน้า ซึ่งจะทำให้เกิดผลสำเร็จตามความต้องการ การวางแผนจะต้องมีกระบวนการนึกคิด (Conceptual Thinking) ที่สมบูรณ์ และเป็นสาระถูกต้อง เพื่อให้สามารถช่วยกำหนดวัตถุประสงค์ (Objectives) พัฒนากลยุทธ์ (Strategies) จัดทำแผนงาน (Programs) จัดสรรงบประมาณ การใช้ทรัพยากร ต่างๆ (Budget) กำหนดระเบียบวิธีปฏิบัติ (Procedures) และแนวนโยบาย (Policies) ที่ดีที่สุดสำหรับองค์กรของตน ภายหลังจากที่ได้มีการวิเคราะห์และคาดการณ์ (Forecast) สภาพเหตุการณ์ต่างๆ อย่างระมัดระวัง และรอบคอบที่สุดแล้ว เป้าหมายสำคัญของการปฏิบัติหน้าที่วางแผน คือ จะต้องตัดสินใจเลือกและรู้จักหาแผนต่างๆ ให้ได้แผนงานที่ดีที่สุด และเหมาะสมกับกำลังความสามารถขององค์กรที่จะเป็นหนทางให้องค์กรสามารถหาประโยชน์จากการทำงานภายใต้สภาพแวดล้อมที่ได้คาดการณ์ไว้แล้ว

๒) การจัดองค์การ (Organizing) หมายถึง ภาระหน้าที่ในการกำหนด จัดเตรียม และจัดความสัมพันธ์ของกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้สามารถบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ขององค์กรที่ตั้งไว้ อย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับการบริหารสิ่งของ และทรัพยากร ต่างๆ (Things) ภายหลังจากที่ได้ใช้ดุลพินิจ และมีข้อตัดสินใจที่ยุติแล้วว่า จะทำอะไรบ้าง การดำเนินการเพื่อจัดองค์การตามกระบวนการนี้ จะประกอบด้วยงานที่ต้องหาดังนี้ คือ จัดทำโครงสร้างองค์การ (Organization Structure) กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่กำหนดจะแบ่งสรรกันไปทำ ระบุขอบเขตของตำแหน่งงานต่างๆ พิจารณาให้ทราบถึงรายละเอียดความยากง่ายของงานแต่ละตำแหน่ง เพื่อให้สามารถทราบถึงคุณสมบัติของคนที่ต้องการได้

๓) การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing) คือ ภาระหน้าที่ ที่เกี่ยวกับการบริหารตัวคน ซึ่งเริ่มต้นด้วยการเสาะหา และคัดเลือกให้ได้มาซึ่งคนที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับลักษณะงานต่างๆ ที่ได้พิจารณามาแล้ว ทั้งนี้ เพื่อให้ประกันได้ว่างานต่างๆ จะได้รับการปฏิบัติงานลุล่วงไปอย่างได้ผลที่สุด ภาระหน้าที่นี้จึงสำคัญที่สุดที่จะต้องสามารถเข้าใจ และทำการฝึกอบรมและพัฒนาคนงาน ให้มีความสามารถ มีความพร้อม โดยเฉพาะการจัดหาคนในระดับผู้บริหารรองลงมา

^๗ ธงชัย สันติวงษ์, **องค์การและการบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒-๑๕.

๔) การจัดการ (Directing) หมายถึงความพยายามที่จะให้การกระทำต่างๆ ของทุกฝ่ายในองค์การเป็นไปในทางที่จะส่งเสริมให้เกิดผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ ด้วยการพยายามเอาชนะใจผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาทุกฝ่ายให้ร่วมมือกันทำงาน และเสริมต่อความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ขององค์การ การรู้จักมอบหมายงาน ชักจูงใจ และกระตุ้นให้ทุกคนทำงานดี การรู้จักประสานงานของทุกฝ่ายให้เข้ากันได้ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นภาระที่จะต้องปฏิบัติเพื่อให้การสั่งการสมบูรณ์ และสำเร็จผลได้ในที่สุด ความเข้าใจเกี่ยวกับพฤติกรรมของคนและกลุ่มคน จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการช่วยให้สามารถบังคับบัญชาให้การทำงานของคนงานแต่ละคนได้ผลสูงสุด และช่วยให้งานของทุกฝ่ายสอดคล้อง และเสริมกัน ในอันที่จะสำเร็จตามวัตถุประสงค์เดียวกันได้

๕) การควบคุม (Controlling) คือ การบังคับ หรือกำกับให้การทำงานต่างๆ เป็นไปตามแผน เพื่อที่จะป้องกันมิให้เกิดความเสียหายในประการทั้งปวง ผู้บริหารทุกคนย่อมต้องคอยควบคุมงานต่างๆ ที่ตนรับผิดชอบอยู่เสมอ กระบวนวิธีการควบคุมภายใต้ระบบการควบคุมที่จัดขึ้น คือการวัดผลงานที่ทำไปด้วยการเปรียบเทียบกับมาตรฐานที่กำหนด เพื่อช่วยให้ทราบถึงข้อแตกต่างที่ผิดไปจากแผน และสามารถดำเนินการแก้ไขเข้าสู่ทิศทางที่ถูกต้องได้ เนื่องจากงานที่ทำทุกอย่างจำเป็นต้องอาศัยคนเป็นผู้ทำการควบคุม จึงควรมีจุดสนใจที่การควบคุมให้ปฏิบัติงานเป็นผลดีเสมอ การรู้จักใช้ระบบการตอบแทนและลงโทษ จึงเป็นศิลปะสำคัญที่ผู้บริหารทุกคนจำต้องเข้าใจด้วยเสมอ

ดังนั้น หลักการบริหารจัดการจำเป็นต้องอาศัยวิทยาการด้านการจัดการบริหารเข้ามาสนับสนุนองค์กร เพื่อเสริมพลังการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล พัฒนาทรัพยากรมนุษย์(บุคคล) ขององค์กรอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ รวมทั้งใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาสนับสนุน ด้านฐานข้อมูล การสร้างบุคลากรในองค์กรให้มีความสามารถในการบริหารจัดการ มีการตรวจสอบประเมินผลการปฏิบัติงานอย่างสม่ำเสมอ การสร้างความเป็นธรรม ความเสมอภาคในองค์กร การสร้างทีมงานที่มีประสิทธิภาพ มีการประสานประโยชน์ สร้างความร่วมมือ การกระจายอำนาจที่เหมาะสม จะเป็นแนวทางในการบริหารจัดการสมัยใหม่เพื่อนำองค์กรเข้าสู่โลกาภิวัตน์ และความได้เปรียบในเชิงแข่งขัน ของระบบทุนนิยมในปัจจุบันซึ่งไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

๒.๑.๔ การบริหารจัดการเชิงพุทธ

การบริหารจัดการบูรณาการหลักธรรมในทางพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้ดำรงอยู่ได้ใน ทุกๆ ด้านทั้งด้านร่างกายและจิตใจอีกทั้งยังใช้ในการประกอบการทำงานของหน่วยงาน องค์กรตลอดจนสถาบัน ครอบครัว หลักธรรมของพุทธศาสนาเปรียบเสมือนหม้อยาขนานใหญ่ที่สามารถหยิบยกมาใช้ในสถานการณ์นั้นๆ โดยไม่จำกัดกาลเวลา แต่พระพุทธศาสนาไม่ได้จัดการบริหารออกมาในรูปแบบทฤษฎีและแนวคิดเหมือนกับในยุค หลังพุทธกาล ที่มีนักวิชาการได้นำหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนามาปรับใช้ให้สอดคล้อง เพื่อสร้างคุณค่า ทางสายบริหารให้กับบุคคลภายในและบุคคลภายนอกในองค์กร การแก้ปัญหาทาง ด้าน

การบริหารซึ่งเป็นหัวใจหลัก ของการบริหารทางรัฐประศาสนศาสตร์ ดังนั้น หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ในหน่วยงาน องค์กร และครอบครัว เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่จะทำให้พฤติกรรมด้านต่างๆ ทั้งทางร่างกาย และจิตใจปราศจากความขัดแย้งพระพุทธศาสนาไม่ได้จัดการบริหารออกมาในรูปแบบทฤษฎีและแนวคิดเหมือนกับ ในยุคหลังพุทธกาลการจัดการจึงเป็นการนำรูปแบบและคำสอนในทางพระพุทธศาสนามาพิจารณาให้สอดคล้อง และเหมาะสมต่อพฤติกรรมการบริหารซึ่งจะสร้างคุณค่าทางการบริหารเป็นที่ยอมรับของบุคคลภายนอกองค์กร การแก้ไขปัญหาทางด้านบริหารซึ่งเป็นหัวใจหลักของการบริหารในแง่ของรรัฐประศาสนศาสตร์ นักวิชาการหลายท่านได้อธิบายการบริหารตามแนวพระพุทธศาสนาไว้ดังนี้

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต)^๘ ได้อธิบาย การบริหารเชิงพุทธ คือ การปกครองหรือการบริหาร เป็นสิ่งที่ควรจัดการให้เหมาะสมและสอดคล้องต่อความเป็นจริงผู้บริหารหรือผู้ปกครองควรปฏิบัติตน โดยใช้ธรรมะ เป็นใหญ่ต่อการบริหารอันจะนำไปสู่ประโยชน์สูงสุดขององค์กร

นิตย สัมมาพันธ์^๙ ได้อธิบาย การบริหารเชิงพุทธ ต้องเริ่มด้วยกฎแห่งกรรมต้องแก้ปัญหาที่พฤติกรรม ของคนส่วนใหญ่ คือข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน แต่มีใช้เชื่อโดยบังคับให้เชื่อ ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนามีลักษณะ เป็นวิทยาศาสตร์ด้านจิตวิทยา พฤติกรรมศาสตร์ กฎระเบียบการปกครอง เศรษฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ การศึกษาและปรัชญา

ไชย ณ พล^{๑๐} ได้อธิบายว่า การบริหารเชิงพุทธ คือ การใช้ธรรมะในการปกครองโดยหลักการหรือ วิธีการใดๆ ที่พิสูจน์แล้วว่า เอื้ออำนวยประโยชน์ทุกฝ่าย เกื้อกูลความสุขทั้งในปัจจุบันอนาคตและที่สุดแห่งชีวิต อย่างแท้จริง

ทินพันธ์ นาคะตะ^{๑๑} (๒๕๔๔) ได้อธิบายหลักธรรมของพระพุทธศาสนากับหลักในการบริหารงาน หลักธรรมของ พระพุทธศาสนามีกาพอแก่การที่จะนำมาใช้เป็นหลักในการบริหารงาน โดยเน้นเฉพาะเรื่องการวินิจัยสั่งการและ การใช้อำนาจในการปฏิบัติงานตามลำดับ

^๘ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของ วิทยาศาสตร์**, (เชียงใหม่ : คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕). หน้า ๒๘.

^๙ นิตย สัมมาพันธ์, **การบริหารเชิงพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔.

^{๑๐} ไชย ณ พล, **ปรัชญาชีวิตและการรู้แจ้ง**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๓๗), หน้า ๘.

^{๑๑} ทินพันธ์ นาคะตะ, **พระพุทธศาสนากับสังคมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : หจก. สหายบล็อกและการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๓.

บุญทัน ดอกไธสง^{๑๒} การบริหารเชิงพุทธ คือ การเน้นการบริหารกาย บริหารงาน บริหารใจ โดยเน้น การประสานวิทยาศาสตร์ทางใจ บวกกับวิทยาศาสตร์โครงสร้างมาประสานกันเข้า เพื่อเป็นแกนสำคัญในการบริหารเชิงพุทธและการบริหารดังกล่าวน่าจะมีความสำคัญต่อทิศทางการบริหารทางรัฐประศาสนศาสตร์ หรือเป็นมิติ การบริหารมิติหนึ่งในการบริหารของประเทศไทย

การบริหารเชิงพุทธ จึงหมายถึง การบริหารงานที่มุ่งเน้น การบริหารกาย บริหารงาน และ บริหารใจ มีระเบียบ กฎเกณฑ์อย่างเหมาะสม โดยใช้หลักธรรมเป็นเครื่องกำกับในการบริหาร ซึ่งทำให้การบริหารมีคุณค่าต่อองค์กรต่างๆ ไป ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการบริหารงานทำให้ระบบการดำเนินงาน มีความสมบูรณ์ไม่มีความขัดแย้งภายในองค์กร สรุปได้ว่าการบริหารเชิงพุทธ คือ กระบวนการหรือแนวทางที่ก่อให้เกิดความเหมาะสมทางด้านพฤติกรรม ของมนุษย์ ที่มุ่งเน้นการบริหารทางกายบริหาร และบริหารใจ มีระเบียบการวินัยสั่งการหรือการแก้ปัญหา ซึ่งต้องอาศัย ข้อเท็จจริงและหลักเหตุผล และกฎเกณฑ์อย่างเหมาะสม ซึ่งทำให้การบริหารเกิดคุณค่าต่อองค์กร ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้เป็นการสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นกับบุคลากรในหน่วยงานทั้ง ๓ ด้าน คือ ครองตน ครองคน ครองงาน จนเกิดองค์ความรู้และความเข้าใจโดยไม่มีอคติต่อผู้ร่วมงาน ปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้องและเป็นธรรม ซึ่งกฎเกณฑ์เหล่านี้จะเป็นกรอบการบริหารที่ดีที่สอดคล้องกับทุกสถานการณ์ และหลักการบริหารเชิงพุทธศาสตร์ เกี่ยวข้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงการบริหารจัดการมีอยู่มากมาย เป็นคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ยังทันสมัยอยู่จนถึงปัจจุบันและในอนาคต แต่ในที่นี้จะได้นำหลักสัปปริสธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ไว้ในสัปปริสสูตร^{๑๓} อันเป็นแนวทางในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์เพียงหลักธรรมหนึ่ง เพื่อเป็นตัวอย่างประกอบการพิจารณาว่า หลักการบริหารเชิงพุทธศาสตร์มิได้มุ่งหวังกำไร หรือการแข่งขัน เพียงอย่างเดียว แต่ได้บรรจุหลักการที่สร้างความยั่งยืน การไม่เบียดเบียน การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสันติ มีความเมตตาต่อกัน และรู้เท่าทันโลก โดยมีได้ปฏิเสธกระแสโลกาภิวัตน์ หรือระบบทุนนิยมในปัจจุบัน แต่ให้ยึดหลักการอยู่ร่วมกันและรู้เท่าทันโลก หลักสัปปริสธรรม ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ มี ๗ ประการ^{๑๔} ดังนี้

๑) ธัมมัญญตา (Knowing the Law, Knowing the Cause) ความเป็นผู้รู้จักเหตุ คือ รู้ความจริง รู้หลักการ รู้กฎเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมได้ รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้จักหลักการที่จะทำให้เกิดผล รวมความว่า การบริหารจัดการในองค์กร ผู้บริหารจำเป็นต้องพิจารณาข้อเท็จจริงอย่าง

^{๑๒} บุญทัน ดอกไธสง, **การบริหารเชิงพุทธ กระบวนการทางพฤติกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิตรการพิมพ์จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒.

^{๑๓} อัง สดตก (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๑๔.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

ถูกต้อง เพื่อบรรลุเป้าหมายขององค์กรให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล รู้จักการวิเคราะห์ความจริงที่เกิดขึ้น ตามธรรมชาติ อันว่า “สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป เป็นธรรมดา” โดยพิจารณาหลักการ และเกณฑ์แห่งเหตุผลมาบริหารจัดการองค์กร

๒) อัตถัญญตา (Knowing the Meaning, Knowing the Purpose) ความเป็นผู้รู้จักผล หรือความมุ่งหมาย คือรู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่เกิดขึ้น สืบเนื่องจากการกระทำตามหลัก หมายถึง การบริหารงานองค์กรให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ และรู้ถึงประโยชน์ของ องค์กรที่นำไปสู่ความมั่นคง และไม่มีผลกระทบใดๆ ต่อองค์กร ในที่นี้ก็หมายถึงการมีแผนงานที่ดี การวางแผนที่วิเคราะห์ผลกระทบด้านต่างๆ

๓) อัตตัญญตา (Knowing Oneself) ความเป็นผู้รู้จักตน คือ รู้จักเราว่าเรานั้น โดยฐานะ ภาวะเพศ ความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมเป็นอย่างไร และเท่าใด แล้วประพฤติให้เหมาะสม และ รู้จักที่จะปรับปรุงต่อไป ในที่นี้หมายถึง รู้จักองค์กรที่เราบริหารเป็นอย่างดีว่ามีจุดด้อย จุดแข็งอย่างไร มีขีดความสามารถอย่างไร และรู้จักการปรับปรุงองค์กรให้ทันต่อเหตุการณ์ที่มีผลกระทบ รวมทั้งการบริหาร ความแตกต่างที่จะทำให้องค์กรเป็นเลิศ มีประสิทธิภาพ และมั่นคงถาวร

๔) มัตตัญญตา (Moderation, Knowing how to be temperate) ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือ ความพอดีในการจ่ายโภคทรัพย์ ในที่นี้หมายถึงการบริหารการเงิน หรือการขยายกิจการ ต้องพิจารณาให้รู้จักประมาณในความเพียงพอขององค์กร ขีดความสามารถขององค์กร ขีดความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ในองค์กร รวมทั้งการแข่งขันที่รอบคอบและรู้จักประมาณขีดความสามารถขององค์กร

๕) กาลัญญตา (Knowing the Proper time) ความเป็นผู้รู้จักกาล คือ รู้กาลเวลา อันเหมาะสม และระยะเวลาในการประกอบกิจ ในที่นี้หมายถึง การบริหารจัดการ จะต้องมีความเข้าใจถึงระยะเวลาที่เหมาะสม การสร้างโอกาสขององค์กรจะต้องพิจารณาถึงสถานการณ์ในเวลานั้น ๆ ว่า ควรจะดำเนินการอย่างไร อะไรควรงด อะไรควรกระทำ เวลาใดควรขยายกิจการ หรือช่วงเวลาใดที่จะบริหารองค์กรให้ประสบผลสำเร็จต่อองค์กรมากที่สุด

๖) ปริสัณญตา (Knowing the Assembly, Knowing the Society) ความเป็นผู้รู้จักชุมชน คือ รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้น ว่าควรจะดำเนินการอย่างไร การบริหารจัดการ จำเป็นต้อง ปฏิสัมพันธ์กับองค์กรต่างๆ ทั้งที่เป็นพันธมิตร และคู่แข่ง การสร้างสรรค์ หรือการประสานงานกับชุมชน หรือกลุ่มบุคคลที่มีผลต่อองค์กร ก็คือเข้าถึง เข้าใจ และพัฒนา เป็นการบริหารจัดการที่สร้างความสัมพันธ์ด้วยเมตตา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อชุมชน หรือสาธารณะชน จะเป็นภาพลักษณ์ที่ดีขององค์กร

๗) บุคคลัญญตา (Knowing the individual, Knowing the different individuals) ความเป็นผู้รู้จักบุคคล คือ รู้จักความแตกต่างของบุคคลว่าโดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม

ตลอดถึงรู้ในความสามารถของบุคคล และใช้มอบงานที่เหมาะสมให้การบริหารจัดการในการรู้บุคคล เปรียบเสมือนการพัฒนาและบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่จะต้องมีการพัฒนา และบริหารบุคคลในองค์กรให้มีความรู้ความสามารถ และภักดีต่อองค์กร มีความสามัคคี สร้างความเป็นธรรม และเสมอภาคให้แก่ บุคลากรในองค์กร รวมถึงการทำงานเป็นหมู่คณะ การติดต่อสื่อสารกับบุคคลต่าง ๆ ด้วยความเป็นมิตรไมตรี รวมทั้งมีความจริงใจต่อกัน

จากสาระของสัปปุริสธรรม จะเห็นว่าพระพุทธศาสนา อธิบายความสัมพันธ์ของการบริหารจัดการเกี่ยวข้องกับคนและสิ่งแวดล้อม โดยคำนึงถึงคุณธรรมและจริยธรรมที่มีคุณค่า พบได้ใน สังคัมมมนุษย์ หรือปัจจัยแห่งสังคมในกระบวนการอาศัยซึ่งกันและกัน การพิจารณาด้วยเหตุด้วยผล รู้จักโลก รู้จักธรรมชาติ เพราะมนุษย์เท่านั้นที่จะเป็นผู้ที่บริหารจัดการองค์กรที่ดีได้ สำหรับในส่วน ของ หลักการบริหารสมัยใหม่จะเน้นเทคนิคและวิธีการ โดยแสวงหากำไร และการแข่งขันให้องค์กร บรรลุ สู่เป้าหมาย ตามแบบของทุนนิยม แต่หากผู้บริหารจะนำหลักการบริหารเชิงพุทธศาสตร์เข้ามา ประกอบ หรือบูรณาการให้เข้ากับการบริหารงานในปัจจุบัน ก็ถือว่าเป็นแนวทางใหม่ หรือเข้าสู่มิติ ของการบริหารงาน ที่ยั่งยืน มีความมั่นคง และสร้างความเป็นธรรมต่อบุคคล หรือสังคมที่เกี่ยวข้องกับ องค์กรอย่างชาญฉลาด รวมทั้งสร้างประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ต่อการบริหารงานอย่างยั่งยืนและ มั่นคง รวมทั้งจะเป็นหลักการของนักบริหารในการบริหารจัดการองค์กรของตนอย่างมีระบบ และยังมี คุณธรรมมาประกอบในการพิจารณาบริหารจัดการ

ในสัปปุริสธรรมข้อ ๑-๓ เป็นเรื่องเกี่ยวกับข้อเท็จจริงหรือ หาเหตุผลจากข้อเท็จจริงทั้งหลาย และจากตนเองเพื่อให้ทราบว่าสิ่งนั้นจริง ไม่จริงมีเหตุผลอย่างไร จะทำได้เพียงใด ตนทำได้หรือไม่ ส่วนในข้อ ๔-๗ เป็นเรื่องของการตัดสินใจในคุณค่า แม้จะเป็นเรื่องยากแก่การพิจารณา แต่ก็ยังคง วาง หลักไว้ใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาว่า เรื่องใด มีคุณค่าเพียงใด โดยพิจารณาตามความเหมาะสม ความพอดี ความพอเหมาะแห่งเวลา และโอกาส ตลอดจนตามความเหมาะสมแห่งบุคคลและความ ต้องการของชุมชน และบุคคล สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรนำมาประกอบการพิจารณาในการวินิจฉัยสั่งการ และในการบริหารได้เป็นอย่างดีการนำหลักธรรมมาใช้เพื่อให้เกิดผลดีต่อการบริหารอีกประการหนึ่งก็ คือ ส่งเสริมให้มีการปฏิบัติตามอำนาจ ในการวินิจฉัยสั่งการหรือคำสั่งด้วยดี ทั้งนี้เนื่องจากมีอำนาจ ครอบงำของผู้บังคับบัญชาที่มีประสิทธิภาพในการบริหาร งานมากมาย จะมีลักษณะรอบคอบและเข้า กันได้กับ ความเป็นจริง และเป็นไปตามความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่สูง ทั้งนี้เนื่องจากบุคคล เหล่านั้น รู้จักนำวัฒนธรรมและระบบความเชื่อของสังคมมาใช้นั่นเอง

๒.๑.๕ การจัดการท่องเที่ยวในปัจจุบัน

ในปัจจุบัน กระแสโลกาภิวัตน์นั้นเป็นกระแสหลักที่สร้างความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โลกาภิวัตน์ คือ โลกที่เป็นหนึ่งเดียวกัน (โลกที่ถูกทำให้มีขนาดเล็กลง จากการ ย่นย่อเวลาการส่งข้อมูลข่าวสารที่รวดเร็วเพียงเสี้ยววินาที) มีความทันสมัยทางด้านเทคโนโลยี โดย

เฉพาะในปัจจุบันความเป็นโลกเดียวกันของเศรษฐกิจ การค้า การลงทุน การเงินเสรี ทำให้ทั้งโลกเชื่อมโยงเป็นระบบเดียวกัน อาจจะนิยามโลกาภิวัตน์ในความหมายสั้นๆ คือ “โลกไร้พรมแดน” หรือทำให้โลกเล็กลงภายใต้การพัฒนาของเทคโนโลยีสารสนเทศ ซึ่งโลกาภิวัตน์นี้ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในปัจจุบันเช่นกัน จากในยุคเริ่มต้นของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในช่วงปี ๑๙๕๐ เป้าหมายของการท่องเที่ยวแบบดั้งเดิม(Classic Tourism) จะมุ่งเน้นการเติบโตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว และมีลักษณะเป็นการท่องเที่ยวแบบเน้นจำนวน (Mass Tourism) ซึ่งการท่องเที่ยวในลักษณะนี้ มีแนวโน้มสูงที่นักท่องเที่ยวจะใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง มีผลทำให้ทรัพยากรการท่องเที่ยวเสื่อมโทรมลง เนื่องจากกระแส โลกาภิวัตน์นี้เองเป็นเหตุให้ข้อมูลข่าวสารถูกแพร่ออกไปอย่างรวดเร็ว สถานที่ตามกระแสนิยมนักท่องเที่ยวโดยส่วนมากจะให้ความสนใจการเดินทางท่องเที่ยวตามกระแสความนิยมของนักท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญกับแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยม นั้น จึงก่อให้เกิดการไหลเข้าของนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวหรือตัวแหล่งท่องเที่ยวมีความสามารถในการรองรับอยู่อย่างจำกัดทำให้เกิดผลทางลบกับทั้งกับแหล่งท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยว โดยแหล่งท่องเที่ยวนั้นก็ทรุดโทรมลงอย่างรวดเร็ว ส่วนนักท่องเที่ยวก็อาจจะได้รับประสบการณ์การท่องเที่ยวที่ไม่ประทับใจตามที่คาดหวังไว้ เป็นผลให้ไม่อยากกลับมาเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้อีก^{๑๕}

แนวคิดใหม่ที่จะตอบสนองการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพจึงได้ถูกเสนอขึ้น แนวคิดการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ นั้นคือการท่องเที่ยวเชิงแนวคิด เป็นการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวคุณภาพที่มีความตั้งใจที่จะเลือกมาท่องเที่ยว ณ สถานที่ท่องเที่ยวที่จุดหมายปลายทางจริง ไม่ใช่เป็นการมาท่องเที่ยวไปยังที่แห่งนั้นตามกระแสนิยม โดยการจะตอบสนองกลุ่มนักท่องเที่ยวคุณภาพนั้น ควรที่จะมีการนำเสนอแนวคิดการท่องเที่ยว เพื่อตอบสนองความพึงพอใจและความต้องการที่แตกต่างของนักท่องเที่ยวรายบุคคล โดยที่ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งด้านภาครัฐ ผู้ประกอบการและชุมชน ร่วมกันพัฒนาการเพิ่มมูลค่าการท่องเที่ยว ให้แก่นักท่องเที่ยวโดยรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแนวคิดในระยะแรกๆ ที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยว คือ การท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานกับธรรมชาติ (Nature based tourism) โดยมีหลายลักษณะเช่น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) การท่องเที่ยวทางทะเล (Marine Ecotourism) การท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยา (Geotourism) การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agrotourism)^{๑๖} นอกจากนั้น อีกรูปแบบการท่องเที่ยวที่หลายหน่วยงานของไทยกำลังให้

^{๑๕} พิชัย วาสนาส่ง, โลกาภิวัตน์ : มุมมองตามโลก สารพันสาระที่ควรรู้ เพื่อทันกระแสโลก, (กรุงเทพมหานคร : ปาเจรา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๓.

^{๑๖} มนัสสินี บุญมีศรีสง่า และคณะ, “ปัจจัยที่ส่งผลต่อความพึงพอใจและพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวชาวไทยที่มีต่อตลาดศิลปวัฒนธรรมในอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์”. Veridian E-Journal, (SU 6(1), January – April 2013.) : ๓๕.

ความสำคัญอย่างมากในปัจจุบัน ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourism) ซึ่งเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่พัฒนาต่อยอดจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มุ่งเน้นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมกับกิจกรรมการท่องเที่ยวจากชุมชน และส่งเสริมการผลิตสินค้าท้องถิ่นป้อนสู่ตลาด เพื่อตอบสนองความต้องการของ ตัวอย่างกิจกรรมของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เช่น การเรียนภาษาท้องถิ่น การทอผ้า การวาดภาพวาด การแกะสลักและการทำอาหารพื้นบ้าน เป็นต้น

การท่องเที่ยวที่เปลี่ยนแปลงไปจึงส่งผลต่อนักท่องเที่ยวและชุมชนในแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงเศรษฐกิจในท้องถิ่น ตลอดจนการรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมถิ่นนั้นๆ รวมถึงการรักษาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เกิดการพัฒนาทางการท่องเที่ยวให้มีความยั่งยืนนำมาสู่รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งมุ่งเน้นการเรียนรู้ ศิลปะ วัฒนธรรมท้องถิ่น โดยให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมจากชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นการสร้างมูลค่าให้กับท้องถิ่นและเพิ่มพูนประสบการณ์ ให้กับนักท่องเที่ยวตลอดจนเกิดการผลิตสินค้าท้องถิ่นซึ่งเป็นการกระจายได้ให้ชุมชนจากที่ได้กล่าวมานั้น รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์นี้สามารถสร้างความยั่งยืนให้แก่การท่องเที่ยวได้ เพราะสามารถสร้างความสมดุลทั้ง ๓ ส่วน คือ ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพราะนอกจากจะสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยวเมื่อเดินทางมาท่องเที่ยวแล้ว ยังช่วยสร้างรายได้ให้กับชุมชนที่สามารถรักษาเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของตนรวมทั้งยังคงสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ไว้ได้อีกด้วย ซึ่งจากที่ได้กล่าวมานั้น หากสามารถนำการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ มาปรับใช้กับพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว จะสามารถพัฒนาพื้นที่ท่องเที่ยวนั้นให้เกิดความยั่งยืนอย่างแท้จริง โดยเฉพาะกับพื้นที่ท่องเที่ยวของอำเภอสวนผึ้ง ที่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว จำเป็นต้องมีการวางแผนเพื่อรองรับการขยายตัวอย่างยั่งยืน และเป็นระบบ องค์การการท่องเที่ยวโลก (United Nation World Tourism Organization : UNWTO) ได้จำแนกรูปแบบการท่องเที่ยวออกเป็น ๓ รูปแบบ โดยอาศัยหลักการ แยกออกมาตามลักษณะของแหล่งท่องเที่ยวประกอบไปด้วย^{๑๗}

ลักษณะแรก การท่องเที่ยวตามแหล่งธรรมชาติ(Natural based Tourism) หมายถึง ลักษณะการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวไปท่องเที่ยวตามแหล่งธรรมชาติซึ่งได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล (Marine Ecotourism) การท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยา (Geo-tourism) การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agro Tourism) หรือการท่องเที่ยวเชิงดาราศาสตร์ (Astrological Tourism)

ลักษณะที่สอง การท่องเที่ยวตามแหล่งวัฒนธรรม (Cultural based Tourism) หมายถึง ลักษณะการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวไปท่องเที่ยวตามแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ได้แก่

^{๑๗} Goeldner, C., & Ritchie, J. R. B. **Tourism: principles, practices, (philosophies** (10th ed.).Hoboken:Wiley. 2006). P. 23.

การท่องเที่ยวทางแหล่งประวัติศาสตร์(Historical Tourism) การท่องเที่ยวงานชมวัฒนธรรมและประเพณี (Cultural and Traditional Tourism) หรือการท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบทหรือชุมชน (Rural Tourism/ Village Tourism)

ลักษณะที่สาม การท่องเที่ยวตามความสนใจพิเศษ (Special Interest Tourism) หมายถึง ลักษณะการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวไปท่องเที่ยวตามความสนใจของนักท่องเที่ยว ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาและศาสนา (Edu-meditation Tourism) การท่องเที่ยวเพื่อศึกษากลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมกลุ่มน้อย (Ethnic Tourism) การท่องเที่ยวเชิงกีฬา (Sports Tourism) การท่องเที่ยวแบบผจญภัย (Adventure Travel) การท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์และฟาร์มสเตย์ (Home stay & Farm Stay) การท่องเที่ยวพำนักระยะยาว (Long Stay) การท่องเที่ยวแบบให้รางวัล (Incentive Travel) การท่องเที่ยวเพื่อการประชุม และการท่องเที่ยวแบบผสมผสาน เป็นต้น

นอกจากรูปแบบการท่องเที่ยวที่องค์การการท่องเที่ยวโลกได้ให้ไว้แล้วนั้น ยังสามารถแบ่งประเภทของกิจกรรมการท่องเที่ยวตาม สำนักงานสถิติเศรษฐกิจและสังคม และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยที่ได้กำหนดไว้เป็นหลายลักษณะ ประกอบไปด้วย การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่มีกิจกรรมเพื่อการดูแลสุขภาพเป็นกิจกรรมเป้าหมายของการท่องเที่ยว หรือเพื่อการพักผ่อน รวมถึงการเรียนรู้วิธีการรักษาสุขภาพ ทั้งร่างกายและจิตใจ ให้ได้ความสุขประทับใจเพิ่มพูนความรู้ในการรักษาคุณค่าของคุณภาพชีวิตที่ดี ประกอบด้วย การท่องเที่ยวเชิงบำบัดรักษาสุขภาพ เช่น การผ่าตัดเสริมความงามหรือทำศัลยกรรมพลาสติกการลดน้ำหนัก การตรวจสุขภาพ การล้างพิษในร่างกาย หรือการท่องเที่ยวเชิงส่งเสริมสุขภาพ เช่น การนวดแผนไทย การอบสมุนไพร การอาบน้ำแร่ และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น

๒.๒ การบริหารจัดการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวเป็นความหวังของคนไทยในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศชาติ การท่องเที่ยวเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจของประชาชนโดยรวม รายได้ของการท่องเที่ยวมาจากการใช้จ่ายเงินของคนด้านการเดินทางเพื่อการท่องเที่ยว ทำให้เกิดการสร้างงานและรายได้ในภาคส่วนต่างๆที่เกี่ยวข้องทั้งหมด เช่น พาหนะที่ใช้ในการเดินทาง ที่พักแรม อาหารเครื่องดื่ม ของที่ระลึก อุปกรณ์เครื่องใช้ในการเดินทาง การสื่อสารและเทคโนโลยี ต่างๆ ที่ใช้ในการบริหารจัดการด้านการให้บริการท่องเที่ยว และเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศมาจาก ภาคเกษตรกรรม (ผลิต-ขาย) ภาคอุตสาหกรรม (ผลิต-ขาย) ภาคการค้า (สินค้า ซื้อมา-ขายไป) ภาคการค้าบริการ (การบริหารจัดการ) และวัตถุดิบที่สำคัญของการบริหารจัดการท่องเที่ยวประกอบด้วย สถานที่ท่องเที่ยว ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และเกิดจากการจัดการของมนุษย์ การคมนาคม ได้แก่การขนย้ายนักท่องเที่ยวเข้าไปและออกจาก

สถานที่ท่องเที่ยว ประกอบด้วยพาหนะ ได้แก่ รถ เรือ เครื่องบิน เส้นทางเดินทาง ถนน แม่น้ำ ทะเล อากาศ ที่พักแรม อาหารเครื่องดื่ม และบริการอื่นๆที่ให้กับนักท่องเที่ยว

โดยเฉพาะเรื่องประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และอารยธรรม ความเป็นอยู่ของประชาชนในแต่ละชุมชน มนุษย์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการและการให้บริการ เพราะหัวใจของธุรกิจท่องเที่ยวได้แก่การบริหารจัดการของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องได้แก่ ภาครัฐ นักการเมือง ข้าราชการ (ส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น) ภาคธุรกิจ ผู้ประกอบการ ผู้บริหาร และพนักงานผู้ให้บริการ ภาคประชาชนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งในที่นี้จะได้กล่าวถึง ความหมาย หลักการแนวทาง ปัจจัยที่มีผลต่อการท่องเที่ยว และการบริหารจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ประเด็นดังกล่าวจะได้กล่าวถึง ดังนี้

๒.๒.๑ ความหมายของการบริหารจัดการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยว คือการเดินทางเพื่อสราญใจ การบริหารงานธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ส่วน Tourist หมายถึง นักท่องเที่ยว ผู้ที่เดินทางจากอีกจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง เพื่อเฝ้าหาสุขารมณ์ หรือ เพื่อความรู้ทางวัฒนธรรมแล้วกลับมา ณ จุดเริ่มต้น คำว่า “การท่องเที่ยว” จึงเป็นคำที่มีความหมายกว้างได้มีความหมายเพียงการเดินทางเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ หรือเพื่อความสนุกสนานเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการเคลื่อนย้ายประชากรจากแห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง รวมทั้งการเดินทางภายในประเทศและเดินทางระหว่างประเทศ การท่องเที่ยวจึงเป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน มีกิจกรรมร่วมกัน มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ได้รับความรู้ ความสนุกสนานเพลิดเพลิน ในปัจจุบันการท่องเที่ยวจึงเป็นธุรกิจที่กว้างขวาง^{๑๘}

ฉลองศรี พิมลสมพงศ์^{๑๙} ได้ให้ความหมาย การท่องเที่ยว หมายถึงการเดินทางเพื่อความเพลิดเพลิน พักผ่อนหย่อนใจและเป็นการเดินทางที่มีเงื่อนไข ๓ ประการคือ (๑) เดินทางจากที่อยู่ปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว (๒) เดินทางด้วยความสมัครใจ (๓) เดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใดๆ ก็ได้ที่ไม่ใช่การประกอบอาชีพหรือหารายได้

ปรีชา แดงโรจน์^{๒๐} ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวไว้ว่า การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ซึ่งกระทำ เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดจากกิจการงานประจำ โดยปกติจะเดินทางจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง โดยไม่คำนึงว่าระยะทางจะใกล้หรือไกลและการเดินทางนั้นจะมีการค้างแรมหรือไม่

^{๑๘} วรรณ วลัยวานิช, ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๓.

^{๑๙} ฉลองศรี พิมลสมพงศ์, การวางแผนและพัฒนาตลาดการท่องเที่ยว, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๖.

^{๒๐} ปรีชา แดงโรจน์, อุตสาหกรรมท่องเที่ยวสู่ศตวรรษที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท. ไพร์ แอนด์ ไพร์ พรินติ้ง จำกัด), หน้า ๑๐.

รัชพร จันทรสว่าง^{๒๑} ให้ความหมายของการท่องเที่ยว หมายถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวกายของการเดินทางของบุคคลจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราวเพื่อวัตถุประสงค์ใดๆ ที่ไม่ใช่เพื่อการหารายได้

มนัส สุวรรณ และคณะ^{๒๒} กล่าวว่า การจัดการท่องเที่ยว หมายถึง การกระทำอย่างมีเป้าหมายที่สอดคล้องกับหลักการ ทฤษฎี และแนวคิดที่เหมาะสม ยิ่งไปกว่านี้ยังต้องคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง รวมทั้งข้อจำกัดต่างๆ ของสังคมและสภาพแวดล้อม การกำหนดแนวทาง มาตรการ และแผนปฏิบัติการที่ดีต้องคำนึงถึงกรอบความคิดที่ได้กำหนดไว้ มิฉะนั้นแล้วการจัดการท่องเที่ยวจะดำเนินไปอย่างไรทิศทางและประสบความล้มเหลว

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา^{๒๓} กล่าวว่า การจัดการท่องเที่ยว หมายถึง การวางแผนการท่องเที่ยว และดำเนินการให้เป็นไปตามแผน โดยมีการจัดองค์การการบริหารงานบุคคล การอำนวยการ และการควบคุมอย่างเหมาะสม เพื่อให้เป็นไปตามแผนที่ได้วางไว้พร้อมทั้งมีการประเมินผลการท่องเที่ยวด้วย

ดังนั้น การท่องเที่ยวนั้นอาจสรุปได้ในเงื่อนไข ๓ ประการ คือ ประการแรก ต้องเดินทางจากถิ่นที่อยู่อาศัยไปยังที่อื่นชั่วคราว ประการที่สอง ต้องเดินทางไปด้วยความสมัครใจ และประการสุดท้ายเดินทางด้วยจุดมุ่งหมายใดๆ ก็ได้ ที่มีใช้เพื่อการประกอบอาชีพ หรือหารายได้ เพราะการท่องเที่ยว คือการเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังสถานที่ต่าง ๆ เป็นการชั่วคราวด้วยความสมัครใจ และพึงพอใจของผู้เดินทาง เช่น การเดินทางเพื่อการพักผ่อนการเดินทาง การเดินทางเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม การเดินทางเพื่อการศึกษา การเดินทางเพื่อเยี่ยมญาติพี่น้องหรือเพื่อน เป็นต้น ไม่ใช่เพื่อการประกอบอาชีพหรือหารายได้ และการบริหารการจัดการท่องเที่ยว หมายถึง กระบวนการในการจัดการการท่องเที่ยวที่มีรูปแบบการดำเนินการที่เหมาะสม ภายใต้สภาพแวดล้อมของพื้นที่นั้น ๆ อีกทั้งมีเป้าหมายที่มีความสอดคล้องกับหลักการ ทฤษฎี และแนวคิดที่มีความเหมาะสม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ

^{๒๑} รัชพร จันทรสว่าง, ความหมายของนักท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖). หน้า ๑๒.

^{๒๒} มนัส สุวรรณ และคณะ, การจัดการการท่องเที่ยว, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐.

^{๒๓} บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : เพรส แอนด์ดีไซน์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒.

๓.๒.๒ หลักการและแนวทางการจัดการการท่องเที่ยว

การบริหารจัดการทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ควรจะมีรูปแบบการบริหารใน ๒ ระดับ คือระดับแนวนอน ซึ่งประกอบด้วย หน่วยงานต่างๆ ของรัฐที่เกี่ยวข้องและระดับแนวตั้งคือ หน่วยงานของรัฐ ในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น รวมทั้งองค์กรที่ไม่ใช่ของรัฐบาล แต่มีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวแทนปกป้องผลประโยชน์ส่วนรวม และสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารแรงงาน ความรู้ตามอำนาจของผู้คนในท้องถิ่นได้ซึ่งการบริหารงานควรครอบคลุม ในเรื่องต่างๆ ในการที่การท่องเที่ยวของไทยจะก้าวไปสู่ทศวรรษหน้าอย่างมีมาตรฐานและสามารถแข่งได้ในระดับสากล ผู้บริหารจัดการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนควรต้องมองการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบและตระหนักถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของระบบ เพราะทุกส่วนล้วนมีความสำคัญและจำเป็นต้องพิจารณา ๒ เรื่องหลักดังนี้^{๒๔}

ระบบการท่องเที่ยว ซึ่ง ลิเพอร์ (Leiper) กล่าวว่า การท่องเที่ยวไม่ใช่เป็นอุตสาหกรรม แต่เป็นระบบเริ่มต้นจากนักท่องเที่ยวมีความต้องการในการเดินทางท่องเที่ยวด้วยเหตุผลและแรงกระตุ้นแตกต่างกันไปจากนั้นจึงเริ่มหาข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ แล้วจึงตัดสินใจเดินทางจากที่อยู่เดิม โดยอาศัยการคมนาคมรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งไปยังจุดหมายปลายทาง และ ณ จุดหมายปลายทางแห่งนั้นนักท่องเที่ยวก็เกี่ยวข้องประสบการณ์จากการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ มากมาย ลักษณะเฉพาะของผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว มีลักษณะเป็น “Partial Industrialization” มี ๒ ส่วน คือ (๑) เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนโดยนักท่องเที่ยวซื้อบริการจากภาคเอกชน (๒) ไม่มีการแลกเปลี่ยน ไม่ได้มีไว้เพื่อขาย แต่หากเป็นสาธารณสมบัติ เช่น ชายหาดที่สวยงาม คนไทยที่มีความเอื้ออาทร วัฒนธรรมไทยที่มีความเป็นเอกลักษณ์ สิ่งเหล่านี้อยู่นอกเหนือการควบคุมของภาคเอกชน และเป็นส่วนที่ต้องแบ่งปันและใช้ร่วมกันระหว่างนักท่องเที่ยวและเจ้าของบ้าน ซึ่งส่วนนี้ทำให้ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวมีลักษณะแตกต่างจากการขายสินค้าอื่น ๆ เพราะจะต้องมีการพึ่งพาอาศัยกัน ต้องอาศัยความร่วมมืออย่างใกล้ชิด การท่องเที่ยวจึงจะนำประโยชน์ไปสู่ทุกฝ่ายอย่างแท้จริง อดิคาร์รี (Adhikary) ได้เสนอรูปแบบการจัดการการท่องเที่ยว (๗ -S Model) เพื่อมาปรับใช้กับการท่องเที่ยวไว้ดังนี้

๑. Strategy หมายถึง กลยุทธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความผสมกลมกลืนกันระหว่างวัตถุประสงค์ การจัดลำดับความสำคัญ การควบคุม และขอบเขตของกิจกรรมต่างๆ ของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยการเลือกกลยุทธ์ที่เหมาะสมที่สุด ซึ่งต้องประกอบไปด้วยกลยุทธ์ในการวางแผน การดำเนินงานที่สามารถปฏิบัติได้ และต้องเป็นไปตามนโยบายของการท่องเที่ยวแห่งชาติด้วย

^{๒๔} จุฑามาศ จันทรัตน์, การท่องเที่ยวกว้างไกล หัวใจอยู่ที่ความร่วมมือ, (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๐ – ๕๒.

๒. Structure หมายถึง โครงสร้างในองค์กรซึ่งควรจะเกี่ยวข้องกับการจัดลำดับชั้นและการแบ่งหน้าที่ให้เหมาะสม เพราะโครงสร้างที่ดีจะเป็นกุญแจที่สำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยว

๓. System หมายถึง ระบบในการจัดการการท่องเที่ยวซึ่งมีความหมายที่ครอบคลุมไปถึงระบบการจัดการข้อมูล ระบบการดำเนินงาน การปฏิบัติการ การเงิน การจัดการทรัพยากรมนุษย์ การตลาดและระบบอื่น ๆ ด้วย โดยทุกระบบต้องมีการประสานร่วมมือกันและมีความสัมพันธ์กันในทุกขั้นตอน

๔. Staff บุคลากรนับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการดำเนินการต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเฉพาะบุคคลที่ทำหน้าที่บริการนักท่องเที่ยวจะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบโดยจัดสรรบุคคลที่มีความละเอียดรอบคอบ มีความผูกพันกับงาน มีความรับผิดชอบ ให้ความช่วยเหลือนักท่องเที่ยวด้วยความเต็มใจ มีความจริงใจซื่อสัตย์ ทำงานดีประสพผลสำเร็จและสามารถทำให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจเป็นสำคัญ

๕. Skill ในการทำงานทุกอย่างต้องอาศัยความชำนาญ งานจึงจะมีประสิทธิภาพ โดยขึ้นอยู่กับปัจจัย ๓ อย่างคือ ความรู้ ทักษะ และทัศนคติต่องาน

๖. Style การรวมกันระหว่าง Staff และ Skill แต่ละคนจะมีรูปแบบในการดำเนินงานที่ต่างกัน โดยปกติแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ (๑) Autocratic Style หรือ Top down Style (๒) Democratic Style หรือ Bottom - Up

๗. Share การแบ่งปันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็น ความรู้ซึ่งนำไปสู่การจัดการการท่องเที่ยวได้ดีที่สุด

สรุปได้ว่า การจัดการการท่องเที่ยว ควรเป็นไปอย่างมีขั้นตอน มีคณะกรรมการที่มีประสิทธิภาพ มีโครงสร้างอย่างเป็นระบบ มีบุคลากร มีทักษะ และรวมไปถึงการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานในทุกกระบวนการ เพราะการจัดการที่ดีและมีระบบจะป้องกันการสับสน ช้าช้อนในการปฏิบัติงานไปอีกด้วย

๒.๒.๓ ปัจจัยที่มีผลต่อการท่องเที่ยว

ปัจจัยในการเลือกสถานที่ท่องเที่ยวของแต่ละบุคคลย่อมมีความแตกต่างกันไปตามความพึงพอใจหรือความต้องการที่จะได้รับการไปท่องเที่ยว โดยที่บางคนต้องการไปท่องเที่ยวธรรมชาติอย่างเดียวแต่บางคนอาจจะต้องการความสะดวกสบายในเรื่องของที่พักรหรืออาหาร เป็นต้น ปัจจัยที่มีผลต่อการท่องเที่ยว แบ่งได้เป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑. สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว (Attraction) หมายถึง สิ่งที่สามารถดึงดูดหรือโน้มน้าวใจให้เกิดความสนใจปรารถนาที่จะไปท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยว พื้นที่ที่นักท่องเที่ยวไปเยือนจะต้องเป็นพื้นที่ที่มีสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ ในแหล่งท่องเที่ยวจะมีจุดที่เป็นสิ่งดึงดูดใจทาง

การท่องเที่ยวจุดหนึ่งหรือหลายจุดก็ได้ ถ้ามีสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวหลายจุด แหล่งท่องเที่ยวนั้นจะมีนักท่องเที่ยวและสนใจนิยมเดินทางมาท่องเที่ยวกันมาก สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑) สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวที่ธรรมชาติให้มา (Natural Attraction Factors) คือ ความงามตามธรรมชาติที่สามารถดึงดูดให้คนไปเยือนหรือไปเที่ยวในพื้นที่นั้น เช่น หาดทรายที่สวยงาม สภาพป่า และชีวิตสัตว์ป่า เป็นต้น

๒) สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น (Historical and Cultural Attraction Factors) เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นแล้วสามารถดึงดูดใจให้มนุษย์ไปเยือนหรือไปท่องเที่ยวยังพื้นที่นั้น เช่น สิ่งก่อสร้างที่เป็นสถาปัตยกรรม ได้แก่ วัด วัง เมืองโบราณ เป็นต้น วิถีชีวิตจากการกระทำของ

๓) คน เช่น ตลาดน้ำ ก็เป็นสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวที่มนุษย์ทำให้เกิดขึ้นมา รวมทั้งกิจกรรมต่างๆ ที่คนเราสร้างขึ้นมา เช่น การแข่งกีฬา การแสดง การจัดเทศกาล เช่น งานเทศกาลอาหาร งานเทศกาลผลไม้ เป็นต้น

๒. สิ่งอำนวยความสะดวก (Facility) หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่รองรับการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อทำให้การเดินทางท่องเที่ยวเป็นไปได้อย่างสะดวกสบายที่สำคัญมากที่สุดคือ เรื่องที่พักแรมไม่ว่าจะเป็นที่พักในรูปแบบโรงแรม รีสอร์ท บังกะโล เกสต์เฮาส์ สิ่งสำคัญอันดับรองลงมา คือ การบริโภคจึงต้องมีร้านอาหารบริการสำหรับนักท่องเที่ยว ตลอดจนข่าวสารข้อมูลเพื่อการเดินทางไว้บริการนักท่องเที่ยว

๓. การเข้าถึงได้ (Accessibility) หมายถึง การไปถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ คือ ต้องมีการคมนาคมขนส่งนักท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างสะดวก^{๒๕}

การท่องเที่ยวจึงเป็นกระบวนการทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีองค์ประกอบหลัก ๓ ด้าน กล่าวคือ ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว บริการท่องเที่ยว และการตลาดการท่องเที่ยว แต่องค์ประกอบย่อยๆ ที่มีความสัมพันธ์กันเป็นเหตุและผลซึ่งกันและกัน ความแตกต่างของแต่ละรูปแบบการท่องเที่ยวจึงอยู่ที่ความแตกต่างในองค์ประกอบย่อยและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั่นเอง ทั้งนี้การท่องเที่ยวจึงเป็นปรากฏการณ์ของมนุษย์ที่สร้างปฏิสัมพันธ์เชิงบวกกับสภาพแวดล้อมทั้งที่เป็นธรรมชาติ และวัฒนธรรมในการเดินทางท่องเที่ยวแต่ละสถานที่ย่อมมีจุดหมายของการเดินทางไปท่องเที่ยวที่ต่างกัน

^{๒๕} ตูลา มหาผสุฐานนท์, **หลักการจัดการหลักการบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : ธนัธการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔ – ๔๒.

๒.๒.๔ การจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

การจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ประกอบด้วยการท่องเที่ยวต้องตระหนักและใช้ทรัพยากร ธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพให้เหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุด การเคารพในสังคม วัฒนธรรม และประเพณีของประชาชนพื้นเมือง รวมไปถึงการรู้จักปรับตัวและเข้าใจถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมและประเพณีของแต่ละชุมชน การสร้างความเจริญมั่นคงทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนควรก่อให้เกิดการกระจายของรายได้อย่างเป็นธรรม และทั้งถึงแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังควรที่จะก่อให้เกิดการจ้างงานและการสร้างรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่น รวมไปถึงการมีส่วนร่วมสำคัญ ในการช่วยลดความยากจนในท้องถิ่นด้วยนอกจากการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนจะต้องให้ความสำคัญในด้านสิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจแล้ว ยังจะต้องคำนึงถึงความร่วมมือกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ในการท่องเที่ยว ทุกฝ่ายรวมไปถึงจะต้องสามารถรักษาความพึงพอใจสูงสุดของนักท่องเที่ยว การดำเนินการวางแผนอย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญจะต้องมีเครื่องมือดัชนีที่ใช้วัดประสิทธิภาพต่อผลกระทบของการดำเนินการในส่วนต่างๆ เพื่อสามารถนำไปปรับปรุงและแก้ไขเพื่อให้เกิดความยั่งยืนได้ต่อไปในอนาคต

ปัจจัยสำคัญในการนำมาพิจารณาเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ประกอบด้วย^{๒๖}

๑) **ทรัพยากรการท่องเที่ยว** หมายถึง สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น มาเองตามธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นแล้วสืบทอดต่อกันมา เช่น ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิต ประวัติศาสตร์

๒) **นักท่องเที่ยว** เป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญต่อการท่องเที่ยวในฐานะผู้บริโภคทรัพยากรการท่องเที่ยว มีความต้องการ ที่ทำให้คนในแหล่งท่องเที่ยวและกลุ่มนักท่องเที่ยวต้องตอบสนอง ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรการท่องเที่ยว และก่อผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ด้วยเหตุนี้

นักท่องเที่ยวที่มีคุณภาพจึงจำเป็นต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน กลุ่มธุรกิจท่องเที่ยว กลุ่มธุรกิจให้ความสำคัญกับธุรกิจการท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก และพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงทรัพยากรการท่องเที่ยวเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว จนอาจจะเลยผลกระทบด้านลบที่อาจจะเกิดขึ้น ถ้าจะให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน กลุ่มธุรกิจนี้จะต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวและเป็นตัวกลางที่จะช่วยกลั่นกรองคุณภาพของนักท่องเที่ยว การจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จำเป็นจะต้องพัฒนาการท่องเที่ยวที่มุ่งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป ในขณะเดียวกันก็ให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วม และได้รับ

^{๒๖} ฐิรชญา มณีเนตร, การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, (เอกสารประกอบการสอนวิชาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑), หน้า ๕ - ๑๕.

ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน หลักการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนนั้น จึงประกอบด้วยหลักการที่สำคัญอยู่ ๑๐ ประการ คือ^{๒๗}

๑. อนุรักษ์โดยใช้ทรัพยากรอย่างพอดี (Using resource sustainable) หมายถึง ต้องมีวิธีการจัดการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เดิม ทั้งมรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมอย่างเพียงพอหรือใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ใช้อย่างประหยัดต้องคำนึงถึงต้นทุนอันเป็นคุณค่า คุณภาพของธรรมชาติ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย การอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว หมายถึง การสงวน รักษาคุณภาพของทรัพยากรให้มีคุณค่าต่อชีวิตที่ดี รู้วิธีการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ปรับปรุงบำรุงให้เกิดประโยชน์ได้นาน เพิ่มพูน และเสริมสร้างไว้ให้มีความเพียงพอต่อการใช้ในการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสมการปรับปรุงและฟื้นฟูทรัพยากรนั้น ต้องคงความเป็นเอกลักษณ์อย่างดั้งเดิมไว้ให้มากที่สุด เกิดผลกระทบอันเป็นผลเสียน้อยที่สุด โดยการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านประยุกต์กับเทคโนโลยีแบบใหม่การใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดอย่างเหมาะสมจะสามารถดำเนินธุรกิจได้อย่างยาวนาน

๒. ลดการบริโภคและใช้ทรัพยากรที่เกินความจำเป็นกับการลดของเสีย (Reducing over- consumption and waste) ผู้ที่เกี่ยวข้องต้องร่วมกันวางแผนการจัดการการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพหรือจัดหาทรัพยากรอื่นที่มีคุณสมบัติและมีคุณภาพเหมือนกันใช้ทดแทนกันได้ เพื่อลดการใช้ทรัพยากรที่หายาก ส่วนการลดของเสีย เช่น ขยะปฏิกูลต้องหาวิธีการจัดการโดยการแยกประเภทขยะ ขยะแห้งอาจนำระบบการหมุนเวียนการใช้ การใช้ซ้ำ และการแปรรูปกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ (Reuse Renew Recycle) ขยะเปียกอาจนำไปทำปุ๋ยอินทรีย์และนำหมักปุ๋ยจุลินทรีย์ได้

๓. รักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม (Maintain diversity) ต้องวางแผนขยายรากฐานการท่องเที่ยว โดยการรักษาและส่งเสริมให้มีความหลากหลายเพิ่มขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม โดยการเพิ่มคุณค่าและมาตรฐานการบริการ เพื่อให้นักท่องเที่ยวใช้เวลาในการท่องเที่ยว ณ สถานที่นั้นนานขึ้นหรือกลับไปเที่ยวซ้ำอีก

๔. ประสานการพัฒนาการท่องเที่ยว (Integrating tourism into planning) ต้องมีการประสานแผนการพัฒนาในหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ แผนพัฒนาท้องถิ่นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แผนพัฒนาจังหวัด แผนพัฒนากลุ่มจังหวัด แผนพัฒนาของกระทรวง ทบวง กรม ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เพื่อให้การพัฒนาการทำงานในสถานที่ท่องเที่ยวเดียวกันมีศักยภาพเพิ่มมากขึ้น

๕. นำการท่องเที่ยวขยายฐานเศรษฐกิจในท้องถิ่น (Supporting local economy) ต้องประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานรัฐ และเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริม

^{๒๗} รำไพพรรณ แก้วสุริยะ, การอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจ, ๒๕๕๖), หน้า ๕๓ – ๖๐.

กิจกรรม การท่องเที่ยวในท้องถิ่น โดยสรรหาความโดดเด่นของทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อนำไปใช้เป็นสื่อประชาสัมพันธ์ และส่งเสริมการขายการท่องเที่ยว เพื่อให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปเที่ยวให้มากขึ้น เป็นการสร้างรายได้สู่ประชากรที่ประกอบการในท้องถิ่น

๖. การมีส่วนร่วมโดยการสร้างเครือข่ายพัฒนาการท่องเที่ยวกับท้องถิ่น (Involving local communities) ต้องร่วมทำงานกับท้องถิ่นแบบเป็นองค์รวม (Participation Approach) โดยเข้าร่วมในลักษณะหน่วยงานร่วมจัด เช่น เป็นหน่วยงานร่วมทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ เป็นหน่วยงานร่วมวิเคราะห์ร่วมกันคิดร่วมกันทำ หรือร่วมแก้ปัญหาด้วยกัน เป็นหน่วยงานร่วมส่งเสริมการขายการท่องเที่ยวด้วยกัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังต้องประสานเครือข่ายระหว่างองค์กรและท้องถิ่นเพื่อยกระดับคุณภาพของการจัดการการท่องเที่ยวในท้องถิ่น

๗. มีการประชุมกับผู้ที่เกี่ยวข้องที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน (Consulting stakeholders and the public) ต้องมีการประสานกับประชาคมในพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และกลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา หน่วยงานราชการที่รับผิดชอบในพื้นที่ ร่วมกันประชุมหารือทั้งการเพิ่มศักยภาพให้กับแหล่งท่องเที่ยว การประเมินผลกระทบการท่องเที่ยว รวมทั้งการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม และด้านการตลาด โดยจัดการประชุมกันอย่างสม่ำเสมอเพื่อร่วมปฏิบัติในทิศทางเดียวกัน เป็นการลดข้อขัดแย้งในด้านผลประโยชน์ที่ต่างกัน

๘. การพัฒนาบุคลากร (Training staff) ต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ความรู้การฝึกอบรม การส่งเจ้าหน้าที่ดูงานอย่างสม่ำเสมอให้มีความรู้ มีแนวคิด และวิธีปฏิบัติในการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนนับเป็นการพัฒนาบุคลากรในองค์กร และเป็นการช่วยยกระดับมาตรฐานการบริการ และการพัฒนาการท่องเที่ยวให้ยั่งยืน

๙. การจัดเตรียมข้อมูล คู่มือในการบริการข่าวสารการท่องเที่ยว (Marketing tourism responsibly) ต้องร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องจัดเตรียมข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว ข่าวสารการบริการการขายให้พร้อมและเพียงพอต่อการเผยแพร่ อาจจัดทำในรูปสื่อทัศนูปกรณ์รูปแบบต่างๆ เช่น คู่มือการท่องเที่ยว คู่มือการตลาดการท่องเที่ยวในรูปเอกสาร แผ่นพับ หนังสือคู่มือ วีดีโอ แผ่นซีดีรอม เป็นต้น

๑๐. ประเมินผล ตรวจสอบ และวิจัย (Undertaking research) จำเป็นต่อการแก้ปัญหาและเพิ่มคุณค่าคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยว การลงทุนในธุรกิจท่องเที่ยว โดยจะต้องมีการประเมินผล การตรวจสอบผลกระทบ และการศึกษาวิจัยอย่างสม่ำเสมอ โดยการสอบถามผู้ให้บริการโดยตรง การสอบถามความเห็นจากใบประเมินผลหรือการวิจัยตลาดการท่องเที่ยว เพื่อทราบผลของการบริการนำมาปรับปรุงและแก้ไขการจัดการการบริการอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อความประทับใจและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว

๒.๓ ลักษณะของวัฒนธรรมไทย

สังคมไทยทุกยุคทุกสมัยเมื่อมาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมขึ้นมาย่อมต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของกลุ่มมีระเบียบแบบแผนที่ ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มให้อยู่ในขอบเขตที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความ สงบสุข สิ่งที่เป็นเครื่องมือในการควบคุมพฤติกรรมของกลุ่มคนนี้เราเรียกว่า วัฒนธรรม ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนอารมณ์หล่อหลอมร่างกายตกแต่งคนให้น่าดูชม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องควบคุมกับผู้คนในสังคมทุกยุคทุกสมัย มรดกทางวัฒนธรรมในสมัยสุโขทัยได้มีการสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ซึ่งจะได้ศึกษาถึงความหมาย ลักษณะความสำคัญและประเภทของวัฒนธรรมตามลำดับดังนี้

๒.๓.๑ ความหมายของมรดกทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรม คือทุกสิ่งที่เป็นความเจริญงอกงามซึ่งคนในสังคมไทยได้ทำไว้ หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้ วัฒนธรรมเป็นผลงานสร้างสรรค์ทางศิลปะ และพุทธปัญญาทุกแขนง และวัฒนธรรม คือสิ่งที่มีความแสดงรสนิยมของผู้ดีหรือชนชั้นสูงที่มีการศึกษาและฐานะดี วัฒนธรรมเป็นวิธีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประเพณีและการแสดงออก ซึ่งความรู้สึกลึกซึ้งในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจซาบซึ้งร่วมกัน และสังคมมนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อประโยชน์ แห่งการดำรงชีวิต และการสืบทอดเผ่าพันธุ์ ในเมื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นเรื่องที่กว้างใหญ่และมีแง่มุมต่าง ๆ วิธีชีวิตของคนในชุมชน และในสังคมโดยรวม ซึ่งรวมถึงสังคมวัฒนธรรม และศิลปวัฒนธรรม วัฒนธรรมมิใช่เป็นนามธรรม และรูปธรรม ที่หยุดนิ่ง แต่เปลี่ยนแปลงมีพลวัตตลอดเวลาโดยวัฒนธรรมมุ่งความอยู่ดี มีสุขของคน และสังคมโดยรวมวัฒนธรรม จึงต้องเชื่อมโยงระหว่างสภาพในอดีตสู่ปัจจุบัน และสู่อนาคต ต้องเชื่อมโยงระหว่าง คนในสังคม ซึ่งมีวัยต่างกัน ต้องเชื่อมโยงระหว่างสภาพตนเองต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และสภาพรอบโลกต้องเชื่อมโยงระหว่างความรู้ด้านต่างๆ ทั้งมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์และต้องเชื่อมโยงระหว่างคนกับธรรมชาติ วัฒนธรรมจะพัฒนาองอาจได้ต้องอาศัยความเชื่อมโยงและความเข้าใจในความหลากหลาย ความแตกต่าง และจุดร่วมของวัฒนธรรมท้องถิ่นวัฒนธรรมของชาติ และวัฒนธรรมของโลก ซึ่งมีวิวัฒนาการ และมีความเปลี่ยนแปลงมีพลวัตที่ไม่หยุดนิ่ง การประสาน เชื่อมโยงและถักทอวิถีชีวิตของคน และชุมชนต่างๆ รอบโลก และกับธรรมชาติเท่านั้น ที่จะทำให้การพัฒนายั่งยืนได้^{๒๘}

^{๒๘} สมชาย ฌ นครพนม, **มรดกวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากรกระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๓๔.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕^{๒๙} ได้นิยามความหมายของวัฒนธรรมไว้เป็น ๔ นัย ดังนี้ (๑) สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมในการแต่งกาย, วิถีชีวิตของหมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา (๒) วิถีชีวิตของหมู่คณะ (๓) ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน (๔) พฤติกรรม และสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ ในหมู่พวกของตน

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๓๐} เมื่อคราวแสดงปาฐกถาพิเศษ ๑๐๐ ปี พระยาอนุนามราชธน เรื่อง “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” ก็ได้อธิบายความหมายของวัฒนธรรมไว้เป็นหลายนัยอย่างน่าพิจารณา ดังนี้ วัฒนธรรมเป็นผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรม ภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้นๆ วัฒนธรรมเป็นการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรม ภูมิปัญญาทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้นๆ อยู่รอด และเจริญสืบต่อมาได้ และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้ วัฒนธรรม คือ ผลรวมของทุกสิ่ง ซึ่งเป็นความเจริญงอกงามที่สังคมนั้นๆ ได้ทำไว้ หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้วัฒนธรรม เป็นทั้งสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามสืบมา และเป็นเนื้อตัวของความเจริญงอกงามที่มีอยู่ซึ่งจะเป็นพื้นฐานของความเจริญงอกงามต่อไป ตลอดจนเป็นเครื่องวัดระดับความเจริญงอกงามของสังคมนั้นๆ

จากความหมายของวัฒนธรรมที่กล่าวมาสรุปได้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง สรรพสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ ทั้งในส่วนที่เป็นวัตถุ และไม่ใช่วัตถุที่เกิดขึ้นในคนรุ่นหนึ่งแล้วถ่ายทอดไปยังอีกรุ่นหนึ่ง โดยอาจมีการปรับเปลี่ยน และพัฒนาไปตามยุคสมัยให้สอดคล้อง กับวิถีชีวิตและบริบทของสังคมของกลุ่มชนนั้นๆ ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอด ของชีวิต ซึ่งต้องดำเนินไปตามแนวคิดนิเวศทางวัฒนธรรม และโครงสร้างหน้าที่นั่นเอง และวัฒนธรรมนั้นมีหลายประเภท มิได้เป็นเพียงโบราณสถาน, อาคาร, พื้นที่ประวัติศาสตร์และสวนเท่านั้น แต่หมายรวมถึงสิ่งแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นทั้งหมดรวมทั้งระบบนิเวศ เป็นเครื่องหมายแสดงกิจกรรมและความสำเร็จของมนุษย์ในอดีต และเป็นหนึ่งในทรัพยากรที่ไม่สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ที่สำคัญของโลก และองค์การวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้กำหนดว่า มรดกทางวัฒนธรรม ประกอบด้วยสิ่งสร้างสรรค์ ของคนในอดีตที่เป็นรูปแบบที่จับต้องได้ เช่น ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้าง แต่

^{๒๙} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖๕.

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **วัฒนธรรมกับการพัฒนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๒), หน้า ๓๖.

รวมทั้งนามธรรม (Intangible) เช่น ภาษา ศิลปกรรม จริยธรรม สุนทรียศาสตร์ ตลอดจนอาหารการกิน การแต่งกาย ศาสนา และความเชื่อเป็นต้น^{๓๑}

๒.๓.๒ องค์ประกอบของวัฒนธรรมไทย

ความสำคัญ ชาติดไทยเป็นชาติที่มีมรดกทางวัฒนธรรมอันแสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติ หลายประการที่ตกทอดจนถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของชาติ เป็นเครื่องมือ ที่ช่วยในการพัฒนาจิตใจ เศรษฐกิจ และสังคม อันจะเป็นผลให้เกิดการพัฒนา และความมั่นคง ทั้งในด้าน เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศชาติ ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องที่ทุกคน ในชาติควรได้ ร่วมมือกันทะนุบำรุงรักษา ส่งเสริม และเผยแพร่ให้ดำเนินไปอย่างได้ผล และมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ วัฒนธรรมของชาติได้คงอยู่สืบไปอีกนานเท่านาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทาน พระบรมราโชวาทไว้ว่า “งานด้านการศึกษา ศิลปะ และวัฒนธรรมนั้น เป็นงานสร้างสรรค์ความเจริญ ทางปัญญา และทางจิตใจ ซึ่งเป็นทั้งต้นเหตุ และองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของความเจริญด้านอื่น ทั้งหมด และเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้เรารักษา และดำรงความเป็นไทยไว้ได้สืบไป” แนวทางในการศึกษา ส่งเสริม และพัฒนาวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๓๙ ตามนโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติได้กล่าวถึงความสำคัญ ของวัฒนธรรมไว้ ๓ ลักษณะ กล่าวคือ^{๓๒}

๑) วัฒนธรรมเป็นทั้งพื้นฐาน และเครื่องมือ สำหรับสร้างเสริมความสามัคคี กลมเกลียว และความเป็นปึกแผ่นในหมู่ประชาชน วัฒนธรรมจะช่วยชักนำให้คนประพฤติศิลปปฏิบัติธรรม และพร้อมที่จะเผชิญชีวิตร่วมกันบนผืนแผ่นดินเดียวกันทั้งในยามสุข และยามทุกข์

๒) วัฒนธรรมเป็นกรอบ และเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับ สภาพแวดล้อม จึงถือได้ว่าวัฒนธรรมเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกของสังคม ซึ่งอาจจะ ช่วยป้องกัน และแก้ไขปัญหามาตลอดทั้งตอบสนองความต้องการของสมาชิกและของสังคมได้

๓) วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ เป็นลักษณะเด่นประจำชาติ หรือประจำหมู่คณะ ซึ่งมีส่วน ช่วยให้เห็นในชาติมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน อันจะทำให้บังเกิดความรักสามัคคีกัน และจะส่งผลต่อ การรวมพลังของหมู่คณะ และธำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ

ขอบข่ายและองค์ประกอบของวัฒนธรรม ย่อมเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลสมัยเอกลักษณ์ ทางวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบอันสำคัญในการทำให้สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันเป็นปึกแผ่น สร้างสรรค์ให้เจริญก้าวหน้า ด้วยเหตุนี้เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงเป็นฐานอันสำคัญในการพัฒนา

^{๓๑} Feilden and Jokilehto, อ้างถึงใน วิวรรณ สีหนาท, “การศึกษาแนวทางการพัฒนาอาคารเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนในพื้นที่ลุ่มคลอง กรมศึกษา: คลองอ้อมนนท์และคลองบางกอกน้อย จังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร (บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๔๖), หน้า ๘.

^{๓๒} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงวัฒนธรรม, คู่มือศูนย์วัฒนธรรมในสถานศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑-๑๓.

ประเทศโดยแยก เป็นอนุภาคต่างๆ ประกอบด้วย (๑) วัฒนธรรมประเภทเผ่าพันธุ์และการดำรงชีวิต (๒) วัฒนธรรมประเภทภาษา และวรรณกรรม (๓) วัฒนธรรมประเภทศาสนา จริยธรรมคุณธรรม (๔) วัฒนธรรมประเภทสุนทรียศาสตร์ ศิลปะและกีฬาการเล่นของไทย (๕) วัฒนธรรมประเภทครอบครัวเศรษฐกิจและการเมือง วัฒนธรรมประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้^{๓๓}

๑) องค์วัตถุ (Instrumental and Symbolic Objects) คือ วัฒนธรรมวัตถุที่สามารถสัมผัส จับต้องได้และมีรูปร่าง เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ โรงเรียน โรงงาน ภาพเขียนเครื่องจักร สถานมหรสพ สนามกีฬา โบสถ์ วิหาร หอดูดาว และส่วนที่ไม่มีรูปร่าง เช่น ภาษาสัญลักษณ์ในการติดต่อสื่อความหมาย หลักวิชาคำนวณ (ตัวเลข) มาตรา ชั่ง ตวง วัด

๒) องค์การ (Association or Organization) หมายถึง กลุ่มที่มีการจัดเป็นระเบียบหรือมีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ มีการวางกฎเกณฑ์ มีระเบียบข้อบังคับและวัตถุประสงค์ไว้อย่างแน่นอน เป็นกลุ่มที่มีความสำคัญที่สุดในสังคมที่ซับซ้อน เช่น ครอบครัว (กลุ่มเล็กที่สุด) สหพันธกรรม การลูกเสือ สภากาชาด วัด สหประชาชาติ ฯลฯ

๓) องค์พิธีการ (Usage) เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เช่น พิธีกรรมต่างๆ ตั้งแต่เรื่องการเกิด หมั้น แต่งงาน บวชนาค ตาย ปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ซึ่งศาสนาก็มีอิทธิพลอยู่บ้างไม่มากนักน้อย รวมตลอดถึงพิธีกรรมแต่งกายและรับประทานอาหาร

๔) องค์คติ (Concepts) หมายถึง ความเข้าใจ ความเชื่อ ความคิดเห็นอุดมการณ์ต่างๆ เช่น ความเชื่อกรรมเป็นเครื่องชี้เจตนา ความเชื่อในเรื่องการมีผัวเดียวเมียเดียว (Monogamy) ความเชื่อในเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าองค์เดียว (Monotheism) หรือหลายองค์ (Polytheism) ตลอดจนอุดมการณ์ ทศนคติ การยอมรับว่าสิ่งใดถูกหรือผิด สมควรหรือไม่ ซึ่งแล้วแต่กลุ่มชนใดจะใช้มาตรฐานในการตัดสิน หรือเป็นเครื่องวัดในสภาพแวดล้อมของตน

ทุกสังคมต้องมีวัฒนธรรม และวัฒนธรรมของแต่ละสังคมย่อมมีลักษณะเฉพาะที่แสดงออกให้ปรากฏจนทำให้บางท่านใช้ขอบเขตของวัฒนธรรมเป็นเครื่องแบ่งอาณาเขตประเทศชาติได้ ลักษณะของวัฒนธรรมจะประกอบไปด้วย^{๓๔}

๑) เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสิ่งช่วยในการดำเนินชีวิต ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นล้วนเป็นวัฒนธรรม

๒) วัฒนธรรม เป็นผลรวมหลายสิ่งหลายอย่าง (Integrative) เช่น ความรู้ ความเชื่อวิถีในการดำเนินชีวิต สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ

^{๓๓} นิคม มุสิกคามะ, วัฒนธรรม บทบาทใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๔๑.

^{๓๔} ณรงค์ เสียงประชา, มนุษย์กับสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), ๓๒-๔๐.

๓) วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้วัฒนธรรมมิใช่เกิดขึ้นเอง โดยปราศจากการเรียนรู้มาก่อน และลักษณะข้อนี้เองที่ทำให้มนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์ กล่าวคือ พฤติกรรมส่วนใหญ่ของสัตว์เกิดจากการเร้าของสัญชาตญาณ (Instinct) ส่วนมนุษย์นั้น มีสมองอันทรงคุณภาพจึงสามารถรู้จักคิดถ่ายทอดและเรียนรู้ กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้น จากการที่มีการติดต่อกับบุคคลอื่นในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมดังนั้นการเรียนรู้จึงเป็นลักษณะ ที่สำคัญยิ่งของวัฒนธรรม

๔) วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นมรดกของสังคมเป็นผลของการถ่ายทอด และการเรียนรู้ และเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการดังกล่าวก็คือการสื่อสารโดยสัญลักษณ์ (Symbolic Communication) ได้แก่ การที่มนุษย์มีภาษาใช้ที่แน่นอน ซึ่งมีส่วนช่วยให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นก่อนๆ ดำเนินสืบเนื่องกันมามิขาดสาย ดังนั้นวัฒนธรรมจึงมีลักษณะ เป็น “มรดกแห่งสังคม” (Social Heritage)

๕) วัฒนธรรมมีลักษณะเป็น Super Organic หมายถึง สิ่งที่เป็นปรากฏการณ์อย่างเดียวกันในทางกายภาพหรือทางชีวภาพนั้นอาจเป็นปรากฏการณ์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม วัฒนธรรมกล่าวคือของสิ่งหนึ่งอาจนำมาใช้ในความหมายที่ต่างกันออกไปในแต่ละสังคมทั้งๆ ที่ก็คือสิ่งเดียวกันนั่นเอง ตัวอย่างเช่น ลิ้น เป็นอวัยวะส่วนหนึ่งของทุกคนชาวทิเบตนำมาใช้แสดงออกซึ่งความเคารพนับถือด้วยการแลบลิ้นส่วนชาวไทยกลับถือเป็นการแสดงที่ไม่สุภาพ เป็นต้น

๖) วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิต (Way of Life) หรือแบบแผนการดำรงชีวิต (Design for Living) ของมนุษย์ ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นแบบอย่างการดำรงชีวิตของกลุ่ม ซึ่งสมาชิกเรียนรู้การถ่ายทอดไปด้วยการสั่งสอนทั้งทางตรง และทางอ้อม

๗) เป็นผลจากการช่วยกันสร้างสรรค์ของมนุษย์ และได้มีการปรับปรุงดัดแปลงสิ่งใดที่ไม่ดีหรือล้าสมัยก็เลิกใช้ไป สิ่งใดที่ดีก็ยังคงเอาไว้ใช้ต่อไป เช่น การเพาะปลูก เดิมใช้แรงสัตว์ต่อมา เห็นว่าเป็นวิธีที่ล่าช้า และล้าสมัยจึงประดิษฐ์ หรือซื้อเครื่องมือ เครื่องจักรมาใช้ในงานเพาะปลูกทำให้ผลผลิตมากขึ้น

๘) วัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลง (Change) และมีการปรับตัว (Adaptive) ได้

๙) วัฒนธรรมมิใช่เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่งแต่เป็นของส่วนรวมสิ่งที่จะถือว่าเป็นวัฒนธรรมได้จะต้องเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับถือปฏิบัติใช้เฉพาะคนใดคนหนึ่งยอมรับถือปฏิบัติเท่านั้น

๒.๓.๓ พระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย

วัฒนธรรมไทยที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนานั้นได้ถูกถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม ศิลปกรรม ศีลธรรม กฎหมาย วรรณกรรม ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีความ สามารถและอุปนิสัยของคนในสังคมไทย เป็นต้น เพราะวัฒนธรรมไทยนับเป็นเครื่องหล่อหลอมสมาชิกของสังคมให้เกิดความผูกพันสามัคคี และอบรมขัดเกลาให้คนในสังคมมีทัศนคติ ความเชื่อ และค่านิยมที่สอดคล้องกับบุคคลอื่นๆ ในสังคมไทย พระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่คนในวัฒนธรรมไทยสามารถ

สัมผัสได้ด้วยอุดมการณ์ทางความคิด เหตุผลและความเชื่อ และในท้ายที่สุดพระพุทธศาสนาได้ฝังราก ลึกลงในสังคมไทย ให้คนไทยได้ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อๆ กันมา อีกทั้งพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวม และที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไทยเกือบทั้งประเทศ จนกลายเป็นวัฒนธรรมทางจิตใจ^{๓๕} ดังนั้น อิทธิพล ของพระพุทธศาสนาจึงเข้ามามีบทบาทในการกำหนดวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยเป็นอย่างมากซึ่ง พิจารณาได้จากค่านิยมของไทยบางอย่างที่ปฏิบัติจนเป็นระเบียบแบบแผน ที่ล้วนแต่มีต้นกำเนิดจาก หลักคำสอนทางศาสนา ตัวอย่างเช่น มีความเชื่อในกฎแห่งกรรม คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ซึ่งทำให้คน ไทยเป็นชนชาติที่มีความดีแต่เดียว อดทน เจริญตน รักความ เป็นอิสระ แต่ก็ยอมรับสภาพความทุกข์ และมีความหวังกับชีวิตใหม่ว่าจะต้องดีขึ้นถ้าหากกระทำความดี มีศรัทธามั่นคงในการทำบุญและให้ ทาน เพื่อสะสมบุญบารมีไว้ภายภาคหน้า มีจิตใจโอบอ้อมอารี ให้อภัยเพื่อนมนุษย์ ไม่ผูกพยาบาท เชื่อ ฟัง เคารพนับถือบุคคลตามลำดับอาวุโส และยึดมั่นในความกตัญญูต่อผู้มีอุปการะ มีความสงบสงัด ย่อม นอบน้อม สำรวม เกรงใจผู้อื่น และมีความระมัดระวัง รอบคอบ และวัฒนธรรมไทยที่มีบ่อเกิดมาจาก พระพุทธศาสนา ประกอบด้วย^{๓๖}

๑. ด้านภาษาและวรรณกรรม ภาษาที่ใช้กันในปัจจุบันในประเทศไทย มีแหล่งกำเนิดมา จากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่พระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทได้นำภาษาบาลีเข้ามา ส่วนฝ่าย มหายาน ได้นำภาษาสันสกฤตเข้ามาใช้ เช่น คำที่ใช้เรียกชื่อต่าง ๆ ชื่อคน ชื่อเมือง ชื่อบ้าน และ ชื่อสถานที่ราชการ เป็นต้น วรรณกรรมของไทยที่มาจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง ปฐมสมโพธิกถา มหาชาติคำหลวง เป็นต้น

๒. ด้านศิลปกรรม คือ งานสร้างสรรค์ที่มนุษย์ได้จัดสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้น ที่มีอิทธิพลมา จากพระพุทธศาสนา ได้แก่ งานประเพณีจิตรกรรม ได้แก่ การเขียนภาพ ลวดลายไทย รวมทั้งงาน ปฏิมารกรรม ได้แก่ การปั้น การหล่อ และการสลักรูป งานวรรณกรรม ได้แก่ การประพันธ์ร้อยแก้ว ร้อยกรอง สถาปัตยกรรม การออกแบบ การก่อสร้าง และนาฏศิลป์ ดุริยางศิลป์ ได้แก่ การขับ ร้อง ฟ้อนรำ เป็นต้น ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

๓. ด้านประเพณี คือ แบบแผนที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ประเพณีสำคัญๆ ของไทยที่สืบทอดมาจากพระพุทธศาสนา เช่น วันสำคัญทางศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ประเพณีอื่นๆ เช่น การบวชนาค การทำบุญเนื่องใน วันต่างๆ เช่น ครอบรอบวันเกิด ครอบรอบวันแต่งงาน การทำบุญอุทิศแก่ผู้ตายและประเพณีทำบุญต่างๆ

^{๓๕} สุวรรณ เพชรนิล, วัฒนธรรมและศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๓๒.

^{๓๖} สุชีพ ปุญญานุภาพ, วัฒนธรรมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราช วิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๘๕-๘๕

เช่น การตัดบาตร การถวายสังฆทาน การถวายสลากภัต การทอดผ้าป่า การทอดกฐิน การถวายผ้าอาบน้ำฝน เป็นต้น

๔. ด้านจิตใจ คนไทยมีลักษณะนิสัยเฉพาะตัว ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา เช่น ความโอบอ้อมอารี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเมตตา ความเคารพอ่อนน้อม ความอดทน รักอิสระ รักสันโดษ ชอบช่วยเหลือตนเอง ไม่มีการบังคับข่มเหงซึ่งกันและกัน ยิ้มง่าย ใจดี เป็นต้น จนได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย

พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยมีบ่อเกิดมาจากพระพุทธศาสนา และตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ ปีพุทธศักราช ๒๔๘๕ ได้แบ่งประเภทวัฒนธรรมออกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่^{๓๗}

๑) คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักในการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจ ซึ่งได้เรียนรู้จากศาสนา

๒) เนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่ยอมรับนับถือกันว่ามีความสำคัญ เช่นเดียวกับ กฎหมาย

๓) สหธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติทางสังคมเช่น มารยาทในงานสังคมต่างๆ

๔) วัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ ที่สามารถจับต้องได้สัมผัสได้ เช่น บ้านเรือน อาหาร เครื่องแต่งกาย เครื่องมือ เครื่องใช้ และเครื่องอำนวยความสะดวก เป็นต้น

พระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นวัฒนธรรมทางสังคมที่ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนไปสู่ทิศทางที่สมบูรณ์ที่สุด เป็นวัฒนธรรมสำหรับการดำเนินชีวิต เป็นต้นตำรับวัฒนธรรมที่เก่าแก่ที่สุดแต่ยังทันสมัยและมีหลักอารยธรรม วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เป็นรูปธรรม^{๓๘} และบทบาทของพระพุทธศาสนาในฐานะรากฐานสำคัญของสังคมและวัฒนธรรม ตามกรอบของวัฒนธรรมดังกล่าว

๒.๔ หลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีแหล่งท่องเที่ยวสวยงามสามารถดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวได้เป็นอย่างมากไม่ว่าจะเป็นด้านธรรมชาติหรือสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เช่น สิ่งปลูกสร้าง วัฒนธรรม ประเพณีต่างๆ ทั้งงดงามและมีคุณค่าสร้างความภาคภูมิใจแก่ชาวไทยทุกคนซึ่งในแต่ละภูมิภาคมีวิถีการดำรงชีวิตที่แตกต่างกันมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่แตกต่างกัน โดยวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตคนไทยในท้องถิ่นต่างๆ จะมีศิลปวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์

^{๓๗} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, หน้า ๑๒.

^{๓๘} สุชีพ ปุญญานุภาพ, วัฒนธรรมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๘๖.

เฉพาะตัวที่ได้มีการถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมสืบเนื่องมาเป็นเวลานาน วัฒนธรรมของชุมชนจึงอาจถือได้ว่าเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สำคัญและบทบาทในการดึงดูดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นโดยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนับเป็นเครื่องมือสำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไป สำหรับหลักการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการจัดการการท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ศิลปวัฒนธรรมและประเพณี วิถีชีวิตของท้องถิ่นตนเองในแง่สังคมและวัฒนธรรม โดยชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางการท่องเที่ยว การจัดรูปแบบการท่องเที่ยวและการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวทั้งนี้ชุมชนจะได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวซึ่งจะแตกต่างจากการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยทั่วไปที่มีการจัดการโดยภาครัฐและหรือภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว

๒.๔.๑ ขอบเขตเนื้อหาของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวนับเป็นอุตสาหกรรมหนึ่งที่ได้นำเอาวัฒนธรรมมาเป็นจุดขายเพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวอเมริกันและยุโรป ที่ต่างสนใจที่จะเรียนรู้วัฒนธรรม มรดกทางประวัติศาสตร์ เยี่ยมชมงานสถาปัตยกรรม และสัมผัสวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในประเทศนั้น โดยเฉพาะประเทศในแถบเอเชียและแอฟริกา รวมถึงข้อของที่ระลึกที่เป็นงานหัตถกรรมและงานฝีมือที่เกิดจากภูมิปัญญาของคนในประเทศนั้น การท่องเที่ยวในลักษณะดังกล่าวเราเรียกว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมประกอบด้วย

- ๑) ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์
- ๒) โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน
- ๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิม
- ๔) ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก
- ๕) ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่างๆทางศาสนา
- ๖) ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์
- ๗) ภาษาและวรรณกรรม
- ๘) วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย อาหาร
- ๙) ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน เทศกาลต่างๆ
- ๑๐) ลักษณะงานและเทคโนโลยี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น^{๓๙}

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หมายถึง การท่องเที่ยวเพื่อศึกษา และเรียนรู้ถึงวิถีทางการดำเนินชีวิต ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และเทศกาลงานประเพณีต่าง ๆ ทั้งที่มีมานานแล้วและที่จัดขึ้นเป็นการเฉพาะหรือเป็นการท่องเที่ยวที่ใช้วัฒนธรรมเป็นวัตถุประสงค์หรือใช้วัฒนธรรมเป็นทรัพยากร

^{๓๙} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐.

ท่องเที่ยว แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ และ วัฒนธรรมผ่านการเดินทางท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยว ที่เน้นการพัฒนาด้านภูมิปัญญา สร้างสรรค์ เคารพต่อสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ศักดิ์ศรี และวิถีชีวิตผู้คนหรือสามารถกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ผู้อื่นและย้อนกลับมาตนเองอย่างเข้าใจความเกี่ยวพันของสิ่งต่างๆ ในโลกที่มี ความเกี่ยวโยงพึ่งพา ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ส่วนประกอบทางวัฒนธรรมที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวในเชิงของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประกอบไปด้วยเรื่องราวทางประวัติศาสตร์งานหัตถกรรม กิจกรรมทางประเพณี ภาษา อาหาร ศิลปะ ดนตรี ศาสนา สถาปัตยกรรมการศึกษา ลักษณะการแต่งกาย เทคโนโลยีของชุมชนท้องถิ่น และ กิจกรรมยามว่าง^{๔๐}

การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีลักษณะเป็นการเดินทางของผู้คนหรือกลุ่มคนออกจาก สถานที่ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยประจำไปยังท้องถิ่นอื่นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการท่องเที่ยว การแสวงหา ประสบการณ์ใหม่ๆ ประกอบการเรียนรู้การสัมผัสการชื่นชมกับเอกลักษณ์ความงดงาม ทางวัฒนธรรม คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของกลุ่มชนอื่น ความแตกต่างทาง วัฒนธรรมของชนต่างสังคมไม่ว่าจะเป็นในด้านของศิลปะสถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องราว และคุณค่าทางประวัติศาสตร์ รูปแบบวิถีชีวิตภาษา การแต่งกาย การบริโภค ความเชื่อ ศาสนา จารีตประเพณี ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจที่สำคัญ กระตุ้นให้เกิดเป็นการท่องเที่ยว ทางวัฒนธรรมขึ้น การสัมผัสโดยตรงระหว่างนักท่องเที่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีระดับที่แตกต่างกัน ซึ่งทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมพื้นถิ่นอย่างน้อย ๒ ประเภท กล่าวคือ^{๔๑}

๑) ท่องเที่ยวเพื่อสัมผัสชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมพื้นถิ่นอย่างเต็มรูปแบบโดยนักท่องเที่ยว ไปพำนักรออาศัยอยู่กับกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งๆ เป็นระยะเวลาหนึ่ง และใช้ชีวิตเหมือนชนพื้นเมือง อาทิ การท่องเที่ยวพักค้างแรมแบบโฮมสเตย์

๒) การท่องเที่ยวเพื่อสัมผัสชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมพื้นถิ่นแบบมีการจัดการโดย นัก ทักษนาจรไปทัศนศึกษาเยี่ยมชมกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งๆ ในช่วงเวลาสั้นๆ ไม่พักค้างโดยพยายามเรียนรู้ เข้าใจวัฒนธรรมของชนเผ่าชนนั้น และแต่ไม่ได้ลองใช้ชีวิตในรูปแบบเดียวกับชนพื้นเมือง

ดังนั้น การบริหาร สามารถทำให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ตามแผน นโยบายที่วางไว้ และ การจัดการ ทำให้เกิดคุณค่า มูลค่าและราคา สำนักรักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้เกิดมูลค่าทางใจ เกิด ความประทับใจ ได้ได้องค์ความรู้ซึ่งถือว่าเป็นคุณค่าแต่ละบุคคล ที่สำคัญแหล่งท่องเที่ยวนั้นย่อมมี ราคามากขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้การบริหารจัดการให้ประสบความสำเร็จต้องแบ่งการจัดการออกเป็น ๓

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๔๑} จริญญา เจริญสุขใส, แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๔), หน้า ๔๓.

ลักษณะ ประกอบด้วย (๑) แหล่งท่องเที่ยว หรือสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (๒) นักท่องเที่ยว ต้องมีการเตรียมตัวศึกษากฎระเบียบข้อบังคับ กิริยามารยาท ในสถานที่ท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้อง (๓) ผู้ดูแล หรือผู้ให้บริการต้องรู้จักหลักการบริหารจัดการ การดูแลรักษา ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ เป็นต้น ที่สำคัญวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ทุกคนควรทำนุบำรุงรักษา ส่งเสริม และเผยแพร่ให้ดำเนินไปอย่างได้ผล และมีประสิทธิภาพ วัฒนธรรมเป็นทั้งพื้นฐาน และเครื่องมือสำหรับสร้างเสริมความสามัคคี กลมเกลียว และความเป็นปึกแผ่นในหมู่ประชาชน

๒.๔.๒ แผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

แผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อให้แนวทางในการปฏิบัติอย่างมีเป้าหมายที่สอดคล้องกับหลักการ ทฤษฎีและแนวคิดที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง รวมทั้งข้อจำกัดต่างๆ ของสังคมและสภาพแวดล้อม การกำหนดแนวทาง มาตรการ และแผนปฏิบัติการที่ดี ต้องคำนึงถึงกรอบความคิดที่ได้กำหนดไว้ มิฉะนั้นแล้วการจัดการท่องเที่ยวจะดำเนินไปอย่างไร้ทิศทาง และประสบความล้มเหลว การพิจารณาการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ (System approach) และบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายนั้น จำเป็นจะต้องพิจารณาระบบย่อย (Subsystem) หรือองค์ประกอบหลักของการจัดการท่องเที่ยว บทบาทหน้าที่ของแต่ละองค์ประกอบและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น รวมถึงการพิจารณาสภาพแวดล้อมของระบบการท่องเที่ยวเพื่อแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การวางแผนและการจัดการเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าหากประเทศต้องการที่จะประสบความสำเร็จ การขาดการวางแผนที่ดีในการก่อสร้าง การโฆษณา การลงทุน ก็จะไม่สามารถนำไปสู่ผลประโยชน์ได้ การขาดการบริหารที่มีประสิทธิภาพก่อให้เกิดปัญหาต่อภาวะการถดถอยในอนาคต ไม่ใช่แต่เพียงการวางแผนและการจัดการอย่างเดียวเท่านั้นว่าเป็นสิ่งสำคัญ แต่การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการต่างๆ เหล่านี้ก็มีความสำคัญ และองค์ประกอบที่เป็นสิ่งดึงดูดใจของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ๘ ประการ ได้แก่

- ๑) โบราณคดี และพิพิธภัณฑ์สถานต่างๆ
- ๒) สถาปัตยกรรม สิ่งปลูกสร้าง ผังเมืองรวมถึงซากปรักหักพังของสิ่งปลูกสร้างในอดีต
- ๓) ศิลปหัตถกรรม ประติมากรรม ประเพณี และเทศกาลต่างๆ
- ๔) ความน่าสนใจในเรื่องของดนตรี ไม่ว่าจะเป็นในรูปของดนตรีคลาสสิก ดนตรีพื้นบ้าน หรือดนตรีร่วมสมัย
- ๕) การแสดง ละคร ภาพยนตร์ มหรสพต่างๆ
- ๖) ภาษา และวรรณกรรม
- ๗) ประเพณี และความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนา
- ๘) วัฒนธรรมเก่าแก่โบราณ วัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือวัฒนธรรมย่อย

แนวทางการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม สรุปได้ ๙ ประการดังนี้

- ๑) ส่งเสริมให้ประชาชนท้องถิ่นเห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวที่มีต่อเศรษฐกิจในสังคม
- ๒) การพัฒนาการท่องเที่ยวจะต้องขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ และความต้องการของชุมชนว่า จะต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากน้อยเพียงใด
- ๓) วิธีการ และความถี่ในการโฆษณาประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยวควรได้รับความเห็นชอบจากประชาชนในท้องถิ่นเพราะจะเป็นเครื่องวัดความต้องการประเภท และจำนวนนักท่องเที่ยวของท้องถิ่นนั้นๆ
- ๔) ควรมีความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐและเอกชนในการพยายามที่จะทำให้ท้องถิ่นเป็นสถานที่พักผ่อนที่มีความสมบูรณ์ และมีคุณภาพ
- ๕) ในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวไม่ควรให้มีผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่น ผู้ที่เกี่ยวข้องในการวางแผนจึงต้องมี ความระมัดระวัง และต้องวางแผนรองรับในเรื่องนี้เอาไว้ด้วย เพื่อที่จะรักษาวัฒนธรรม และค่านิยมของท้องถิ่นให้คงอยู่
- ๖) เงินทุนและแรงงานรวมทั้งนักบริหารทางการท่องเที่ยวควรมาจากชุมชนเจ้าของท้องถิ่นเพื่อที่ท้องถิ่นจะสามารถควบคุมการพัฒนาทางการท่องเที่ยวให้เป็นไปในทิศทางที่ต้องการได้
- ๗) การเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม และงานเทศกาลที่จัดขึ้น
- ๘) เรื่องราวและงานเทศกาลที่จัดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวจะต้องสะท้อนให้เห็นถึงภาพทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และสภาพทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น
- ๙) ก่อนที่จะลงมือพัฒนาการท่องเที่ยว ควรพยายามขจัดปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนให้เรียบร้อย

๒.๔.๓ รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อให้ได้รับการพัฒนาย่างยั่งยืนควรให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมทางการท่องเที่ยว ทั้งในส่วนที่เป็นปัจจัยหรือองค์ ประกอบภายใน และปัจจัยหรือองค์ประกอบภายนอก ดังนี้^{๔๒}

๑. กำหนดนโยบายและแผนการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว โดยคำนึงถึงคุณภาพแหล่งท่องเที่ยว ผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมที่จะเกิดขึ้นกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง กับอุตสาหกรรม ท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักท่องเที่ยว โดยต้องสอดแทรกความรู้ และประสบการณ์ที่ดี และเหมาะสมตามพื้นฐานของนักท่องเที่ยว

^{๔๒} ฉลองศรี พิมลสมพงศ์, การวางแผนและพัฒนาการตลาดการท่องเที่ยว, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖ – ๒๖.

๒. สนับสนุนชุมชนและสาธารณชนในการมีบทบาท และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ บริหารจัดการ และได้รับผลประโยชน์จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว โดยมุ่งหวังการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนเป็นสำคัญ

๓. ให้ความสำคัญกับการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวเท่าที่จำเป็นโดยยึดหลักการพัฒนาที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อโบราณสถานในแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้แหล่งท่องเที่ยว ควรคำนึงถึงการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกประเภทอาวรณ์วัตถุ โดยต้องหลีกเลี่ยงการก่อสร้างที่ขัดแย้งกับธรรมชาติรวมทั้งเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้จากธรรมชาติด้วยตนเองส่วนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นควรให้ความสนใจเกี่ยวกับความเปราะบางของทรัพยากรการท่องเที่ยวต่างๆ โดยต้องหลีกเลี่ยงกิจกรรมที่ขัดแย้งกับกิจกรรมการท่องเที่ยว

๔. พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่ เพื่อกระจายโอกาสการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมไปยังชุมชนที่มี ศักยภาพทางการท่องเที่ยว ทั้งนี้ การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวต้องได้รับความร่วมมือจากชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าว

๕. ติดตามตรวจสอบความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับแหล่งท่องเที่ยว ทรัพยากรการท่องเที่ยว ชุมชน ท้องถิ่น ตลอดจนทัศนคติ และความต้องการของนักท่องเที่ยว ทั้งนี้ ผลที่ได้รับจากการประเมินผล ติดตามตรวจสอบดังกล่าวจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการปรับเปลี่ยน และการกำหนดนโยบายและแผนการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวให้มีความทันสมัย และเหมาะสมอยู่เสมอ

๖. พัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว และสาขาวิชาชีพอื่นที่เกี่ยวข้องเพื่อรองรับการขยายตัวของ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาในทุกระดับที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรม ท่องเที่ยว และกำหนดกลุ่มเป้าหมายทั้งในระดับรากหญ้า ระดับปฏิบัติงาน และในระดับผู้กำหนดนโยบาย

๗. ส่งเสริมสนับสนุน และประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวของประเทศไทยไปยังต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อสร้างโอกาสให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวที่สำคัญ ทั้งในระดับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และในระดับโลก ทั้งนี้ ต้องให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมในทุกด้านเพื่อรองรับการขยายตัวของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

๘. ควบคุมดูแล และป้องกันแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากร การท่องเที่ยว ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม และปัญหาสังคม ควบคู่กับการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในด้านต่างๆ เพื่อให้เกิดการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม คุณภาพชีวิตทั้งของชุมชนท้องถิ่น และนักท่องเที่ยว

การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีหลักการดำเนินการที่สำคัญ ๕ ประการ ดังนี้^{๔๓}

๑. เร่งพัฒนา บุคลากร ฟื้นฟูมรดก และสินทรัพย์ทางวัฒนธรรม ทั้งในเขตเมืองและนอกเมืองเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวใหม่ สร้างแหล่งจำหน่ายซื้อสินค้าของนักท่องเที่ยว โดยส่งเสริมบทบาทเอกชนร่วมกับชุมชนในการรักษาแหล่งท่องเที่ยวและวิถีชีวิตให้อยู่ในสภาพเดิมอย่างต่อเนื่อง

๒. เพิ่มความหลากหลายของการท่องเที่ยวรูปแบบต่างๆ ทั้งการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์การท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพ รวมทั้งการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกรรม โดยส่งเสริมการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่และให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวมากขึ้น ทั้งในรูปแบบการจัดสหกรณ์การท่องเที่ยวและการพัฒนาพื้นที่ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยว

๓. เพิ่มมาตรการอำนวยความสะดวก สร้างความปลอดภัย และป้องกันการเอาเปรียบนักท่องเที่ยว รวมทั้งเร่งรัดการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของนักท่องเที่ยวอย่างจริงจัง

๔. เร่งฟื้นฟูความร่วมมือกับท้องถิ่นอื่นๆ โดยรอบ ทั้งทางด้านการตลาด การลงทุนและการจัดอุปสรรคในการท่องเที่ยว

๕. บริหารการท่องเที่ยวโดยใช้กลยุทธ์การตลาดเชิงรุก โดยสร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับธุรกิจชุมชน ตลอดจนพัฒนาคุณภาพการบริการการท่องเที่ยว รวมทั้งการโฆษณา

๒.๕ สรุป

หลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นแนวทางในการพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อเป็นการส่งเสริมและอนุรักษ์วัฒนธรรมการท่องเที่ยวให้มีความยั่งยืนเพราะถ้าหากทุกคนได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรการท่องเที่ยวของตนก็จะเกิดกระแสที่เป็นความภาคภูมิใจ รัก ห่วง แห่น อนุรักษ์ และความรู้สึกนี้ก็จะถูกถ่ายทอดไปยังคนรุ่นต่อไป ทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชนก็จะยังคงมีอยู่ไม่หมดสิ้นไปการวางแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์ที่ต้องพัฒนาในประเทศไทยเพราะนอกจากการท่องเที่ยวจะเป็นอุตสาหกรรมหลักที่สร้างรายได้ และนำเงินตราต่างประเทศเข้าสู่ประเทศไทยแล้ว การท่องเที่ยวยังก่อให้เกิดการสร้างอาชีพสืบเนื่องจากการท่องเที่ยว เช่น การผลิตหัตถกรรมพื้นบ้าน หรือการให้บริการด้านต่างๆ นับได้ว่าการท่องเที่ยวมีบทบาทในการกระตุ้นให้เกิดการผลิตและการนำทรัพยากรของประเทศมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างไรก็ดีเนื่องจากสถานการณ์ตลาดการท่องเที่ยวในปัจจุบันมีการแข่งขันอย่างรุนแรง ประเทศไทยจึงควรส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยให้ความสำคัญกับการใช้วัฒนธรรม เป็นจุดขายในการแข่งกับแหล่ง

^{๔๓} องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (อพท.), แผนปฏิบัติงานประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร : องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, ๒๕๖๐), หน้า ๑ - ๑๘.

ท่องเที่ยวทั่วโลก ทั้งนี้ ประเทศไทยมีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมซึ่งจัดได้ว่าเป็นแหล่งมรดกโลกที่ได้รับการขึ้นทะเบียนแล้วจำนวน ๕ แห่งด้วยกัน และรอการขึ้นทะเบียนจำนวน ๒ แห่ง

นอกจากนี้ยังมีมรดกทางวัฒนธรรมอีกจำนวนมาก เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุประเพณี และวิถีการดำเนินชีวิตทั้งนี้ หัวใจสำคัญของการวางแผนพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีการเติบโตอย่างยั่งยืน คือการรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม และการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งจะสำเร็จลุล่วงไปได้จะต้องอาศัยความร่วมมือกันจากทุกฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรอิสระ และชุมชน ขั้นตอนของการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนั้น ประกอบด้วย การตลาด ที่จะต้องตอบสนองความต้องการและสร้างความพึงพอใจให้นักท่องเที่ยว การวางแผนโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึงการวางแผนการใช้พื้นที่ การวางแผนการขนส่ง การประเมินผลกระทบและศักยภาพในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังรวมถึงการจัดการโครงสร้างองค์กรและการจัดการที่เหมาะสมต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการดำเนินโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งรวมถึงการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโครงสร้างพื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมพร้อมกับการอนุรักษ์พัฒนาวัฒนธรรมให้ยั่งยืนในระยะยาวต่อไป

บทที่ ๓

การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ที่ปรากฏในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยได้กำหนดเนื้อหาในการศึกษาเรื่องราวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยก่อนอาณาจักรสุโขทัยเกิดขึ้น และศึกษาประวัติศาสตร์พัฒนาการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ซึ่งมีประเด็นสาระสำคัญ ประกอบด้วย

- ๓.๑ พัฒนาการพระพุทธศาสนาในสุพรรณภูมิ
- ๓.๒ กำเนิดอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
- ๓.๓ มรดกทางวัฒนธรรมสมัยสุโขทัย
- ๓.๔ ลักษณะของวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา
- ๓.๕ วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย
- ๓.๖ พัฒนาการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
- ๓.๗ สรุป

๓.๑ พัฒนาการพระพุทธศาสนาในสุพรรณภูมิ

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖ สมัยเดียวกันกับประเทศลังกา ด้วยการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ๙ สาย โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์อินเดีย ในขณะนั้นประเทศไทยรวมอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าสุพรรณภูมิ ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวาง มีประเทศรวมกันอยู่ในดินแดนส่วนนี้ไม่น้อยกว่า ๗ ประเทศ ได้แก่ ไทย พม่า ศรีลังกา กูวัน กัมพูชา ลาว มาเลเซีย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมของไทย เนื่องจากได้พบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่นพระปฐมเจดีย์ และรูปธรรมจักรวางหมอบเป็นหลักฐานสำคัญ แต่พม่าก็สันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่เมืองสะเทิม ภาคใต้ของพม่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุพรรณภูมิในยุคนี้ นำโดยพระโสณะและพระอุตตระ พระเถระชาวอินเดีย เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนาในแถบนี้จนเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับตามยุคสมัยต่อไป^๑

^๑ ดูรายละเอียดใน, วศิน อินทสระ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยและประเทศ
ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕- ๒๐.

๓.๑.๑ สมัยพูนัน

ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๐ พูนันมีกษัตริย์เป็นชื่อของอินเดีย คือ เกาณฑิณยะ ประวัติศาสตร์แห่งราชวงศ์เหลียงของจีนบันทึกไว้ว่า เกาณฑิณยะ เป็นพราหมณ์มาจากอินเดีย วันหนึ่งได้ยินเสียงจากสวรรค์สั่งให้ไปปกครองพูนัน เขาจึงเดินทางไปประชาชนชาวพูนันยินดีและยกเขาขึ้นเป็นกษัตริย์ พระเจ้าเกาณฑิณยะ หรือโกณฑัญญะนี้จึงนำเอากฎหมายชนบประเพณีแบบอินเดียมาใช้ ซึ่งการอพยพออกจากอินเดีย อาจสืบเนื่องมาจากความพ่ายแพ้ของราชวงศ์ต่างๆ ทางฝั่งตะวันออกของอินเดีย เพราะถูกพระเจ้าสมุทรรคุปต์รุกราน แต่บางทีคนว่าพูนันประสบความสำเร็จเพราะผู้ปกครองไม่ยุติธรรม บ้านเมืองระส่ำระสาย จึงไปเชิญเจ้าชายโกณฑัญญะ ผู้มีดวงตาเห็นธรรม ผู้ประพฤติพรหมจรรย์มาตั้งแต่ยังเล็กๆ ผู้สืบสายโคเลนทรวงศ์โบราณ ให้ปกครองพูนัน พระเจ้าโกณฑัญญะ (องค์นี้เป็นองค์ที่ ๒) และจารึกที่เขาพระวิหารของสุริยวรมหาเทวะอ้างว่า พระองค์เป็นลูกหลานโดยตรงของศรีนทรวรมหาเทวะจึงมีสิทธิ์ในดินแดนเขาพระวิหารด้วย ดังนั้นก็คือพระเจ้าโกณฑัญญะองค์ที่ ๒ ผู้สืบราชสมบัติต่อมาคือพระเจ้าชัยวรมัน พระโอรส ความจริงพระเจ้าชัยวรมันครองราชมาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๐๒๐-๑๐๕๗ พระองค์คงจะครองประเทศต่างๆ ในทางใต้ได้ดีและเรียบร้อย จึงได้รับสมญาจากพระเจ้าจักรพรรดิจีนว่า แม่ทัพแห่งทิศใต้ที่มีความสงบ

อาณาจักรพูนัน ในปัจจุบันคืออาณาเขตที่เป็นดินแดนกัมพูชา และเลยเข้ามาถึงภาคอีสานภาคเหนือของไทยเลยไปถึงพม่า นับว่าเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในเวลานั้น ชาวพูนันคงเป็นพวกตระกูลมอญ เขมร กษัตริย์ของอาณาจักรพูนัน เดิมเป็นพราหมณ์ชื่อ “โกณฑัญญะ” มาจากอินเดียได้แต่งงานกับหัวหน้าของชาวพูนัน ซึ่งเป็นสตรีชื่อว่า “โสมนาถิ” เพราะนิยมสักการะงูใหญ่ ซากอาณาจักรพูนันบางทีจะเป็นเมืองศรีเทพ เมืองนี้อยู่ในป่าดงดิบแห่งลุ่มแม่น้ำป่าสัก เขตจังหวัด เพชรบูรณ์^๒

๓.๑.๒ สมัยทวาราวดี

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ในจดหมายเหตุของสมณจีนเฮียนจาง ตรงกับพุทธศตวรรษที่ ๑๒ กล่าวว่าถัดไปจากทิศตะวันออกของอินเดียทางมณฑลฮสสัมมีอาณาจักรชื่อ ทวาราวดี เป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ ตั้งอยู่ท่ามกลางพม่ากับขอม เจริญขึ้นในขณะที่อาณาจักรพูนันเสื่อมลง พวกมอญทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประกาศตั้งเป็นอิสระภาพตั้งเป็นอาณาจักรทวาราวดีขึ้น อาณาเขตเริ่มตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ (นครปฐมนั่นเอง) แผ่เขตขึ้นไปตลอดภาคอีสานและทางใต้ถึงเมืองนครศรีธรรมราช ได้พบจารึกภาษามอญโบราณหลายหลักในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และลุ่มแม่น้ำปิง อาณาจักรทวาราวดีประชาชนนับถือนิกายเถรวาท ซึ่งมีความสัมพันธ์กับทางอินเดีย เนื่องจากเคยเจริญมาก่อนในสมัยที่เป็นสุวรรณภูมิ อาณาจักรนี้จึงเจริญอย่างรวดเร็วและมีอำนาจขึ้นมาภายหลัง ใช้อำนาจจักรทวาราวดีจะเผยแผ่อำนาจแค่เท่านี้ ยังแผ่อำนาจขยายขึ้นไปทางภาคอีสานทั้งภาค เช่น

^๒ ดูรายละเอียดใน, เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๓.

การขุดพบศิลปะวัตถุต่างๆ มากมายการขุดพบกรุสมบัติที่คูบัว จังหวัดราชบุรี และพุทธศิลปะแบบทวาราวดี ที่ขุดค้นพบในภาคอีสานพบโบราณสถานเป็นเมืองเก่าชื่อ เมืองฟ้าแดดสูงยาง หรือ กนกนคร ได้พบพระพุทธรูป เสาธรรมจักร ทำด้วยศิลา

อาณาจักรทวาราวดี มีความสัมพันธ์กับชาวพุทธอินเดียในกลุ่มแม่น้ำคงคาอย่างมาก เพราะฉะนั้นพุทธศิลปะที่มีจึงลอกเลียนแบบของราชวงศ์คุปตะ และศิลปะส่วนใหญ่ก็ค้นพบที่จังหวัดนครปฐมและสุพรรณบุรี หนังสือของ อาจารย์ วสิน อินสระ กล่าวว่าในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ อำนาจของทวาราวดีขยายขึ้นไปถึงลพบุรีและแผ่ขึ้นไปทางเหนือของประเทศไทยปัจจุบันถึงลำพูน ดังมีตำนานเล่าว่าพระนางจามเทวี เป็นกษัตริย์เชื้อสายมอญจากลพบุรีขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย คือลำพูน ได้อาราธนาพระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎกไปประกาศศาสนา พระเหล่านั้นล้วนเป็นพุทธสาวกฝ่ายเถรวาททั้งสิ้น ทำให้ประชาชนชาวหริภุญไชยมั่นคงในพุทธศาสนาอย่างเถรวาทมาจนถึงสมัยปัจจุบัน^๓

๓.๑.๓ สมัยศรีวิชัย

สมัยอาณาจักรศรีวิชัย ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีเมืองหลวงชื่อปาเลมบัง พุทธศาสนาในอินเดียได้เปลี่ยนแปลงเป็นมหายานมากแล้ว มหายานได้แผ่คลุมไปทั่วอินเดียทั้งเหนือและใต้ (ไม่ใช่มหายานแผ่ขึ้นทางเหนือ เถรวาทหรือหินยาน แผ่ลงทางใต้อย่างที่เข้าใจกัน) และยุคนั้นมหายานจากอินเดียได้ก็แผ่เข้าสู่อาณาจักรศรีวิชัยซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับไทยสมัยทวาราวดีอยู่แล้ว มหายานสมัยนั้นนับว่าเจริญเต็มที่ทั้งด้านการศึกษาและปฏิบัติ ศูนย์กลางใหญ่อยู่ที่แหลมมลายู-เกาะสุมาตรา ทานควอริช เวลส์ และ ดร. มาซุมดาร์ นักโบราณคดี กล่าวว่า ไสเลนทรได้ยึดบริเวณอ่าวบ้านดอนจากศรีวิชัยประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ แล้วขยายอำนาจไปเหนือชาวและแหลมมลายูทั้งหมด จนในที่สุดไสเลนทรก็ได้เป็นใหญ่เหนือแหลมมลายู เกาะสุมาตรา และหมู่เกาะชวาทั้งหมด อาณาเขตทางตอนเหนือคลุมมาถึง จังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน ซึ่งยุคนั้น เมืองนครศรีธรรมราชเป็นประเทศราช ครั้งนั้นพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัยเป็นแบบมหายาน เพราะกษัตริย์แห่งราชวงศ์ไสเลนทร แห่งอาณาจักรศรีวิชัย ทรงนับถือลัทธิมหายานนิกายมนตรยานอย่างเดียวกับราชวงศ์ปาละแห่งอินเดียใต้ และกษัตริย์ทั้งสองมีมิตรต่อกันนั่นเอง ลัทธิมหายานในสมัยศรีวิชัย คงไม่สามารถขยายอิทธิพลเลยสุราษฎร์ธานีขึ้นมา เพราะเวลานั้นเหนือขึ้นมายังเป็นเขตอิทธิพลของเถรวาทหรือหินยานอยู่ เรามองดูตามทัศนะของศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงยืนยันว่า ศิลปะศรีวิชัยมาถึงอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และที่วัดศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรีปรากฏในศิลาจารึกว่าประมาณ พ.ศ. ๑๕๕๐ กษัตริย์เชื้อสายศรีวิชัยองค์หนึ่ง ได้ขึ้นมาจากนครศรีธรรมราช มาครองที่ลพบุรี และโอรสของพระองค์ได้ไปครองประเทศกัมพูชา ต่อมาอีกไม่นานศาสนาและศิลปวิทยาการของเขมรได้เข้าสู่ประเทศไทยมากขึ้นในยุคนี้น ในจารึกหลักที่ ๑๙ กล่าวว่า ที่เมืองลพบุรีมีพระทั้งสองนิกายคือ สลวีระ (เถรวาท) และมหายาน เข้าใจว่าเถรวาทเป็นนิกายเดิม สืบมาแต่ครั้งสุวรรณภูมิ ส่วนมหายานนั้นเจริญอยู่ใน

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

เขมรก่อน พึ่งเข้ามาเจริญในประเทศไทยในตอนที่เราอยู่ในอำนาจของเขมนั่นเอง หรือไม่ก็มหายานอาจจะเข้ามาพร้อมกันทั้ง ๒ ด้าน คือ ด้านเขมรและด้านศรีวิชัยในเวลานั้น^๔

๓.๑.๔ สมัยลพบุรี

สมัยลพบุรี สมัยลพบุรีเริ่มต้นตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ เป็นยุคที่จักรวรรดิของเรื่องอำนาจที่สุดในภูมิภาคนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ เป็นผู้ตั้งจักรวรรดิขอมขึ้นใหม่อาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคอีสานทั้งภาคเป็นประเทศราชของขอม ขอมมาตั้งเมืองอุปราชปกครองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีเมืองลพบุรีเป็นเมืองสำคัญ เมืองนี้เรียกกันในภาษาเดิมว่าละโว้ เป็นเมืองเก่าก่อนของขอม ที่รู้ว่าเก่าก็เพราะได้พบศิลาจารึกภาษามอญโบราณ ในบริเวณศาลาสสูง คือ ศาลพระกาฬเตี้ยนี้ เมื่อขอมเข้ามาเป็นใหญ่ ได้แปลคำว่าละโว้ เข้าหาภาษาสันสกฤตเป็น ลวปุระหรือเมืองพระลพ ซึ่งเป็นโอรสของพระราม จึงมีความศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระรามอยู่ในเมืองนี้ ส่วนทะเลสาบชบศร พวกขอมให้ผุคนิยายขึ้นว่าพระรามได้มาชบศรที่นี่ ครอันศักดิ์สิทธิ์คือ พรหมศาสตร์ อคินวาทประลัยวาทเพราะ ฉะนั้น น้ำในทะเลสาบแห่งนี้จึงเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ กษัตริย์ทุกพระองค์ของขอม เมื่อทำพิธีมูรธาภิเษก ต้องใช้น้ำในสระนี้ ส่วนตอนบนของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ขอมตั้งเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัยปกครอง ในภาคอีสานขอมตั้งเมืองสกลนคร พิมาย เป็นเมืองอุปราชปกครอง อิทธิพลของขอมเริ่มตั้งแต่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่จังหวัดนครพนม เรื่อยมาถึงเมืองเพชรบุรีเป็นที่สุด ทางทิศตะวันตกก็เริ่มตั้งแต่เมืองสุพรรณบุรีและสิงห์บุรีเข้ามา สำหรับทิศเหนือขึ้นไปสิ้นสุดที่เมืองกำแพงเพชร ศรีสัชนาลัย ดังนั้นอิทธิพลของขอมมิได้ล้าเข้าไปในลุ่มแม่น้ำปิงเลย เพราะที่นั่นยังมีอาณาจักรมอญ ซึ่งตกค้างจากสมัยทวารวดี ตั้งมั่นต่อสู้อย่างเหนียวแน่น เราจึงไม่พบศิลปกรรมของขอมในลุ่มแม่น้ำปิงแม้สักแห่งเดียว

เมืองลพบุรี หรือ ละโว้ ถือว่าเป็นเมืองสำคัญกษัตริย์กัมพูชาราชวงศ์สุริยวรมัน ทรงนับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งมีสายสัมพันธ์เชื่อมต่อมาจากอาณาจักรศรีวิชัย แต่ฝ่ายมหายานในสมัยนี้ผสมกับศาสนาพราหมณ์มาก ประชาชนในอาณาเขตต่าง ๆ ดังกล่าว จึงได้รับพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทที่สืบมาแต่เดิมด้วย กับแบบมหายานและศาสนาพราหมณ์ที่เข้ามาใหม่ด้วย ทำให้มีผู้นับถือพระพุทธศาสนา ๒ แบบ และมีพระสงฆ์ทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน และภาษาสันสกฤตอันเป็นภาษาหลักของศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็ได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในด้านภาษาและวรรณคดีไทยตั้งแต่บัดนั้นมาสำหรับศาสนสถานที่เป็นที่ประจักษ์พยานให้ได้อีกถึงความเป็นมาแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทยครั้งนั้น คือพระปรางค์สามยอดที่จังหวัดลพบุรี ปราสาทหินพิมาย ที่จังหวัดนครราชสีมา และปราสาทหินเขาพนมรุ้งที่จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น ส่วนพระพุทธรูปที่สร้างในสมัยนั้นก็แบบขอม ถือเป็นศิลปะอยู่ในกลุ่ม ศิลปสมัยลพบุรี^๕

^๔ คุรยละเอียดใน, เสถียร โพธิ์นันทะ, พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๐

^๕ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๖๕-๗๐.

๓.๑.๕ สมัยล้านนา

เดิมสุวรรณภูมิในสมัยศตวรรษที่ ๘-๑๗ ได้ผ่านสมัยสำคัญ คือสมัยพูน้น ทวาราวดี ศรีวิชัย และลพบุรี เป็นลำดับทำให้วัฒนธรรมและอารยธรรมในภูมิภาคนี้รุ่งเรืองถึงขีดสุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีศูนย์กลางในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อคนไทยลงมาถึง ไทยพวกที่อยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงค่อนข้างจะอาภัพ เพราะบริเวณฝั่งซ้ายไม่มีร่องรอยแห่งอารยธรรมใดๆ เลย ส่วนมากเป็นป่าดง ไทยฝั่งนั้นจึงอยู่กันอย่างสภาพชุมชนกลุ่มชนเล็กๆ กระจุกกระจายกันไป ส่วนคนไทยฝั่งที่ข้ามมาฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ได้พบซากแห่งอารยธรรมที่สูงยิ่ง และรับเอาอารยธรรมเหล่านั้นไว้เป็นของตนเอง โดยเฉพาะคนไทยที่เดินลงมาถึงกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา รับมรดกทางอารยธรรมจากพวกทวาราวดีได้หมด ทั้งยังได้เปรียบในทำเลทำกิน เป็นเหตุให้ศูนย์อำนาจของชนชาติไทยอยู่ตรงกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อเราดูวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เราจึงไม่สงสัยว่าเหตุไรชนชาติไทยหลายกลุ่มหลายพวกที่อพยพลงมาสุวรรณภูมิ จึงมีแต่ชนชาติไทยในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น กลายเป็นชนชาติใหญ่ที่สุดทั้งนี้เพราะกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีความอุดมสมบูรณ์ ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๘ มีชนชาติไทยกลุ่มหนึ่งได้บุกบันไปทางตะวันตกข้ามทิวเขาปาดไก่อ่ คำนี้แผลงมาจากคำว่า ปาดไก่อ่ เป็นคำไทย ตามตำนานเล่าว่า เมื่อไทยมาถึงตีนดอยนี้ได้ทำพิธีเซ่นผีก่อนข้ามทิวเขาไก่อ่ ไทยพวกนี้ได้อพยพลงไปอยู่ในอัสสัมของอินเดียแผ่กระจายตามตอนบนแห่งกลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร เรียกว่า พวกไทยอาหม คำว่าอาหมมีนักปราชญ์บางท่านนิยามว่ามาจากคำว่า “อสม” แปลว่าไม่มีอะไรเปรียบ อันเป็นชื่อของมณฑลอัสสัม บ้างว่าชื่อมณฑลมาจากชื่อชาติไทยอาหมต่างหาก เพราะเมื่อข้ามทิวเขาปาดไก่อ่เข้ามา ไทยต้องผจญกับพวกคนป่าที่ดุร้ายที่สุด คือพวกนาคาพวกนี้ชอบล่าหัวคนเป็นกีฬาไทยจึงใช้วิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง จับเชลย นาคาแร่เนื้อกินต่อหน้า พวกนาคาก็กลัวคนไทย ไทยได้ตั้งอาณาจักรมีเมืองเคาหติเป็นเมืองหลวงในกลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร และยั่งยืนอยู่ได้ถึง ๖ ศตวรรษ ภายหลังถูกพวกมุสลิมทำลาย แต่คนไทยก็ยังอยู่ตลอดแม่น้ำพรหมบุตร หากแต่เปลี่ยนศาสนาไปเป็นฮินดูและลิ้มภาษาไทยของตนไปพูดภาษาอัสสัม^๖

^๖ เสถียร โพธิ์นันทะ, พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย, หน้า ๕๕-๖๕.

๓.๒ กำเนิดอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

จากการศึกษาร่องรอยทางโบราณคดีและโบราณวัตถุ ศิลาจารึก และตำนานพงศาวดารท้องถิ่นหลายฉบับ ทำให้เข้าใจว่า ะยะก่อนปี พ.ศ. ๑๖๗๑ นั้น ปรากฏว่าอำนาจของอาณาจักรเขมรรุ่งเรืองมากในดินแดนสุวรรณภูมิโดยเฉพาะตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๑๖๐๐ เป็นต้นมาจนถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อาณาจักรเขมรมีศูนย์กลางอำนาจทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) อาณาจักรเขมรมีการปกครองแบบราชาธิปไตย กษัตริย์จะส่งขุนนางมาปกครองเมืองบริวาร โดยเมืองบริวารจะต้องส่งส่วยเป็นเครื่องราชบรรณาการให้แก่ครหลวง ขณะเดียวกับบางท้องถิ่นอาจเป็นอิสระมีอำนาจปกครองตนเอง กลุ่มชนมีขนาดไม่ใหญ่โต ผู้ปกครองเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องจากกลุ่มชนให้เป็นผู้ ปกครอง ไม่มีความซับซ้อนในการปกครองเพราะประชาชนยังมีน้อย บริเวณที่มีความสำคัญในบริเวณภาคเหนือตอนล่าง ประกอบด้วย

๑. บริเวณเมืองศรีเทพ ลุ่มแม่น้ำป่าสัก ซึ่งมีซากโบราณสถานเป็นปรางค์ที่สร้างด้วยศิลาแลงและอิฐ รวมทั้งเทวรูปศิลาหลายองค์ ที่เห็นได้ชัดว่าเป็นศิลปกรรมแบบเขมร

๒. บริเวณเมืองสองแคว (พิษณุโลก) ซึ่งปรากฏมีโบราณสถานเป็นศิลปกรรมแบบเขมร ได้แก่ พระปรางค์วัดจุฬามณี ซึ่งก่อสร้างด้วยศิลาแลง

๓. บริเวณเมืองสุโขทัย และเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นโบราณสถานที่เป็นศิลปกรรมแบบเขมร คือ พระปรางค์วัดเจ้าจันทร์ พระปรางค์ ๓ องค์วัดพระพายหลวง ศาลาผาแดงและฐานพระปรางค์วัดศรีสวาย เมืองเก่าสุโขทัย เป็นต้น^๗

๓.๒.๑ อาณาจักรสุโขทัย

สุโขทัยในฐานะที่เป็นแคว้นทางการปกครองอย่างเป็นเอกเทศ ได้ปรากฏรูปร่างขึ้นมาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อวิบุรุษไทย ๒ คน คือ พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด และพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง สหายทั้ง ๒ ท่าน ได้ร่วมมือกันยึดเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัยคืนมาจากข้าศึกที่ชื่อว่า “ขอมสบาดโขลญลำพง” เมืองสุโขทัยเดิม พญาศรีนาวนาถม เป็นเจ้าเมืองครองอยู่แต่ครั้งเมื่อพญาศรีนาวนาถมถึงแก่กรรมลง ได้เกิดเรื่องยุ่งยากขึ้น โดยต้องตกอยู่ในอำนาจปกครองของขอมสบาดโขลญลำพง ดังนั้นพ่อขุนผาเมืองผู้เป็นโอรส จึงได้ร่วมกับพ่อขุนบางกลางหาวยึดอำนาจคืน สำหรับพ่อขุนผาเมืองนั้นนอกจากเป็นโอรสของเจ้าเมืองสุโขทัยเก่า และเป็นเจ้าเมืองราดแล้วยังดำรงฐานะเป็นราชบุตรเขยของกษัตริย์เขมรและได้รับมอบนามเกียรตินาค คือ “ศรีอินทราบดีนาทิตย” กับพระขรรค์ชัยศรีจากกษัตริย์เขมรด้วย เมื่อทั้งสองยึดเมืองศรีสัชนาลัยกับสุโขทัยได้แล้ว พ่อขุนผาเมืองจึงได้มอบเมืองสุโขทัยให้สหายตนครอบครอง พร้อมทั้งนามเกียรตินาคตนให้แก่สหาย ส่วนตัวเองกลับไปครองเมืองราดเช่นเดิม ด้วยเหตุนี้ พ่อขุนบางกลางหาวจึงได้เป็นที่รู้จักกันภายหลังในนามว่า

^๗ เกรกฤทธิ์ เชื้อมงคล, สุโขทัยตำนานการสร้างเมือง, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส.เอเชียเพรส (๑๙๘๙) จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๑๕.

“ศรีอินทราบดีนทราทิตย์” หรือ “ศรีอินทราทิตย์” พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ครอบครองสุโขทัยเป็นศูนย์กลางมีอำนาจอยู่แถบบริเวณลุ่มแม่น้ำยมและแม่น้ำปิงตอนล่าง ทรงมีโอรสที่ปรากฏนามอยู่สองพระองค์ คือ พ่อขุนบานเมืองผู้พี่และพ่อขุนรามราชผู้น้อง

ในขณะนั้นบ้านเมืองยังอยู่ในความไม่สงบ ยังมีผู้นำของกลุ่มชนอิสระอยู่อีกหลายกลุ่มที่คิดจะตั้งตัวเป็นใหญ่ ดังนั้น ในการรวบรวมกลุ่มชนต่าง ๆ เหล่านั้นเข้าด้วยกันจึงต้องมีการทำสงครามต่อสู้กัน ดังเช่นครั้งหนึ่งเมื่อพ่อขุนรามราช อายุได้ ๑๙ ปี ประมาณปี พ.ศ. ๑๘๐๐ ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดมาตีเมืองตาก ซึ่งเป็นเมืองอยู่ในอาณาเขตปกครองของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ครั้งนั้นพ่อขุนรามราชได้ช่วยพระราชบิดาออกสู้รบด้วย และสามารถชนช้างชนะขุนสามชนได้ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์จึงให้นามพ่อขุนรามราชว่า “พระรามคำแหง” เมื่อขุนศรีอินทราทิตย์สิ้นพระชนม์ พ่อขุนบานเมืองได้ขึ้นครองราชย์ต่อมาแต่อยู่ในช่วงระยะสั้นๆ ไม่ปรากฏเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์เมื่อพ่อขุนบานเมือง สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. ๑๘๒๒ พ่อขุนรามคำแหง จึงได้ครองราชย์ต่อมาและได้ทรงเป็นมหาราชย์พระองค์แรกของชาติไทย ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชถือได้ว่าเป็นยุคทองของสุโขทัย อาณาจักรสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองกว่าในรัชกาลใดๆ ในราชวงศ์พระร่วง ราชอาณาจักรแผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง ทิศเหนือ อาณาเขตถึงเมืองหลวงพระบาง โดยมีเมืองต่างๆ คือ เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองบัว ทิศใต้ อาณาเขตถึงฝั่งทะเลสุดเขตมาลายู โดยมีเมืองต่างๆ คือ เมืองคนที เมืองพระบาง เมืองแพร่ เมืองสุพรรณภูมิ เมืองเพชรบุรี และเมืองนครศรีธรรมราช ทิศตะวันออก อาณาเขตถึงเมืองเวียงจันทน์ และเมืองเวียงคำ โดยมีเมืองสระหลวง เมืองสองแคว เมืองลุมบาจาย และเมืองสกา ทิศตะวันตก อาณาเขตถึงเมืองฉอดและเมืองหงสาวดี

ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช บ้านเมืองอยู่อย่างสงบมีความร่มเย็นเป็นสุขดังที่ปรากฏในศิลาจารึกว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” การพาณิชย์เจริญก้าวหน้า พระองค์ได้ทรงวางระเบียบปกครองบ้านเมือง ทั้งยังประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๒๖ กับทั้งทรงดูแลการผลิตของประชากรเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของอาณาจักร พระราชโอรสพระองค์หนึ่งของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช คือ พญาเลอไท ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัย ในขณะที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชครองราชสมบัติอยู่ เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสวรรคตในราว พ.ศ. ๑๘๔๒ เมืองต่างๆ ที่เคยอยู่ในอำนาจของอาณาจักรสุโขทัย ได้แตกแยกกันออกเป็นอิสระ ทำให้เสถียรภาพของอาณาจักรสุโขทัยอยู่ในฐานะที่คับขัน กษัตริย์ที่ครองราชสมบัติสืบต่อจากพ่อขุนรามคำแหง คือ พญาไสสงคราม การที่เมืองต่างๆ พยายามแยกตัวออกเป็นอิสระรวมทั้งเมืองที่อยู่ใกล้กับเมืองหลวงพยายามแยกตัวออกไป แสดงให้เห็นว่าถ้าไม่เกิดความยุ่งยากในราชวงศ์ก็ขึ้นอยู่กับการปกครองเป็นสำคัญ เพราะการปกครองในสมัยนั้นเป็นแบบนครรัฐ คือแต่ละเมืองก็มีผู้ปกครองนครเป็นอิสระ เข้ามารวมกันได้ก็เพราะศรัทธากษัตริย์องค์เดียวกันเท่านั้น หลังจากรัชกาลของพญาไสสงครามแล้ว พญาเลอไทได้ครองราชสมบัติต่อมาราว พ.ศ. ๑๘๖๖ ซึ่งน่าจะต้องดำเนินนโยบายในการ

พยายามรวบรวมอาณาจักรเข้ามาอีกครั้งหนึ่ง ตลอดระยะเวลา ๑๘ ปี ที่พระองค์ครองราชย์สมบัติอยู่นั้นไม่มีรายละเอียดปรากฏอยู่มากนัก พระองค์สวรรคตราวปี พ.ศ. ๑๘๘๔^๔

ต่อมารัชกาลพญาเลอไท มีกษัตริย์ที่ออกพระนามในศิลาจารึกพระองค์หนึ่งคือ พญาจ้วนนำถม^๕ ในฐานะพระอนุชาแต่เป็นโอรสของพ่อขุนบานเมือง ได้ขึ้นครองเมืองสุโขทัยและได้โปรดให้พญา ลีไท ผู้เป็นโอรสของพญาเลอไทไปครองเมืองศรีสัชนาลัย ในฐานะอุปราชครองเมืองลูกหลวง เมื่อพญาจ้วนนำถมสวรรคตในราว พ.ศ. ๑๘๙๐ เกิดความเปลี่ยนแปลงภายในราชสำนักกรุงสุโขทัยที่ไม่ชอบตามขนบธรรมเนียม บรรดาหัวเมืองต่างๆ แสดงตัวอย่างเปิดเผยถึงการดำรงอยู่อย่างอิสระไม่ยอมขึ้นกับส่วนกลาง พญาลีไทจึงลอบเสด็จยกทัพจากเมืองศรีสัชนาลัยใช้กำลังเข้ายึดเมืองไว้ได้แล้วปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์กรุงสุโขทัยทรงพระนามว่า “ศรีสุริยวงศ์รามมหารัชมหาราชาธิราช” เมื่อครองกรุงสุโขทัยแล้วทรงปราบปรามเจ้าเมืองต่างๆ ภายในแคว้น แล้วแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไว้วางพระราชหฤทัย ไปปกครองรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง คือ กรุงสุโขทัย บ้านเมืองจึงอยู่ด้วยความสงบเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่ง ความพยายามของพระมหารัชมหาราชาลีไทภายหลังขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว คือ ความ มุ่งหวังที่จะรวบรวมเมืองต่างๆ ที่แตกแยกกันออกไปให้กลับเข้ามารวมในอาณาจักรเดียวกันอีกและมีความหวังว่าจะให้มีอาณาเขตใหญ่โตเท่ากับสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชจนถึงกับเสด็จไปยังเมืองต่างๆ เพื่อเผยแพร่และกระทำกิจทางศาสนา ซึ่งขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นเมืองต่างๆ ที่พระองค์เสด็จไปเห็นว่า พระองค์มีแสนยานุภาพและมีพระราชอำนาจเต็มในกิจการต่างๆ ทว่าราชอาณาจักรของพระองค์ เช่นในปี พ.ศ. ๑๙๐๒ พระองค์เสด็จยกทัพไปตีเมืองแพร่ กวาดต้อนครัวเรือนมาเป็นข้าพระที่วัดป่าแดง ศรีสัชนาลัย และในปีนั้นก็ได้ประดิษฐ์รอยพระพุทธบาทจำลองที่เขาสุมนภูฏ เมืองสุโขทัย

ในฐานะผู้ครอบครองแคว้นสุโขทัย พระมหารัชมหาราชาลีไท ทรงพยายามดำเนินรอยตามเบื้องพระยุคลบาท พ่อขุนรามคำแหงมหาราช คือ เป็นทั้งนักปราชญ์ผู้สนพระทัยในทางศาสนาโดยให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ส่งสมณทูตไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในที่ต่างๆ ที่พระองค์ต้องการเป็นพันธมิตรด้วย เช่น เมืองน่าน หลวงพระบาง และกรุงศรีอยุธยา แต่ขณะเดียวกันก็ได้แสดงบทบาทของการเป็นนักรบที่พยายามขยายอำนาจของแคว้นสุโขทัยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ในสมัยของพระองค์นอกจากจะได้ยกทัพไปตีเมืองแพร่ทางทิศเหนือแล้ว ทางทิศตะวันออก ได้พยายามขยายขอบเขตออกไปถึงเมืองลุ่มแม่น้ำป่าสัก จากบทบาทการเป็นนักรบของพระองค์ที่ขยายพระราชอำนาจไปยังเมืองลุ่มน้ำป่าสักนี้เอง ทำให้กระทบกระทั่งกับกรุงศรีอยุธยา ที่มีความเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองแถบนั้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) จึงเสด็จลอบยกทัพมายึดเมืองสองแควไว้ได้ และได้โปรดให้

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖ - ๒๐.

^๕ ตามศิลาจารึกหลักสามที่พบที่วัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่าอำเภอเมืองสุโขทัย ได้กล่าวถึงชื่อนี้ว่า น่าจะเป็นกษัตริย์ที่คั่นระหว่างพ่อขุนรามคำแหงมหาราช กับ พญาเลอไท.

ขุนหลวงพ่องั่ว พระเชษฐาของพระมเหสีซึ่งขณะนั้นครองเมืองสุพรรณบุรี มาปกครองเมืองสองแคว ทำให้พระมหาธรรมราชาลิไท ต้องถวายนครเป็นการเป็นอันมากในที่สุดสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จึงทรงมอบเมืองสองแควคืน และโปรดให้ขุนหลวงพ่องั่วไปครองเมืองสุพรรณบุรีดังเดิม^{๑๐}

ในการคืนเมืองสองแควนั้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงตั้งเงื่อนไขว่าพระมหาธรรมราชาลิไท ต้องเสด็จไปประทับที่เมืองสองแคว จึงเป็นเหตุให้แคว้นสุโขทัยที่เริ่มจะรวมตัวกันได้ต้องสั่นคลอน เมื่อพระมหาธรรมราชาลิไทเสด็จไปประทับอยู่เมืองสองแควได้โปรดให้พระอนุชาปกครองเมืองสุโขทัยแทน ในปี พ.ศ. ๑๙๑๒ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคต สมเด็จพระราเมศวรขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อพระมหาธรรมราชาลิไททรงทราบจึงคาดสถานการณ์ว่าทางกรุงศรีอยุธยาคงต้องมีเหตุไม่เรียบร้อยขึ้นแน่ พระองค์จึงรวบรวมพลจากเมืองต่างๆ ในแคว้นสุโขทัยที่เจ้าเมืองยังคงจงรักภักดีต่อพระองค์เสด็จยกพลมายังกรุงสุโขทัย การเสด็จกลับคืนสุโขทัยในครั้งนี้หลังจากที่ต้องทรงประทับอยู่ที่สองแควถึง ๗ ปี จึงเป็นการเตรียมการที่จะใช้ตำแหน่งของเจ้าเมืองสุโขทัยอันเป็นบัลลังก์ที่บรรพบุรุษของพระองค์ได้ส่งสมอำนาจไว้นั้น เพื่อเป็นศูนย์กลางในการระดมกำลังก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยให้มีฐานะมั่นคงสืบไป พระองค์ทรงเริ่มบทบาทโดยการเป็นพันธมิตรกับแคว้นล้านนาซึ่งขณะนั้นมีเจ้ากือนา เป็นกษัตริย์ปกครองโดยพระองค์ได้ส่งพระสุมนะเถระเป็นสมณะทูตขึ้นไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่เมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๑๙๑๓ ขุนหลวงพ่องั่วซึ่งขึ้นครองเมืองสุพรรณบุรี ได้เห็นความเคลื่อนไหวของพระมหาธรรมราชาลิไทที่กรุงสุโขทัย พระองค์จึงเข้ายึดอำนาจกรุงศรีอยุธยาด้วยความยินยอมของสมเด็จพระราเมศวร ซึ่งได้ทรงกลับไปครองเมืองลพบุรีตามเดิม ขุนหลวงพ่องั่วเสด็จขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า "สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑"

พระมหาธรรมราชาลิไท เสด็จสวรรคตเมื่อปีใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่สันนิษฐานว่าอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๙๑๓-๑๙๑๖ หลังจากนั้นอาณาจักรสุโขทัยเกิดความแตกแยก เนื่องจากขาดผู้นำอาณาจักรที่เป็นที่ยอมรับของญาติพี่น้องนครเมืองต่างๆ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ จึงเสด็จขึ้นมายึดอาณาจักรสุโขทัยได้ทั้งหมด หากแต่ยังโปรดให้เชื้อพระวงศ์ทางสุโขทัยปกครองตนเองโดยขึ้นตรงกับอาณาจักรอยุธยา คือ พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ซึ่งในสมัยของพระองค์ อาณาจักรสุโขทัยอยู่ในฐานะเป็นรัฐกันชนระหว่างอาณาจักรเชียงใหม่กับอาณาจักรอยุธยา ซึ่งต่างก็แสดงความเคลื่อนไหวในการที่จะผนวกเอาดินแดนของอาณาจักรสุโขทัยตลอดเวลา ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพ่องั่ว) พระองค์ทรงเกรงว่าอาณาจักรสุโขทัยจะมีไมตรีกับอาณาจักรเชียงใหม่ เพราะหากทั้งสองอาณาจักรร่วมมือกันแล้วจะทำให้อาณาจักรอยุธยาอยู่ในฐานะลำบาก จึงทรงยกทัพมาปราบปรามหัวเมืองชายแดนที่ติดต่อกับอาณาจักรสุโขทัย และหาเหตุเข้าโจมตีเมืองในอาณาจักรสุโขทัยด้วย ตามพงศาวดารอยุธยาแล้วว่า^{๑๑}

^{๑๐} เกรกฤทธิ์ เชื้อมงคล, สุโขทัยตำนานการสร้างเมือง, หน้า ๒๕- ๓๐.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

พ.ศ. ๑๙๑๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพองั่ว) มีชัยชนะต่อหัวเมืองเหนือ
ทั้งปวง

พ.ศ. ๑๙๑๕ อยู่ยบายกทัพไปตีเมืองนครพิงค์ และเมืองแสงเชรา

พ.ศ. ๑๙๑๖ อยู่ยบายกทัพไปตีเมืองซากังราว พญาไสแก้ว กับ พญาคำแหง สู้รบป้องกัน
เมืองจนพญาไสแก้วเสียชีวิตในที่รบ พญาคำแหงถอยทัพกลับเข้าเมืองได้

พ.ศ. ๑๙๑๘ อยู่ยบายกทัพไปตีเมืองพิษณุโลก ขุนสามแก้ว เจ้าเมืองพิษณุโลกถูกจับได้
ทัพอยู่ยบายได้เมืองและกวาดต้อนผู้คนจากเมืองพิษณุโลกกลับมามาก

พ.ศ. ๑๙๑๙ อยู่ยบายกองทัพอไปตีเมืองซากังราว ครั้งที่สอง คราวนี้กองทัพพญาผากอง
เจ้าเมืองน่านมาช่วยรบร่วมกับพญาคำแหงด้วย แต่ก็ไม่สามารถสู้กองทัพอยู่ยบายได้ พญาผากองยก
กองทัพหนีไป กองทัพอยู่ยบายตามจับตัวแม่ทัพนายกองได้มาก

พ.ศ. ๑๙๒๑ อยู่ยบายกองทัพอไปตีเมืองซากังราว เป็นครั้งที่ ๓ พระมหาธรรมราชา
ยกกองทัพออกมาป้องกันเมืองด้วยพระองค์เอง แต่ก็ต้องยอมพ่ายแพ้แก่กองทัพอยู่ยบายจนถึงกับต้อง
ยอมถวายบังคมอ่อนน้อมต่ออาณาจักรอยุธยา เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ยอมถวายบังคมต่อสมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชแห่งอยุธยาแล้ว เสถียรภาพทางการเมืองของสุโขทัยยิ่งลดน้อยลงตามลำดับ ทั้งนี้
เพราะถูกอาณาจักรอยุธยาจำกัดอำนาจลงกับรวมทั้งการที่กษัตริย์สุโขทัยย้ายที่ประทับอยู่ที่เมืองสอง
แควด้วย^{๑๒}

พระมหาธรรมราชาที่ ๒ สวรรคตราว พ.ศ. ๑๙๔๒ และพญาไสลือไทขึ้นครองราชสมบัติ
ต่อมาทรงพระนามว่า "พระมหาธรรมราชาที่ ๓" อาจกล่าวได้ว่าภายหลังที่ทางอาณาจักรอยุธยาตัด
กำลังหัวเมืองต่างๆ ของสุโขทัยลงแล้ว เสถียรภาพทางการเมืองของอาณาจักรสุโขทัยก็ทรุดลงและ
ยากที่จะแก้ไขให้มั่นคงขึ้นได้ เนื่องจากอาณาจักรอยุธยาสามารถขยายตัวออกไปได้อย่างกว้างขวาง
แต่ถึงกระนั้น พระมหาธรรมราชาที่ ๓ ก็ได้ทรงกู้เสถียรภาพทางการเมืองของสุโขทัย โดยได้ยกกองทัพ
ออกไปปราบปรามหัวเมืองต่างๆ ให้อยู่ในอำนาจแม้จะไม่ได้มากเท่ากับครั้งพญาไสลือไทก็ตาม แต่
พระองค์ก็ได้ทำสงครามหลายครั้งรวมทั้งเคยยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๕ ด้วย ซึ่งแม้จะ
ไม่ได้ผลทางชัยชนะเลยก็ตาม แต่เป็นการแสดงถึงความพยายามในการสร้างอาณาจักรให้มีความเสถียรภาพ
มากยิ่งขึ้นกว่าการเป็นรัฐกันชนขนาดเล็กที่อาจถูกผนวกเข้าไปอยู่กับดินแดนของอาณาจักรหนึ่งได้

พญาไสลือไท ทรงมีพระราชโอรสสองพระองค์ คือ พญาบาล และพญาราม หลังจาก
พญาไสลือไทเสด็จสวรรคต ในปี พ.ศ. ๑๙๖๒ ก็เกิดจลาจลแย่งชิงราชสมบัติ สมเด็จพระนครินท
ราชาธิราช (พระอินทราชาธิราช) กษัตริย์อยุธยาต้องยกทัพมาปราบจลาจลโดยยกทัพไปถึงพระบาง
(นครสวรรค์) พญาบาล และพญาราม ต้องออกมากราบบังคมต่อสมเด็จพระนครินทราชาธิราช

^{๑๒}

กรมศิลปากร, *ประวัติเมืองสุโขทัย* [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.finearts.go.th/sukhothaihistoricalpark/parameters/km/item/ประวัติเมืองสุโขทัย.html> [๒๕ เมษายน ๒๕๖๑].

สมเด็จพระนรินทรราชาธิราชจึงโปรดให้สถาปนาพญาบาลครองเมืองพิษณุโลก ทรงพระนามว่าพระเจ้าศรีสุริยวงศ์บรมपालมหาธรรมราชาธิราช และพญาราม โปรดเกล้าให้ครองเมืองสุโขทัย พระเจ้าศรีสุริยวงศ์บรมपालครองราชสมบัติอยู่ ๑๙ ปี จึงเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๑๙๘๑ การสวรรคตของพระเจ้าศรีสุริยวงศ์บรมपाल (พระมหาธรรมราชาที่ ๔) นักประวัติศาสตร์ถือว่าเป็นการสิ้นสุดยุคอาณาจักรสุโขทัยด้วย เมื่อพระเจ้าศรีสุริยวงศ์บรมपाल สวรรคต สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) จึงโปรดให้สถาปนาพระราเมศวรราชโอรส ซึ่งประสูติจากเจ้าหญิงสุโขทัยพระองค์หนึ่งซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุเพียง ๗ พรรษา เป็นพระมหาอุปราชครองเมืองสองแคว ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าเป็นพระราชโอรสที่มีเชื้อสายทางเจ้านายฝ่ายสุโขทัย คงจะเข้ากับทางราชวงศ์สุโขทัยได้ดีและเท่ากับเป็นการผนวกดินแดนของอาณาจักรสุโขทัยในตัวไปด้วย^{๑๓}

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เสด็จสวรรคตเมื่อปี ๑๙๙๑ พระราเมศวร-อุปราช จึงเสด็จจากเมืองสองแควไปครองกรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ส่วนที่เมืองสองแควโปรดให้พระยษุธิธิระ โอรสของพญารามเป็นเจ้าเมือง แต่ก็ทรงรวมอำนาจจากการบริหารราชการแผ่นดินเข้าสู่ส่วนกลางที่กรุงศรีอยุธยา ฝ่ายพระยษุธิธิระ ไม่พอใจอย่างมากที่เป็นเพียงเจ้าเมืองสองแคว จึงหันไปผูกมิตรกับพระเจ้าติโลกราช เมืองเชียงใหม่ ทำให้เกิดการสู้รบยืดเยื้อระหว่างอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรเชียงใหม่ ตลอดรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และเพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับกลุ่มหัวเมืองเหนือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงเสด็จขึ้นครองเมืองสองแคว และโปรดให้พระอินทราชาครองกรุงศรีอยุธยาแทนพระองค์ ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทรงเปลี่ยนแปลงฐานะของเมืองต่างๆ ที่อยู่ในอาณาจักรสุโขทัยเดิมเสียใหม่ คือ (๑) เมืองที่อยู่ในฐานะหัวเมืองชั้นเอก คือ เมืองสองแคว (๒) เมืองที่อยู่ในฐานะหัวเมืองชั้นโท คือ เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสุโขทัย เมืองชากังราว และเมืองเพชรบูรณ์ (๓) เมืองที่อยู่ในฐานะหัวเมืองชั้นตรี ได้แก่ เมืองพิษัย เมืองสระหลวง และเมืองพระบาง จะเห็นได้ว่าในบรรดาหัวเมืองในอาณาจักรสุโขทัยเดิม เมืองสองแควนับว่าเป็นเมืองสำคัญที่สุด ขณะเดียวกันเมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย อยู่ในฐานะหัวเมืองชั้นโทได้ลดความสำคัญลง

เมืองสุโขทัยยังคงมีประชาชนอาศัยอยู่สืบมา จนกระทั่งในสมัยรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา แต่อยู่ในฐานะที่ต้องส่งส่วยอากรและผลผลิตให้แก่อยุธยาบ้าง เก็บผลประโยชน์ให้พม่าบ้าง ตามเหตุการณ์ของสงคราม จวบจนกระทั่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพไม่ยอมอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าที่เมืองแครงในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระองค์ได้โปรดให้กวาดต้อนคนจากหัวเมืองเหนือลงไปไว้เมืองอยุธยาทั้งหมด เนื่องจากกรุงศรีอยุธยามีกำลังน้อย และเพื่อเป็นการป้องกันมิให้พม่าใช้กำลังจากหัวเมืองเหนือเป็นฐานในการสนับสนุนส่งกำลังบำรุง ทำให้สุโขทัยต้องกลายเป็นเมืองอ่อนกำลังลง การที่สุโขทัยอ่อนกำลังลงเช่นนี้ เป็นผลให้บรรดาสังก่อสร้าง ปราสาทราชวัง วัดวา

^{๑๓} เกรกฤทธิ์ เชื้อมงคล, สุโขทัยตำนานการสร้างเมือง, หน้า ๔๕.

อาราม คูเมือง กำแพงเมือง และระบบชลประทานต่างๆ ถูกภัยธรรมชาติทำลายให้เสียหาย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงเห็นว่าศิลปโบราณวัตถุทางศาสนา เช่น เทวรูป และพุทธรูปที่งดงามถูกทอดทิ้ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายประติมากรรมล้ำค่าเหล่านั้น ไปประดิษฐานตามวัดวาอารามต่างๆ ในกรุงเทพมหานคร ศิลปกรรมของเมืองสุโขทัยส่วนหนึ่ง จึงเก็บรักษาอยู่ในกรุงเทพมหานครสืบมาจนกระทั่งบัดนี้ สิ่งที่เหลือเป็นอนุสรณ์ของความยิ่งใหญ่ของเมืองในอดีตมีเพียงแต่ซากของสถาปัตยกรรมที่ปรักหักพังเพียงอย่างเดียวเท่านั้น^{๑๔}

๓.๒.๒ การปกครองอาณาจักรสุโขทัย

สภาพการปกครองอาณาจักรสุโขทัยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันอาณาจักรสุโขทัยแบ่งออกเป็น ๖ ระยะที่สำคัญ^{๑๕} ดังนี้

ระยะที่ ๑ ยุคก่อนอาณาจักรสุโขทัย ก่อนปี พ.ศ. ๑๗๖๑ อำนาจของอาณาจักรเขมรรุ่งเรืองมากในดินแดนสุวรรณภูมิ โดยมีศูนย์กลางอำนาจทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) เขมรมีการปกครองแบบราชาธิปไตย กษัตริย์จะส่งขุนนางมาปกครองเมืองบริวาร โดยเมืองบริวารจะส่งส่วยเป็นบรรณาการให้แก่พระนครหลวง ขณะเดียวกันบางท้องถิ่นอาจเป็นอิสระมีอำนาจปกครองตัวเองแบบนครรัฐ กลุ่มชนคงไม่ใหญ่โต ผู้ปกครองเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องจากกลุ่มชนให้เป็นผู้ปกครอง บริเวณที่มีความสำคัญได้แก่ เมืองศรีเทพ บริเวณวัดจุฬามณี และบริเวณเมืองสุโขทัย และเมืองศรีสัชนาลัย

ระยะที่ ๒ ยุคอาณาจักรสุโขทัยตอนต้น (พ.ศ. ๑๗๖๑-๑๙๒๑) การปกครองในยุคนี้วางรากฐานลงแบบการปกครองครัวเรือน จุดเริ่มต้นเริ่มที่ “พ่อครัว” ทำหน้าที่ปกครอง ครอบครัวหลายๆ ครอบครัวรวมกันเป็น “เรือน” หัวหน้าก็คือ “พ่อเรือน” หลายๆ เรือนรวมกันเป็นหมู่บ้าน มีหัวหน้าเรียกว่า “พ่อบ้าน” หลายๆ หมู่บ้านรวมกันเรียกว่า “เมือง” หัวหน้าคือ “พ่อเมือง” และพ่อขุน คือ ผู้ปกครองประเทศ หรือผู้ปกครองทุกเมืองนั่นเอง แม้ว่าอำนาจสูงสุดและเด็ดขาดจะรวมอยู่ที่พ่อขุนเพียงคนเดียว แต่ด้วยการจำลองลักษณะครอบครัวมาใช้ในการปกครอง พ่อขุนจึงปกครองประชาชนในลักษณะบิดาปกครองบุตร คือ ถือตนเป็นพ่อของราษฎร พ่อขุนเกือบทุกพระองค์ใช้อำนาจในลักษณะให้ความเมตตาและเสรีภาพแก่ราษฎรตามสมควร อาณาเขตของสุโขทัยในแผ่นดินสุโขทัยกว้างขวางใหญ่โตมาก

ศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวไว้ว่า "...มีเมืองกว้างข้างหลาย ปราบเบื้องตะวันออกจรดสระหลวง สองแคว ลุ่มบาจาย สคาเท้าฝั่งของเถิงเวียงจันทน์ เวียงคำ เป็นที่แล้ว เบื้องหัวนอนจรดคนที่ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งทะเลเป็นที่แล้ว เบื้องตะวันตกจรด

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน, ประเสริฐ ณ นคร, “กษัตริย์และอาณาจักรสุโขทัย”, นิตยสารศิลปากร, (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๓๒) : ๔๒-๔๘.

เมืองฉอด เมืองหงสาวดี สมุทรหาเป็นแดน เบื้องตีนนอรอดเมืองแพร่ เมืองมาน เมืองพลัว พันฝั่งของ เมืองชาว..." นักประวัติศาสตร์ทั่วไปเชื่อว่า สุโขทัย เป็นราชธานีแห่งแรกของชาวไทยในแหลมอินโดจีนตอนกลาง และลักษณะการปกครองหัวเมืองในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. **หัวเมืองชั้นใน** ได้แก่ เมืองหน้าด่านหรือเมืองลูกหลวง ล้อมรอบธานี ทั้ง ๔ ด้าน คือ ศรีสัชนาลัย (ด้านหน้า) สองแคว (ด้านตะวันออก) สระหลวง (ด้านใต้) และชากังราว (ด้านตะวันตก) การปกครองหัวเมืองชั้นในนั้นขึ้นอยู่กับสุโขทัยโดยตรง

๒. **หัวเมืองชั้นนอก** ได้แก่ เมืองท่าพระยามหานคร ที่มีผู้ดูแลโดยตรงแต่ขึ้นอยู่กับสุโขทัยในรูปลักษณะของการสวามิภักดิ์ในฐานะเป็นเมืองขึ้นหรือเมืองออก หัวเมืองชั้นนอกมี แพรก อุทอง ราชบุรี ตะนาวศรี แพร่ หล่มสัก เพชรบูรณ์ และศรีเทพ

๓. **เมืองประเทศราช** ได้แก่เมืองที่เป็นชาวต่างภาษา มีกษัตริย์ปกครองขึ้นกับสุโขทัย ในฐานะประเทศราช มี นครศรีธรรมราช มะละกา ยะโฮร์ ทะวาย เมาะตะมะ หงสาวดี น่าน เซาเวียงจันทน์และเวียงคำ^{๑๖}

ระยะที่ ๓ ยุคอาณาจักรสุโขทัยตอนปลาย (พ.ศ. ๑๙๒๑-๑๙๘๑) ซึ่งตรงกับสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ของอาณาจักรสุโขทัย ได้ยอมอยู่ใต้อำนาจการปกครองของอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรบที่เมืองชากังราวที่พระมหาธรรมราชาออกถวายบังคมต่อพระบรมราชาธิราชที่ ๑ แห่งอาณาจักรอยุธยา การเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นครั้งนี้ที่สำคัญคือ การที่อยุธยาพยายามทำลายศูนย์กลางของอาณาจักรสุโขทัย คือ แบ่งแยกอาณาจักรสุโขทัยเป็น ๒ ส่วนคือ

๑. **บริเวณลุ่มแม่น้ำยม แม่น้ำน่าน** ให้มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสองแคว ให้กษัตริย์ของสุโขทัยปกครองต่อไป และอยู่ในอำนาจของอยุธยาในฐานะประเทศราช

๒. **บริเวณลุ่มแม่น้ำปิง** ให้มีศูนย์กลางที่เมืองชากังราว และขึ้นตรงต่ออยุธยา ขณะเดียวกันอยุธยาก็พยายามผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยาและประสบความสำเร็จในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) สำหรับลักษณะการปกครองที่ปรากฏในระยะนี้ เป็นแบบผสมระหว่างสุโขทัย และรับอิทธิพลการปกครองแบบราชาธิปไตยของอยุธยาเข้าไปใช้ด้วย ในระยะนี้นับว่าเมืองสองแควมีความสำคัญที่สุดขณะเดียวกันเมืองสุโขทัยก็ค่อยๆ ลดความสำคัญลง^{๑๗}

ระยะที่ ๔ ยุคกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๑๙๘๑-๒๔๓๓) ในยุคนี้นั้นแนวความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปตามคติพราหมณ์ ซึ่งพวกเขมรเป็น

^{๑๖} ธิตา สาระยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๓), หน้า ๔๒.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

ผู้นำมาโดยถือว่ากษัตริย์เป็นผู้ได้รับอำนาจจากสวรรค์ หรือเป็นพระเจ้าบนมนุษย์โลก ลักษณะการปกครองจึงเป็นแบบนายปกครองบ่าว หรือเจ้าปกครองข้า

ในสมัยพระบรมราชาธิบดีที่ ๑ ทรงวางระบบการปกครองส่วนกลางแบบ “จตุสดมภ์” ตามแบบของขอม มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครองสูงสุด และมีเสนาบดี ๔ คน คือ ขุนเมือง ขุนวัง ขุนคลังและขุนนา เป็นผู้ช่วยดำเนินการมีหน้าที่ดังนี้-

๑. เมือง รับผิดชอบด้านการรักษาความสงบเรียบร้อย และปราบปรามโจรผู้ร้าย
๒. วัง มีหน้าที่เกี่ยวกับราชสำนัก และตัดสินคดีความต่างๆ
๓. คลัง มีหน้าที่เกี่ยวกับด้านคลัง การค้าและภาษีอากรประเภทต่างๆ
๔. นา มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับด้านการเกษตร

สำหรับการปกครองส่วนภูมิภาคหรือหัวเมืองต่างๆ ในระยะแรกพระราชาธิบดีที่ ๑ ทรงเลียนแบบการปกครองของสุโขทัย คือ มีหัวเมืองชั้นใน ชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช แต่ต่อมาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทำการปฏิรูปการปกครองหัวเมือง ให้มีลักษณะการรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง คือ เมืองหลวงมากขึ้น โดยขยายอาณาเขตให้หัวเมืองชั้นในกว้างขวางขึ้นกว่าเดิม หัวเมืองชั้นนอกกำหนดเป็นหัวเมืองชั้นเอก โท ตริ ตามลำดับ ตามขนาดและความสำคัญของเมือง โดยทางส่วนกลางจะส่งขุนนาง หรือพระราชวงศ์ไปทำการปกครองแต่สำหรับเมืองประเทศราชยังปล่อยให้มียิสระในการปกครองเช่นเดิม นอกจากนี้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทรงปรับปรุงระบบบริหารขึ้นใหม่ โดยแยกการบริหารออกเป็นฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหาร มีสมุหนายกเป็นผู้รับผิดชอบด้านพลเรือน บริหารกิจการเกี่ยวกับ เมือง วัง คลัง และนา และมีสมุหกลาโหมรับผิดชอบด้านการทหาร และการป้องกันประเทศ แต่ภายหลังในสมัยสมเด็จพระเพทราชา ราว พ.ศ. ๒๒๓๔ ทั้งสมุหนายกและสมุหกลาโหม ต้องทำงานทั้งด้านทหารและพลเรือนพร้อมกัน โดยสมุหกลาโหมปกครองทั้งฝ่ายพลเรือนและทหารในหัวเมืองด้านใต้ และสมุหนายก ปกครองทั้งฝ่ายพลเรือนและทหารในหัวเมืองด้านเหนือ ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๑๙๘๑-๒๔๓๓) ฐานะของเมืองต่างๆ ในอาณาจักรสุโขทัย เดิมต้องเปลี่ยนแปลงไปตามขนาดและความสำคัญของเมือง คือ

๑. หัวเมืองชั้นเอก ได้แก่ เมืองสองแคว
๒. หัวเมืองชั้นโท ได้แก่ เมืองสวรรคโลก (ในสมัยสุโขทัยเรียกว่า “เมืองศรีสัชนาลัย”) เมืองสุโขทัย เมืองชากังราว และเมืองเพชรบูรณ์
๓. หัวเมืองชั้นตรี ได้แก่ เมืองพิษณุ เมืองสระหลวง (พิจิตร) เมืองพระบาง (นครสวรรค์)^{๑๘}

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

ระยะที่ ๕ ยุคการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๗๖)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดินโดยได้ทรงยกเลิกตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง คือ สมุหนายก และสมุหกลาโหม รวมทั้งจัดตั้งกรมด้วย ได้จัดระเบียบบริหารราชการออกเป็นกระทรวง ตามแบบอารยประเทศ และให้มีเสนาบดี เป็นผู้ว่าการแต่ละกระทรวง กระทรวงที่ตั้งขึ้นมีทั้งหมด ๑๒ กระทรวง

หลังจากจัดหน่วยบริหารส่วนกลางโดยมีกระทรวงมหาดไทยในฐานะเป็นส่วนราชการที่เป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองประเทศ และคุมหัวเมืองทั่วประเทศแล้ว การจัดระเบียบการปกครองต่อมาก็จัดตั้งหน่วยราชการบริหารส่วนภูมิภาค ซึ่งมีสภาพและฐานะเป็นตัวแทนหรือหน่วยงานประจำ ท้องที่ของกระทรวงมหาดไทยขึ้น อันได้แก่การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล ซึ่งถือได้ว่าเป็นการ ปกครองอันสำคัญยิ่ง ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนำมาใช้ปรับปรุงระเบียบบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาคในสมัยนั้นการปกครองแบบเทศาภิบาล เป็นการปกครองส่วนภูมิภาคชนิดหนึ่ง ที่ส่วนกลางจัดส่งข้าราชการส่วนกลางออกไปบริหารราชการในท้องที่ต่างๆ โดยได้แบ่งการปกครองประเทศ เป็นขนาดลดหลั่นกันเป็นขั้นอันดับไป คือ เป็นมณฑล มีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้ปกครอง ถัดจากมณฑล คือ เมือง (สมัยรัชกาลที่ ๖ เรียกว่าจังหวัด) มีเจ้าเมือง (ผู้ว่าราชการจังหวัด) เป็นผู้ปกครอง เมืองแบ่งออกเป็นอำเภอ มีนายอำเภอ เป็นผู้ปกครองทั้งสามส่วนนี้ปกครองโดยข้าราชการที่ได้รับแต่งตั้งจากกระทรวงมหาดไทย อำเภอนั้นแบ่งออกเป็นตำบล มีกำนัน ซึ่งเป็นผู้ที่ผู้ใหญ่บ้านเลือกเป็นผู้ปกครอง ตำบลแบ่งออกเป็นหมู่บ้าน มีผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนในหมู่บ้านเป็นผู้ปกครอง

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นปีแรกที่ได้วางแผนงานจัดระเบียบการบริหารมณฑลแบบใหม่เสร็จ กระทรวงมหาดไทยได้จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้น ๓ มณฑล คือ มณฑลปราจีนบุรี มณฑลนครราชสีมา มณฑลพิษณุโลก (เมืองที่อยู่ในมณฑลนี้ได้แก่ เมืองพิจิตร เมืองพิชัย เมืองสวรรคโลก) และทรงโปรดเกล้าฯ ให้โอนหัวเมืองทั้งปวง ซึ่งเคยขึ้นกับกระทรวงกลาโหมและกระทรวงต่างประเทศ มาขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว จึงได้รวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลราชบุรีขึ้นอีกมณฑลหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้รวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลขึ้นอีก ๓ มณฑล คือ มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ และมณฑลกรุงเก่า และได้แก้ไขระเบียบการจัดมณฑลฝ่ายทะเลตะวันตก คือ ตั้งเป็นมณฑลภูเก็ต ให้เข้ารูปลักษณะของมณฑลเทศาภิบาลอีกมณฑลหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้รวมหัวเมือง มณฑลเทศาภิบาลขึ้นอีก ๒ มณฑล คือ มณฑลนครศรีธรรมราช และมณฑลชุมพร

พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้รวมหัวเมืองมาลายูตะวันออก เป็นมณฑลไทรบุรี และในปีเดียวกันนั้นเอง ได้ตั้งมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นอีกมณฑลหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้เปลี่ยนแปลงสภาพของมณฑลเก่าๆ ที่เหลืออยู่ ๓ มณฑล คือ มณฑลพายัพ มณฑลอุดร และมณฑลอีสาน ให้เป็นมณฑลเทศาภิบาล

พ.ศ. ๒๔๔๗ ยุบมณฑลเพชรบูรณ์ เพราะเห็นว่าสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย

พ.ศ. ๒๔๔๙ จัดตั้งมณฑลปัตตานี และมณฑลจันทบุรี (มีเมืองจันทบุรี ระยอง และตราด)

พ.ศ. ๒๔๕๐ ตั้งมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้แยกมณฑลอีสานออกเป็น ๒ มณฑล มีชื่อใหม่ว่า มณฑลอุบลและมณฑลร้อยเอ็ด

พ.ศ. ๒๔๕๘ จัดตั้งมณฑลราชบุรีขึ้น โดยแยกออกจากมณฑลพายัพ^{๑๙}

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการด้านการปกครอง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง การปรับปรุงระเบียบการปกครองหัวเมืองเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศมาเป็นระบบประชาธิปไตยนั้น ปรากฏตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ จัดระเบียบราชการบริหารส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัดและอำเภอ จังหวัดมีฐานะเป็นหน่วยบริหารราชการแผ่นดิน มีข้าหลวงประจำจังหวัดและกรมการจังหวัดเป็นผู้บริหาร เมื่อก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง นอกจากจะแบ่งเขตการปกครองออกเป็นจังหวัดและอำเภอแล้ว ยังแบ่งเขตการปกครองออกเป็นมณฑลด้วย เมื่อได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ จึงได้ยกเลิกมณฑลเสีย เหตุที่ยกเลิกเนื่องจาก การคมนาคม สื่อสาร สะดวกรวดเร็วกว่าแต่ก่อน สามารถที่จะสั่งการตรวจสอบตราส่งได้ทั่วถึง เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในการปกครองประเทศ เห็นว่าหน่วยมณฑลซ้อนกับหน่วยจังหวัด จังหวัดรายงานกิจการต่อมณฑล และมณฑล รายงานต่อกระทรวงเป็นการซ้ำซ้อนโดยไม่จำเป็น รัฐบาลในสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ๆ มีนโยบายที่จะให้อำนาจแก่ส่วนภูมิภาคยิ่งขึ้น และการที่ยุบมณฑลก็เพื่อให้จังหวัดมีอำนาจนั่นเอง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดินอีกฉบับหนึ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับจังหวัด มีหลักการเปลี่ยนไปจากเดิมโดย จังหวัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล แต่จังหวัดตามพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ หามีฐานะเป็นนิติบุคคลไม่ อำนาจบริหารในจังหวัด ซึ่งแต่เดิมตกอยู่แก่คณะบุคคล ได้แก่ คณะกรรมการจังหวัด นั้น ได้เปลี่ยนแปลงมาอยู่กับบุคคลคนเดียว คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด ในฐานะของกรมการจังหวัด ซึ่งเดิมเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในจังหวัด ได้กลายมาเป็นคณะเจ้าหน้าที่ที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการจังหวัด

ต่อมาได้มีการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดินตามประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๒๑๘ ลงวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๕ โดยจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็น จังหวัด และอำเภอ การปกครองส่วนภูมิภาคในปัจจุบันอาศัยกฎหมาย ๒ ฉบับเป็นแม่บทคือ

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ และประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๒๑๘ ลงวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๕ ซึ่งกำหนดรูปแบบของหน่วยบริหารขอบเขตอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้บริหารในระดับต่างๆ

๓.๒.๓ ระบบผังเมืองอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

ลักษณะของเมืองประวัติศาสตร์^{๒๐} นั้นมีช่วงอายุ (Life Span) อยู่ช่วงใดช่วงหนึ่ง หรือหลายช่วงเวลาในอดีต หรือตั้งแต่ช่วงเวลาในอดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เมืองเหล่านั้นมีหลายลักษณะแตกต่างกันตามขนาด เนื้อหาทางวัฒนธรรม การตั้งถิ่นฐาน และการใช้ประโยชน์ของเมืองนั้น การแบ่งตามช่วงอายุของเมือง สามารถแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑. เมืองร้าง (Abandoned/Dead Ancient/Historic city) เป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงเวลาหนึ่งหรือหลายช่วง ก่อนที่จะถูกทิ้งร้างไปจนถึงปัจจุบัน อาจเนื่องจากภัยสงคราม หรือภัยพิบัติอื่นๆ เมืองลักษณะนี้สามารถคงอยู่ต่อไปได้เรื่อยๆ ยกเว้น แต่วัสดุและโครงสร้างโบราณสถานที่ยังเสื่อมโทรมไปตามกาลเวลา แต่เนื่องจากไม่มีการใช้งานอื่นเข้าแทรกแซง เมืองลักษณะนี้จึงไม่เสี่ยงอันตรายมากนัก และต้องการเพียงแผนงานเพื่อการอนุรักษ์ การนำเสนอ และการบำรุงรักษา

๒. เมืองโบราณที่ถูกทิ้งร้างและนำกลับมาใช้ใหม่ในปัจจุบัน เนื่องจากพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบันถูกจำกัดขึ้น จึงมีการกลับไปตั้งถิ่นฐานที่เดิม และการไปตั้งถิ่นฐานแบบนี้ มักจะไปทำลายหลักฐานของเมืองโบราณเดิมโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เป็นปรากฏการณ์ของการขยายตัวของประชากรโดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา โดยจะเห็นได้จากการบุกรุกเมือง และทำลายโบราณสถานซึ่งเป็นองค์ประกอบและเนื้อหาของเมืองเพื่อการสร้างอาคาร ใหม่ๆ ประกอบกับความจำเป็นในการเพิ่มปริมาณของระบบสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ ซึ่งหากไม่คำนึงถึงแผนผังเมืองโบราณจะมีผลทำให้ สัดส่วน ขนาด รูปแบบการใช้สอย และบรรยากาศของเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างสิ้นเชิง ฉะนั้นสิ่งสำคัญของมาตรการการอนุรักษ์ คือการพิจารณาปรับใช้ให้เข้ากับกิจกรรมใหม่ๆ ของเมือง อย่างรอบคอบ โดยการท่องเที่ยวอาจมีผลในการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ และจงใจให้มีการอนุรักษ์ แต่อาจจะส่งผลในทางบวกและลบในเวลาเดียวกัน ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐบาลและประชาชนที่ต้องดำเนินการเพื่อความอยู่รอดของเมือง

๓. เมืองที่มีการพัฒนามาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน (Living Ancient / Historic City) เป็นเมืองโบราณหรือเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการใช้งานสืบเนื่องจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน แสดงถึงความรุ่งเรือง ความตกต่ำ การฟื้นฟู และชีวิตของเมือง ซึ่งพัฒนาการมาตามกาลเวลา มักจะผจญกับการเสื่อมโทรม หรือถูกทำลายเนื้อเมืองในหลายลักษณะ อาทิ การขาดการจัดการทางเศรษฐกิจที่

^{๒๐} ธาดา สุทธิธรรม, **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทหิรัญพัฒน์ จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๔๒ – ๑๕๐.

เหมาะสม หรือระบบเศรษฐกิจที่คล่องจนเกินไป การปรับใช้ประโยชน์ใหม่ๆ หรือการเพิ่มปริมาณของสาธารณูปการและสาธารณูปโภค ล้วนส่งผลให้รูปแบบ ลักษณะ และบรรยากาศของเมืองเปลี่ยนแปลงไป

๔. เมืองที่ถูกทิ้งร้างไปในช่วงระยะเวลาหนึ่ง และถูกนำกลับมาใช้ใหม่ในยุคประวัติศาสตร์ถึงปัจจุบัน เมืองลักษณะนี้มีหลักฐานของช่วงพัฒนาของเมืองในยุคโบราณแล้วหยุดไป ต่อมามีการกลับเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในยุคประวัติศาสตร์ และทำให้เมืองมีพัฒนาการจากยุคประวัติศาสตร์มาถึงยุคปัจจุบัน การกลับเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่อาจจะโดยชนกลุ่มใหม่ หรืออารยธรรมใหม่ย่านประวัติศาสตร์ หมายถึง พื้นที่เมืองหรือชนบทที่กำหนดขอบเขตทางภูมิศาสตร์ได้ ซึ่งเป็นแหล่งสำคัญที่รวมเชื่อมโยง หรือแสดงความต่อเนื่องของที่ตั้ง โครงสร้าง หรือวัตถุที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในแง่ประวัติศาสตร์ หรือสุนทรียภาพ อันเกิดจากการวางแผนหรือพัฒนาทางกายภาพ

ระบบผังเมืองอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีลักษณะรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ ๑,๘๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๒,๐๐๐ เมตร มีกำแพงที่ทำเป็นคันดินถม อัดแน่นล้อมรอบ ๓ ชั้น ระหว่างกำแพงเมืองแต่ละชั้นจะมีคูน้ำคันกลาง เกือบกึ่งกลางกำแพงเมืองแต่ละด้านมีประตูเมืองเปิดไว้ และมีป้อมดินรูปสี่เหลี่ยมขวางอยู่ ประตูเมืองทั้งสี่ประตูในปัจจุบันมีชื่อเรียกดังนี้ ด้านทิศเหนือเรียกว่าประตูศาลหลวง ด้านทิศตะวันออกเรียกว่าประตูกำแพงหัก ด้านทิศใต้เรียกว่าประตูมะโน ด้านทิศตะวันตกเรียกว่าประตูอ้อมภายในเมืองมีวัดมหาธาตุเป็นศูนย์กลาง ส่วนวัดอื่นๆ ที่เกาะกลุ่มกับวัดมหาธาตุจนเป็นแกนหลักของเมือง ประกอบด้วย วัดชนะสงคราม วัดศรีสวย วัดตระพังเงิน วัดสระศรี วัดตระกวน วัดใหม่ และวัดตระพังทอง นอกจากนี้ยังมีสระน้ำขนาดต่าง ๆ กระจายอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะสระน้ำขนาดใหญ่ นั้น น่าจะสร้างตามความเชื่อทางพุทธศาสนา เพราะถูกกำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งของวัดหรือขอบเขตของวัด บริเวณนอกตัวเมืองทั้งสี่ด้าน ยังมีโบราณสถานขนาดต่าง ๆ กระจายอยู่ทั่วไปด้านทิศเหนือมีวัดพระพายหลวง วัดศรีชุม เตาทุเรียง ทิศตะวันออกมีวัดช้างล้อม วัดเจดีย์สูง วัดตระพังทองกลาง ทิศใต้มีวัดพระเชตุพน วัดเจดีย์สี่ห้อง วัดศรีพิจิตรกิตติกลาราม ทิศตะวันตกเป็นกลุ่มวัดเขตอรัญญิก มีวัดสำคัญ เช่น วัดป่ามะม่วง วัดมังกร วัดสะพานหิน วัดพระบาทน้อย และวัดเจดีย์งาม

นอกจากนี้ในแต่ละด้านยังมีสิ่งก่อสร้างเนื่องในระบบชลประทาน เช่น คันบังคับน้ำ ทำนบ คลองส่งน้ำ คลองระบายน้ำ ลักษณะของเมืองที่กำหนดศาสนสถานเป็นศูนย์กลางเช่นนี้ คงจะได้รับอิทธิพลจากเขมรผสมผสานกับอิทธิพลทางพุทธศาสนาแบบหินยาน โดยมีศาสนสถานต่างๆ ที่สร้างขึ้นตามลำดับกาลเวลาเป็นตัวหลักในการกำหนดรูปทรงของเมือง ผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่บริเวณประตูเมือง และกำแพงเมืองทั้งสี่ด้านของโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ - ๒๕๒๔ พบหลักฐานที่แสดงถึงการก่อสร้างกำแพงเมืองสุโขทัยว่ามีการก่อสร้าง ๒ สมัยด้วยกันคือ สมัยการสร้างเมืองสุโขทัยระยะแรก มีเฉพาะกำแพงเมืองชั้นใน และประตูเมืองทั้งสี่ด้าน

เท่านั้นโดยพบหลักฐานการก่อสร้างวัดในพุทธศาสนาบริเวณป้อม(ประตูมะโน) ประตูเมืองทางด้านทิศใต้ สมัยที่สอง (ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐) เป็นต้นมา มีการสร้างป้อมรูปสี่เหลี่ยมขวางประตูเมืองชั้นใน กำแพงเมืองชั้นกลาง และกำแพงเมืองชั้นนอก ด้วยเหตุนี้บริเวณประตูมะโน (ประตูทางด้านทิศใต้) ป้อมรูปสี่เหลี่ยมจึงสร้างอยู่บนศาสนสถานหรือบนวัดที่มีมาก่อน นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงกำแพงเมืองชั้นในให้สูงขึ้น รวมทั้งมีการก่ออิฐประกอบแกนดินที่บริเวณประตูอ้อ (ประตูทางด้านทิศตะวันตก)^{๒๑}

๓.๓ มรดกทางวัฒนธรรมในสมัยสุโขทัย

สังคมไทยทุกยุคทุกสมัยเมื่อมาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมขึ้นมาย่อมต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของกลุ่มมีระเบียบแบบแผนที่ ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มให้อยู่ในขอบเขตที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สิ่งที่เป็นเครื่องมือในการควบคุมพฤติกรรมของกลุ่มคนนี้เราเรียกว่า วัฒนธรรม ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนอารมณ์หล่อหลอมร่างกายตกแต่งคนให้น่าดูชม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องควบคู่กับผู้คนในสังคมไทยทุกยุคทุกสมัย มรดกทางวัฒนธรรมในสมัยสุโขทัยได้มีการสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ซึ่งจะได้ศึกษาถึงความหมาย ลักษณะความสำคัญ และประเภทของมรดกทางวัฒนธรรมตามลำดับดังนี้

๓.๓.๑ ความหมายของมรดกทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรม คือทุกสิ่งที่เป็นความเจริญงอกงามซึ่งคนในสังคมไทยได้ทำไว้ หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้ วัฒนธรรมเป็นผลงานสร้างสรรค์ทางศิลปะ และพุทธปัญญาทุกแขนง และวัฒนธรรม คือสิ่งที่ตีค่าแสดงรสนิยมของผู้ดีหรือชนชั้นสูงที่มีการศึกษาและฐานะดี วัฒนธรรมเป็นวิธีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติและการแสดงออก ซึ่งความรู้สึกรู้จักคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจซาบซึ้งร่วมกัน และสังคมมนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อประโยชน์ แห่งการดำรงชีวิต และการสืบทอดเผ่าพันธุ์ ในเมื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นเรื่องที่กว้างใหญ่และมีแง่มุมต่างๆ วิธีชีวิตของคนในชุมชน และในสังคมโดยรวม ซึ่งรวมถึงสังคมวัฒนธรรมและศิลปวัฒนธรรม วัฒนธรรมมิใช่เป็นนามธรรม และรูปธรรม ที่หยุดนิ่ง แต่เปลี่ยนแปลงมีพลวัตตลอดเวลาโดยวัฒนธรรมมุ่งความอยู่ดี มีสุขของคน และสังคมโดยรวมวัฒนธรรม จึงต้องเชื่อมโยงระหว่างสภาพในอดีตสู่ปัจจุบัน และสู่อนาคต ต้องเชื่อมโยงระหว่าง คนในสังคม ซึ่งมีวัยต่างกัน ต้องเชื่อมโยงระหว่างสภาพตนเองต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และสภาพรอบโลกต้องเชื่อมโยงระหว่างความรู้ด้านต่างๆ ทั้งมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์และต้องเชื่อมโยงระหว่างคนกับธรรมชาติ วัฒนธรรมจะพัฒนางอกงามได้ต้องอาศัยความเชื่อมโยงและความเข้าใจในความหลากหลาย

^{๒๑} เกรกฤทธิ์ เชื้อมงคล, สุโขทัยตำนานการสร้างเมือง, หน้า ๔๖-๕๒.

ความแตกต่าง และจุดร่วมของวัฒนธรรมท้องถิ่นวัฒนธรรมของชาติ และวัฒนธรรมของโลก ซึ่งมีวิวัฒนาการ และมีความเปลี่ยนแปลงมีพลวัตรที่ไม่หยุดนิ่ง การประสาน เชื่อมโยงและถักทอวิถีชีวิตของคน และชุมชนต่างๆ รอบโลก และกับธรรมชาติเท่านั้น ที่จะทำให้การพัฒนายั่งยืนได้^{๒๒}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕^{๒๓} ได้นิยามความหมายของวัฒนธรรมไว้เป็น ๔ นัย ดังนี้ (๑) สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมในการแต่งกาย, วิถีชีวิตของหมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา (๒) วิถีชีวิตของหมู่คณะ (๓) ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน (๔) พฤติกรรม และสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใจอยู่ในหมู่พวกของตน

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๒๔} เมื่อคราวแสดงปาฐกถาพิเศษ ๑๐๐ ปี พระยาอนามานราชชน เรื่อง “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” ก็ได้อธิบายความหมายของวัฒนธรรมไว้เป็นหลายนัยอย่างน่าพิจารณา ดังนี้ วัฒนธรรมเป็นผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรม ภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้นๆ วัฒนธรรมเป็นการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรม ภูมิปัญญาทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้นๆ อยู่รอด และเจริญสืบต่อมาได้ และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้ วัฒนธรรม คือ ผลรวมของทุกสิ่ง ซึ่งเป็นความเจริญงอกงามที่สังคมนั้นๆ ได้ทำไว้ หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้วัฒนธรรม เป็นทั้งสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามสืบมา และเป็นเนื้อตัวของความเจริญงอกงามที่มีอยู่ซึ่งจะเป็นพื้นฐานของความเจริญงอกงามต่อไป ตลอดจนเป็นเครื่องวัดระดับความเจริญงอกงามของสังคมนั้นๆ

มรดกทางวัฒนธรรมนั้นมีหลายประเภท มิได้เป็นเพียงโบราณสถาน, อาคาร, พื้นที่ประวัติศาสตร์และสวนเท่านั้น แต่หมายรวมถึงสิ่งแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นทั้งหมดรวมทั้งระบบนิเวศเป็นเครื่องหมายแสดงกิจกรรมและความสำเร็จของมนุษย์ในอดีต และเป็นหนึ่งในทรัพยากรที่ไม่สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ที่สำคัญของโลก และองค์การวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้กำหนดว่า มรดกทางวัฒนธรรม ประกอบด้วยสิ่งสร้างสรรค์ ของคนในอดีตที่เป็นรูปแบบที่จับต้องได้ เช่น ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้าง แต่รวมทั้งนามธรรม (Intangible) เช่น

^{๒๒} สมชาย ณ นครพนม, **มรดกวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากรกระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๓๔.

^{๒๓} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖๕.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **วัฒนธรรมกับการพัฒนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๒), หน้า ๓๖.

ภาษา ศิลปกรรม จริยธรรม สุนทรียศาสตร์ ตลอดจนอาหารการกิน การแต่งกาย ศาสนา และความเชื่อ เป็นต้น^{๒๕}

๓.๓.๒ ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural landscape) คือ งานของมนุษย์หรืองานที่รวมกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ และพื้นที่ทางโบราณคดีซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ ชาติพันธุ์วิทยา หรือ มานุษยวิทยา และภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ และสิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากการหล่อหลอมองค์ประกอบหลายๆอย่าง ซึ่งรวมถึงกิจกรรมของมนุษย์ที่มีความสำคัญเท่ากับตัวอาคาร รวมทั้งองค์ประกอบทางที่ว่าง และสิ่งแวดล้อมโดยรอบ สิ่งเหล่านี้มีความสำคัญในการสัมพันธ์กับองค์ประกอบทั้งหมด ซึ่งไม่ควรจะละเลย พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ทั้งหมด ไม่ควรพิจารณาเพียงความสัมพันธ์กับงานสถาปัตยกรรม ควรจะรวมเอาคุณค่าของมนุษย์ที่เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและเศรษฐกิจด้วย^{๒๖}

จากการประชุมที่จัดขึ้นในโรม โดย ICCROM ภายใต้การสนับสนุนของ Cultural Heritage Division of UNESCO ในเดือนเมษายนปี ๑๙๘๓ ได้กำหนดลักษณะของ ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สามารถรับการเสนอชื่อเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย^{๒๗}

๑. เป็นการออกแบบภูมิทัศน์ (Landscape Design) ที่สร้างขึ้นโดยความตั้งใจของมนุษย์ เช่นสวน(Park land)

๒. เป็นภูมิทัศน์ (Landscape) ที่เป็นผลมาจากสังคม, เศรษฐกิจ, และความเลื่อมใสในศาสนา รวมถึงซากสัตว์โบราณ (Fossil Landscape)

๓. เป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape) จากความเลื่อมใสในศาสนา, ศิลปะ, หรือกลุ่มวัฒนธรรม หรือองค์ประกอบทางธรรมชาติเป็นผลจากการเจริญเติบโต มีบูรณะภาพทางประวัติศาสตร์ (Historical Integrity) ซึ่งหมายถึงความสมบูรณ์ทางวัสดุ และสภาพที่ไม่มีข้อบกพร่องของวัสดุ หรือที่ตั้ง ซึ่งเป็นผลจากการเติบโตและการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

จากความหมายของวัฒนธรรมที่กล่าวมาสรุปได้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง สรรพสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ ทั้งในส่วนที่เป็นวัตถุ และไม่ใช่วัตถุที่เกิดขึ้นในคนรุ่นหนึ่งแล้ว

^{๒๕} Feilden and Jokilehto, อ้างถึงใน วิวรรณ สีหนาท, “การศึกษาแนวทางการพัฒนาอาคารเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนในพื้นที่กลุ่มคลอง กรณีศึกษา: คลองอ้อมนนท์และคลองบางกอกน้อย จังหวัดนนทบุรี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ** (บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๔๖), หน้า ๘.

^{๒๖} Feilden and Jokilehto, อ้างถึงใน วิวรรณ สีหนาท, “การศึกษาแนวทางการพัฒนาอาคารเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนในพื้นที่กลุ่มคลองกรณีศึกษา : คลองอ้อมนนท์และคลองบางกอกน้อย จังหวัดนนทบุรี”, หน้า ๘.

^{๒๗} วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. **การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม**. (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๖.

ถ่ายทอดไปยังอีกรุ่นหนึ่ง โดยอาจมีการปรับเปลี่ยน และพัฒนาไปตามยุคสมัยให้สอดคล้อง กับวิถีชีวิต และบริบทของสังคมของกลุ่มชนนั้นๆ ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอด ของชีวิต ซึ่งต้องดำเนินไปตามทฤษฎี นิเวศทางวัฒนธรรม และโครงสร้างหน้าที่นั่นเอง

๓.๓.๓ ความสำคัญและองค์ประกอบของวัฒนธรรม

ความสำคัญของวัฒนธรรม แสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติที่ตกทอดจนถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของชาติ เป็นเครื่องมือ ที่ช่วยในการพัฒนาจิตใจ เศรษฐกิจ และสังคม อันจะเป็นผลให้เกิดการพัฒนา และความมั่นคง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศชาติ ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องที่ทุกคน ในชาติควรได้ร่วมมือกันทะนุบำรุงรักษา ส่งเสริม และเผยแพร่ให้ดำเนินไปอย่างได้ผล และมีประสิทธิภาพ เพื่อให้วัฒนธรรมของชาติได้คงอยู่สืบไปอีกนานเท่านาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทไว้ว่า “งานด้านการศึกษา ศิลปะ และวัฒนธรรมนั้น เป็นงานสร้างสรรค์ความเจริญทางปัญญา และทางจิตใจ ซึ่งเป็นทั้งต้นเหตุ และองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของความเจริญด้านอื่นทั้งหมด และเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้เรารักษา และดำรงความเป็นไทยไว้ได้สืบไป” แนวทางการศึกษา ส่งเสริม และพัฒนาวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๓๙ ตามนโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติได้กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมไว้ ๓ ลักษณะ กล่าวคือ^{๒๘}

๑) วัฒนธรรมเป็นทั้งพื้นฐาน และเครื่องมือ สำหรับสร้างเสริมความสามัคคี กลมเกลียว และความเป็นปึกแผ่นในหมู่ประชาชน วัฒนธรรมจะช่วยชักนำให้คนประพฤติปฏิบัติธรรม และพร้อมที่จะเผชิญชีวิตร่วมกันบนผืนแผ่นดินเดียวกันทั้งในยามสุข และยามทุกข์

๒) วัฒนธรรมเป็นกรอบ และเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม จึงถือได้ว่าวัฒนธรรมเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกของสังคม ซึ่งอาจจะช่วยป้องกัน และแก้ไขปัญหา ตลอดจนตอบสนองความต้องการของสมาชิกและของสังคมได้

๓) วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ เป็นลักษณะเด่นประจำชาติ หรือประจำหมู่คณะ ซึ่งมีส่วนช่วยให้ชนในชาติมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน อันจะทำให้บังเกิดความรักสามัคคีกัน และจะส่งผลต่อการรวมพลังของหมู่คณะ และธำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ

องค์ประกอบของวัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลสมัยเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม เป็นองค์ประกอบอันสำคัญในการทำให้สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันเป็นปึกแผ่น สร้างสรรค์ให้เจริญก้าวหน้า ด้วยเหตุนี้เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงเป็นฐานอันสำคัญในการพัฒนาประเทศโดยแยกเป็นอนุภาคต่างๆ ประกอบด้วย (๑) วัฒนธรรมประเภทเผ่าพันธุ์และการดำรงชีวิต (๒) วัฒนธรรมประเภทภาษา และวรรณกรรม (๓) วัฒนธรรมประเภทศาสนา จริยธรรมคุณธรรม (๔) วัฒนธรรม

^{๒๘} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงวัฒนธรรม, คู่มือศูนย์วัฒนธรรมในสถานศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑-๑๓.

ประเพณีสุนทรียศาสตร์ ศิลปะและกีฬาการเล่นของไทย (๕) วัฒนธรรมประเพณีครอบครัวเศรษฐกิจ และการเมือง วัฒนธรรมประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้^{๒๙}

๑) **องค์วัตถุ (Instrumental and Symbolic Objects)** คือ วัฒนธรรมวัตถุที่สามารถสัมผัส จับต้องได้และมีรูปร่าง เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ โรงเรียน โรงงาน ภาพเขียนเครื่องจักร สถานมหรสพ สนามกีฬา โบสถ์ วิหาร หอดูดาว และส่วนที่ไม่มีรูปร่าง เช่น ภาษาสัญลักษณ์ในการติดต่อสื่อความหมาย หลักวิชาคำนวณ (ตัวเลข) มาตรา ชั่ง ตวง วัด

๒) **องค์การ (Association or Organization)** หมายถึง กลุ่มที่มีการจัดเป็นระเบียบหรือมีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ มีการวางกฎเกณฑ์ มีระเบียบข้อบังคับและวัตถุประสงค์ไว้อย่างแน่นอนเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญที่สุดในสังคมที่ซับซ้อน เช่น ครอบครัว (กลุ่มเล็กที่สุด) สหพันธ์กรรมการ ลูกเสือ สมาภษาชาติ วัด สหประชาชาติ ฯลฯ

๓) **องค์พิธีการ (Usage)** เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เช่น พิธีกรรมต่างๆ ตั้งแต่เรื่องการเกิด หมั้น แต่งงาน บวชนาค ตาย ปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ซึ่งศาสนาที่มีอิทธิพลอยู่บ้างไม่มากนักน้อย รวมตลอดถึงพิธีกรรมแต่งกายและรับประทานอาหาร

๔) **องค์คติ (Concepts)** หมายถึง ความเข้าใจ ความเชื่อ ความคิดเห็นอุดมการณ์ต่างๆ เช่น ความเชื่อกรรมเป็นเครื่องชี้เจตนา ความเชื่อในเรื่องการมีผัวเดียวเมียเดียว (Monogamy) ความเชื่อในเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าองค์เดียว (Monotheism) หรือหลายองค์ (Polytheism) ตลอดจนอุดมการณ์ ทศนคติ การยอมรับว่าสิ่งใดถูกหรือผิด สมควรหรือไม่ ซึ่งแล้วแต่กลุ่มชนใดจะใช้มาตรฐานในการตัดสิน หรือเป็นเครื่องวัดในสภาพแวดล้อมของตน

วัฒนธรรมของแต่ละสังคมย่อมมีลักษณะเฉพาะที่แสดงออกให้ปรากฏจนทำให้บางท่านใช้ขอบเขตของวัฒนธรรมเป็นเครื่องแบ่งอาณาเขตประเทศชาติได้ ลักษณะของวัฒนธรรมจะประกอบไปด้วย^{๓๐}

๑) เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสิ่งช่วยในการดำเนินชีวิต ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นล้วนเป็นวัฒนธรรม

๒) วัฒนธรรม เป็นผลรวมหลายสิ่งหลายอย่าง (Integrative) เช่น ความรู้ ความเชื่อวิถีในการดำเนินชีวิต สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ

๓) วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้วัฒนธรรมมิใช่เกิดขึ้นเอง โดยปราศจากการเรียนรู้มาก่อน และลักษณะข้อนี้เองที่ทำให้มนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์ กล่าวคือ

^{๒๙} นิคม มูลิกะคามะ, วัฒนธรรม บทบาทใหม่ ในยุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๔๑.

^{๓๐} ณรงค์ เสียงประชา, มนุษย์กับสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), ๓๒-๔๐.

พฤติกรรมส่วนใหญ่ของสัตว์เกิดจากการเฝ้าของสัญชาตญาณ (Instinct) ส่วนมนุษย์นั้น มีสมองอันทรงคุณภาพจึงสามารถรู้จักคิดถ่ายทอดและเรียนรู้ กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้น จากการที่มีการติดต่อกับบุคคลอื่นในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมดังนั้นการเรียนรู้จึงเป็นลักษณะ ที่สำคัญยิ่งของวัฒนธรรม

๔) วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นมรดกของสังคมเป็นผลของการถ่ายทอด และการเรียนรู้ และเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการดังกล่าวก็คือการสื่อสารโดยสัญลักษณ์ (Symbolic Communication) ได้แก่ การที่มนุษย์มีภาษาใช้ที่แน่นอน ซึ่งมีส่วนช่วยให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นก่อนๆ ดำเนินสืบเนื่องกันมามิขาดสาย ดังนั้นวัฒนธรรมจึงมีลักษณะ เป็น “มรดกแห่งสังคม” (Social Heritage)

๕) วัฒนธรรมมีลักษณะเป็น Super Organic หมายถึง สิ่งที่เป็นปรากฏการณ์อย่างเดียวกันในทางกายภาพหรือทางชีวภาพนั้นอาจเป็นปรากฏการณ์ที่แตกต่างกันไปในแง่ของวัฒนธรรม กล่าวคือของสิ่งหนึ่งอาจนำมาใช้ในความหมายที่ต่างกันออกไปในแต่ละสังคมต่างๆ ที่ก็คือสิ่งเดียวกันนั่นเอง ตัวอย่างเช่น ลิ่น เป็นอวัยวะส่วนหนึ่งของทุกคนชาวทิเบตนำมาใช้แสดงออกซึ่งความเคารพนับถือด้วยการแลบลิ่นส่วนชาวไทยกลับถือเป็นการแสดงที่ไม่สุภาพ เป็นต้น

๖) วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิต (Way of Life) หรือแบบแผนการดำรงชีวิต (Design for Living) ของมนุษย์ ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นแบบอย่างการดำรงชีวิตของกลุ่ม ซึ่งสมาชิกเรียนรู้การถ่ายทอดไปด้วยการสั่งสอนทั้งทางตรง และทางอ้อม

๗) เป็นผลจากการช่วยกันสร้างสรรค์ของมนุษย์ และได้มีการปรับปรุงดัดแปลงสิ่งใดที่ไม่ดีหรือล้าสมัยก็เลิกใช้ไป สิ่งใดที่ดีก็ยังคงเอาไว้ใช้ต่อไป เช่น การเพาะปลูก เดิมใช้แรงสัตว์ต่อมา เห็นว่าเป็นวิธีที่ล่าช้า และล้าสมัยจึงประดิษฐ์ หรือซื้อเครื่องมือ เครื่องจักรมาใช้ในงานเพาะปลูกทำให้ผลผลิตมากขึ้น

๘) วัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลง (Change) และมีการปรับตัว (Adaptive) ได้

๙) วัฒนธรรมมิใช่เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่งแต่เป็นของส่วนรวมสิ่งที่จะถือว่าเป็นวัฒนธรรมได้จะต้องเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับถือปฏิบัติมิใช่เฉพาะคนใดคนหนึ่งยอมรับถือปฏิบัติเท่านั้น

ดังนั้น ลักษณะองค์ประกอบและความสำคัญของวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท กล่าวคือ วัฒนธรรมทางวัตถุ สิ่งของหรือวัตถุอันเกิดจากความคิดและการประดิษฐ์ขึ้นมาของมนุษย์ เช่น อาหาร บ้าน ยารักษาโรค เครื่องมือเครื่องใช้ เป็นต้นและ วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ เป็นวัฒนธรรมด้านนามธรรมที่ไม่สามารถสัมผัสได้ เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี ขนบธรรมเนียม การปฏิบัติสืบต่อกันมาและเป็นที่ยอมรับในกลุ่มของตนว่าดีงาม

๓.๔ ลักษณะของวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาอยู่คู่กับสังคมไทยมานาน วิถีชีวิตของชาวไทยส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ชาวไทยร้อยละ ๙๕ นับถือพระพุทธศาสนา ได้นำหลักการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางแห่งการดำเนินชีวิตจนกลายเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม และเอกลักษณ์มรดกของชาติไทยตราบนานเท่าทุกวันนี้ พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของวัฒนธรรมสังคมไทยมีหลักปฏิบัติและวิถีชีวิตอยู่บนหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งได้ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน หลักธรรมคำสอนและความเชื่อตลอดจนแนวปฏิบัติตนตามหลักศาสนาได้ซึมซาบอยู่กับวิถีชีวิตของคนไทยทุกคน จึงกล่าวได้ว่าสังคมไทยทุกระดับได้รับเอาความเชื่อทางศาสนาเป็นแบบอย่างแห่งการดำเนินชีวิตจนก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมขึ้นมา เพื่อความเข้าใจจะได้นำเสนอเกี่ยวกับเรื่องความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย มีบ่อเกิดมาจากพระพุทธศาสนา ๔ ด้านใหญ่ๆ ได้แก่ ด้านภาษา ด้านศิลปกรรม ด้านประเพณี และด้านจิตใจ และตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ ปีพุทธศักราช ๒๔๘๕ ได้แบ่งประเภทวัฒนธรรมออกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่^{๓๑}

๑) คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักในการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจ ซึ่งได้เรียนรู้จากศาสนา

๒) เนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่ยอมรับนับถือกันว่ามีค่าสำคัญ เช่นเดียวกับ กฎหมาย

๓) สหธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคมที่เกี่ยวกับหลักการปฏิบัติทางสังคมเช่น มารยาทในงานสังคมต่างๆ

๔) วัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุที่สามารถจับต้องได้สัมผัสได้ เช่น บ้านเรือน อาหาร เครื่องแต่งกาย เครื่องมือ เครื่องใช้ และเครื่องอำนวยความสะดวก เป็นต้น

พระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นวัฒนธรรมทางสังคมที่ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนไปสู่ทิศทางที่สมบูรณ์ที่สุด เป็นวัฒนธรรมสำหรับการดำเนินชีวิต เป็นต้นตำรับวัฒนธรรมที่เก่าแก่ที่สุดแต่ยังทันสมัยและมีหลักอารยธรรม คือการนำให้พ้นความป่าเถื่อนที่ทากันอยู่เดิม ไม่ว่าจะเป็นการกีดกันทางวรรณะ การบูชายัญ เป็นต้น วัฒนธรรมพระพุทธศาสนาทั้งปฎิบัติและปฎิรูปสังคมให้ดีขึ้นเช่น ปฎิวัตรระบบวรรณะ (Caste System) ไม่ให้ยึดถือการเป็นคนดีไม่ได้อยู่ที่ชาติกำเนิด แต่ให้อยู่ที่การกระทำ ปฎิวัติเรื่องการบูชายัญด้วยการฆ่าสัตว์แล้วได้บุญ แต่ให้บูชายัญด้วยการรักษาศีล ปฎิบัติสมาธิและเจริญปัญญาแทน ปฎิวัติความเชื่อในพรหมลิขิตมาเป็นกรรมลิขิตแทน ปฎิรูปการไหว้ทิศที่ไร้ความหมายมาเป็นทิศที่มีความหมาย เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นแนวทางพระพุทธศาสนาที่ได้ทำไว้เป็น

^{๓๑} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, หน้า ๑๒.

ตัวอย่างในสมัยพุทธกาลและสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน แต่ปัจจุบันเริ่มมีความอ่อนแอทางด้านการเน้นย้ำวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เป็นรูปธรรม^{๓๒} และบทบาทของพระพุทธศาสนาในฐานะรากฐานสำคัญของสังคมและวัฒนธรรม ตามกรอบของวัฒนธรรมทั้ง ๔ ด้าน ได้แก่ กรอบคติธรรม เนติธรรม วัตถุธรรม และสหธรรม ดังนี้

๓.๔.๑ บทบาทของคติธรรมทางพระพุทธศาสนา

คนไทยมีลักษณะนิสัยเฉพาะตัว ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา เช่น ความโอบอ้อมอารี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเมตตา ความเคารพอ่อนน้อม ความอดทน รักอิสระ รักสันโดษ ชอบช่วยเหลือตนเอง ไม่มีการบังคับข่มเหงซึ่งกันและกัน ยิ้มง่าย ใจดี เป็นต้น จนได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย พระพุทธศาสนาได้ทำให้คนไทยมีคติประจำใจในการพึ่งตนเองบ้าง ในการแก้ความผิดหวังบ้าง ในการแก้ทุกข์กายใจอย่างหนัก เมื่อหมดวิธีแก้แล้วยังอื่นบ้าง ด้วยให้อยอมรับความจริงของชีวิตและรู้จักคิด เช่น คิดว่าเราต้องพึ่งตนเอง ต้องยืนอยู่บนขาของตัวเอง(มาจากพุทธภาษิตว่า หรือว่าชีวิตไม่เที่ยงแท้แน่นอน ความรักคล้ายสายน้ำไหล ไตใดในโลกล้วน อนิจจัง ซึ่งมาจากหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อนัตตา เป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจ เป็นต้น หรือหลักโลกธรรม ๘ ประการ มีความได้ความเสีย เป็นต้น อันเป็นธรรมดาของโลก หรือคิดว่าเป็นกรรมของเรา มาจากหลักกรรมในพระพุทธศาสนา เป็นต้น คติธรรม คือ ความเชื่อที่มีต่อหลักธรรมในพระพุทธศาสนาและต่อหลักความเชื่อ ๔ ประการ จะทำอย่างไรที่จะผลักดันให้เกิดความร่วมมือกันปฏิบัติกันตามคติธรรมนี้อย่างเป็นรูปธรรม หลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา คือ หัวใจพระพุทธศาสนา ได้แก่ ละความชั่ว (สพฺพปาปสฺส อภินฺน) ทำความดีให้สมบูรณ์ (กุสลสฺสุปสมฺปทา) และทำจิตใจให้ผ่องใส (สจิตฺตปริโยทปน) ส่วนการปฏิบัติตามหลักสัทธิทั้ง ๔ ประการ ได้แก่ หลักความเชื่อในกรรม หรือการกระทำ (กัมมสัทธา) หลักความเชื่อในผลของกรรม หรือผลของการกระทำ (วิปากสัทธา) หลักความเชื่อที่ว่าทุกคนมีกรรมเป็นของของตน (กัมมสกตตาสัทธา) และหลักความเชื่อที่มีต่อการตรัสรู้พระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา) การผลักดันกรอบแห่งคติธรรมข้อนี้ร่วมกันเชื่อว่าจะเป็นหลักพื้นฐานให้สังคมในประชาคมอาเซียนมีความเชื่อที่ถูกต้อง บุคคลจะเป็นเช่นไรก็ด้วยการกระทำของบุคคลผู้นั้นเอง หากทำงานก็ย่อมได้รับผลของงาน หากทำความชั่วก็ย่อมได้รับผลของความชั่วแน่นอนทั้งในระดับภายในและภายนอก ภายในได้แก่ความทุกข์ใจ ภายนอกได้แก่ความเสื่อมจากลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ตามหลักแห่งกรรมในจุฬกัมมวิมังคสูตรว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับมรดกกรรม มีกรรม เป็นกำเนิด มีกรรมเป็นพวกพ้องเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมนั้น แหละจำแนกสัตว์ให้ทราบและดี”^{๓๓}

^{๓๒} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, วัฒนธรรมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๘๖.

^{๓๓} ม.อุปรี. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐.

นอกจากนั้นในการดำเนินชีวิต ควรถือแนวคิดของพระโพธิสัตว์ ดังที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๓) เคยปฏิบัติมาแล้ว ทำให้บ้านเมืองสงบร่มเย็น เพราะพระโพธิสัตว์นั้นมีชีวิตเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น ปิดเป่าทุกข์ภัยให้กับผู้อื่น คติธรรมเช่นนี้เข้าได้กับความเชื่อในจิตอาสา ถ้าสามารถสร้างจิตอาสา สร้างคติแห่งพระโพธิสัตว์ในการดำเนินชีวิตย่อมทำให้ภูมิภาคนี้โดดเด่นขึ้นมาในด้านความสุข สงบของสังคมแน่นอน

๓.๔.๒ บทบาทของเนติธรรมทางพระพุทธศาสนา

หลักเนติธรรม เป็นหลักที่แสดงถึงความเชื่อในกฎเกณฑ์กติกาในสังคม กล่าวได้ว่า เนติธรรมที่เป็นกฎหมายบ้านเมืองนั้นสร้างวัฒนธรรมให้คนกลัวการลงโทษ แต่เนติธรรมที่เป็นความเชื่อทางสังคมนั้นจะทำให้เกิดความกลัวที่มาจากใจ ไม่กล้าทำผิด เป็นการมีหลักหิริและโอตฺตปะตอ การกระทำความผิด แม้ไม่มีคนเห็นก็ไม่กล้าทำเนื่องจากเกรงจะเป็นเภทภัยกับตนและครอบครัว การใช้ระบบเนติธรรมที่เรียกว่า การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) นั้นมีความยั่งยืนและแน่นอนกว่าการบีบบังคับ^{๓๔} เนติธรรมตามหลักแนวของพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่บนพื้นฐานของศีล ๕ คือ การไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตให้ได้รับความเดือดร้อน ไม่ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ ไม่ผิดประเวณีโดยการครอบครองของรักของหวงของผู้อื่น ไม่พูดกลับกลอกหลอกลวง และไม่ดื่มน้ำเมาและสิ่งเสพติดที่ทำให้เป็นที่มาของความประมาท และตั้งอยู่บนพื้นฐานของธรรม ๕ คือ ความมีเมตตากรุณา การรู้จักเสียสละ การยินดีในภรรยาของตน การมีสัจจะรักษาคำพูด และการมีสติสัมปชัญญะ ประชาชนในประเทศต้องยึดถือเนติธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อสร้างสังคมคนดี คนดี สร้างสังคมสันติ ไม่ละเมิดทางทั้งกาย วาจา และใจต่อผู้อื่น และสร้างสังคมเสมอภาค กล่าวคือ มนุษย์ทุกคนย่อมได้รับผลกระทบที่ตนได้กระทำไว้ไม่ว่าดีหรือชั่วก็ตามดังคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ว่า “ถ้าท่านกลัวทุกข์ก็อย่าทำกรรมชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ถ้าท่านจักทำ หรือทำอยู่ซึ่งกรรมชั่ว ถึงแม้จะเหาะหนีไปก็จะไม่พ้นจากความทุกข์ไปได้เลย”^{๓๕} เนติธรรมด้านภาษาและวรรณกรรม ภาษาที่ใช้กันในปัจจุบันในประเทศไทย มีแหล่งกำเนิดมาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้นำภาษาบาลีเข้ามา ถ้าเป็นฝ่ายมหายาน ได้นำภาษาสันสกฤตเข้ามาใช้ เช่น คำที่ใช้เรียกชื่อต่างๆ ชื่อคนชื่อเมืองชื่อบ้าน และชื่อสถานที่ราชการ เป็นต้น วรรณกรรมของไทยที่มาจากพระพุทธศาสนาซึ่งเกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง ปฐมสมโพธิกถา มหาชาติคำหลวง เป็นต้น และเนติธรรมที่เกี่ยวกับการปกครอง หรือบริหารของไทยนั้น ต้องประกอบด้วยธรรมหลายประการ ดังนี้

^{๓๔} คณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สังคมและวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๖๙.

^{๓๕} พ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑๕/๑๕๐.

๑) ทศพิธราชธรรม ได้แก่ (๑) ทาน คือให้การทะนุบำรุงให้ประชาราษฎร์มีความสุข (๒) ศีล คือมีความประพฤติดี (๓) บริจาค คือเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประชาราษฎร์ (๔) อาชวะ คือ ซื่อตรงยุติธรรม (๕) มัทวะ คือสุภาพต่อประชาราษฎร์ เหมือนกับคนในครอบครัว (๖) ตปะ คือมีความบากบั่น (๗) อักโกธะ คือ ไม่ดุร้าย ไม่เจ้าอารมณ์ (๘) อวิหิงสา คือ ไม่เบียดเบียนข่มเหง (๙) ขันติ คือ ความอดทน (๑๐) อวิโรธะ คือมั่นคงในธรรมสำหรับปกครอง

๒) จักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการ คือ (๑) อันโตชน สงเคราะห์ชนภายใน (๒) พลกาย บำรุง กองทัพให้เจริญรุ่งเรือง (๓) ขัตติย สงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักรบ (๔) อนุยัต สงเคราะห์ ข้าราชการ และเอื้อเฟื้อดูแลข้าราชการบริพาร (๕) พราหมณคหบดีก สงเคราะห์คฤหบดี (๖) เนคม ชานปท สงเคราะห์ชาวนิคมและชาวชนบท คือประชาชน (๗) สมณพราหมณ อุปถัมภ์สมณชี พราหมณ์ คือ นักบวช (๘) มิคปักษี สงเคราะห์สัตว์ (๙) มา อธมมกาโร ปวดตดิถ ไม่ทำทุจริตผิด ทำนองคลองธรรม (๑๐) ธนั อนุปปทชเชยยาสิ จ่ายทรัพย์สงเคราะห์คนยากจน

๓) ราชสังคหธรรม ๔ ได้แก่ (๑) สัสสมะระ คือ ฉลาดในการเกษตรกรรม (๒) ปุริสมะระ คือ ฉลาดในการปกครองทำนุบำรุงประชาราษฎร์ และรู้จักใช้คน (๓) สัมมาปาสะ คือ ฉลาดในการ กระทำเพื่อยืดเหนี่ยวน้ำใจคน (๔) วาจาเปยยะ คือ เจรจาดีมีคุณค่า ให้เกิดความรักความสามัคคี เป็นต้น

๓.๔.๓ บทบาทของสหธรรมทางพระพุทธศาสนา

สหธรรม เป็นวัฒนธรรมทางสังคมในด้านการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันตามหน้าที่ และ สถานะทางสังคม เช่น หน้าที่ระหว่างมารดาบิดากับบุตรธิดา ครูอาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา มิตร กับมิตร นายกับบ่าว และสมณพราหมณ์กับฆราวาส เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีเรื่องการอยู่ร่วมกัน การ ปฏิบัติร่วมกัน ความเอื้อเฟื้อ การเดิน การยืน และการรับประทานอาหาร ความเคารพ ความอ่อน น้อม การใช้ภาษา กริยามารยาทที่มีต่อกันและกันในสังคม บทบาทในด้านนี้ควรเริ่มที่ภาษา ควร ผลักดันให้มีการศึกษาภาษาบาลีในคัมภีร์ให้เป็นรูปธรรมร่วมกัน นอกจากนั้นยังรวมไปถึงการใช้ภาษา ที่มีรากฐานเดียวกันอีกด้วย เพราะให้เกิดความเข้าใจในสายใยร่วมกันที่เชื่อมโยงทางด้านภาษา ด้าน ประเพณี คือ แบบแผนที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ประเพณีสำคัญๆ ของไทยที่สืบทอดมา จากพระพุทธศาสนา^{๓๖} เช่น วันสำคัญทางศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ประเพณีอื่นๆ เช่น การบวชนาค การทำบุญเนื่องในวันต่างๆ ครบรอบ วันเกิด ครบรอบวันแต่งงาน การทำบุญอุทิศแก่ผู้ตายและประเพณีทำบุญต่างๆ การตักบาตร การ ถวายสังฆทาน การถวายสลากภัต การทอดผ้าป่า การทอดกฐิน การถวายผ้าอาบน้ำฝน เป็นต้น

^{๓๖} จานงค์ ทองประเสริฐ, วัฒนธรรมไทย ภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๘.

๓.๔.๔ บทบาทของวัดพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา

วัดพุทธธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับสถาปัตยกรรม ปติมากรรม จิตรกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นที่ประจักษ์แล้วว่า วัดพุทธธรรมทางด้านนี้ของพระพุทธศาสนานับงดงาม แสดงให้เห็นถึงอารยธรรมของสังคมในประเทศไทย และทุกคนจำเป็นต้องกำหนดร่วมกันผลักดันให้พุทธศิลป์ทั้งหมดเหล่านี้ได้รับการศึกษา รักษาไว้ และเผยแพร่ออกไปเพื่อให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์ ให้ชาวโลกได้เสพความงดงามทางด้านนี้ พุทธศิลป์ทั้งหมดสร้างขึ้นบนพื้นฐานพุทธปรัชญาเพื่อใช้ศิลปะให้เข้าถึงจริยธรรม เป็นการเติมเต็มความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น บทบาทของทุกคนที่จะต้องร่วมมือกันจัดกิจกรรมสืบทอดพุทธธรรมให้โดดเด่น ให้เป็นประโยชน์ทุกมิติ ทั้งมิติศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมด้วย

วัดพุทธธรรมด้านศิลปกรรม คืองานสร้างสรรค์ที่มนุษย์ได้จัดสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นที่มีอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ งานจิตรกรรม ได้แก่ การเขียนภาพ ลวดลายไทย งานปติมากรรม ได้แก่ การปั้น การหล่อ และการสลักรูป งานวรรณกรรม ได้แก่ การประพันธ์ร้อยแก้ว ร้อยกรอง สถาปัตยกรรม การออกแบบ การก่อสร้าง และนาฏศิลป์ ดุริยางศิลป์ ได้แก่ การขับร้อง ฟ้อนรำ เป็นต้น ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ได้แก่ ศิลปกรรมสาขาต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย ที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ด้วยสติปัญญาซึ่งถ่ายทอดให้ทราบถึงความรู้สึกนึกคิดความเชื่อ ความศรัทธา และจินตนาการที่เป็นรูปธรรมอันละเอียดมี ๔ ประเภท ประกอบด้วย (๑) สถาปัตยกรรม ในรูปของวัดวาอาราม และปูชนียสถาน (๒) ประติมากรรม ในรูปของการปั้น การหล่อ การแกะสลักพระพุทธรูป (๓) จิตรกรรม ในรูปของการเขียนภาพ เช่น ภาพฝาผนังพระอุโบสถ (๔) วรรณกรรม ในรูปของงานประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

๓.๕ วัฒนธรรมพระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัย ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมของศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนาเถรวาทปนกันไป มีวัดสำคัญอยู่วัดหนึ่ง คือ วัดมหาธาตุ กลางกรุงสุโขทัย พระเจดีย์สำคัญวัดนี้ ปัจจุบันยังเหลืออยู่หลายองค์และมีศิลปะแปลกกว่าเจดีย์อื่นในประเทศไทย หรือในต่างประเทศ คือ พระเจดีย์ที่เรียกว่าพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือแบบที่เรียกว่า เหมือนพุ่มเทียน พระเจดีย์แบบนี้มีเฉพาะ จังหวัดสุโขทัย ตาก กำแพงเพชร ไม่เคยพบในจังหวัดอื่นเลย แต่แปลกที่เจดีย์แบบนี้ไปมีในเมืองจีนด้วยถึง ๒ องค์ ไม่ทราบว่าใครเอาอย่างไร แต่อย่างไรก็ตามแสดงว่าในสมัยกรุงสุโขทัย โดยเฉพาะในรัชสมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พระพุทธศาสนามั่นคงพอสมควร นอกจากเมืองสุโขทัยแล้ว ที่เมืองศรีสัชนาลัย ก็ยังมีโบราณวัตถุคล้ายกับสุโขทัย เช่น วัดเจดีย์เจ็ดแถว พระสถูปทรงข้าวบิณฑ์ มีหลักฐานแสดงว่าในสมัยสุโขทัยนั้น ไทยได้เลิกล้มถือพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างขอม

ซึ่งลัทธินี้รุ่งเรืองมากในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ไทยในสมัยนี้ได้รับเอาลัทธิลังกาวงศ์ จากจังหวัด นครศรีธรรมราชเข้ามา แต่ตั้งแต่นั้นมาไทยไม่เคยเปลี่ยนลัทธิทางพระพุทธศาสนาอีกเลย

แม้การปกครองที่เปลี่ยนจากระบบท้าวตาร ไทยก็เปลี่ยนมาเป็นระบบพ่อปกครองลูก ขึ้นเป็นเพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท โดยเฉพาะข้อความในจักรวัตติสูตร และอัครัญสูตร มีอิทธิพลอย่างสูงต่อระบบการปกครอง ทำให้กษัตริย์ไทยทรงสำนึกในหน้าที่ในการ บำรุงจักรวรรดิต่อประชาชน ด้านปฐมนิยัตถุ มีการสร้างพระสถูปเจดีย์แบบไทยแท้ ตัวอย่าง เช่น พระสถูปวัดช้างร้อง เมืองศรีสัชนาลัย วัดเจดีย์เจ็ดแถว ที่เมืองศรีสัชนาลัย ด้านพระพุทธรูปปฏิมา หรือ พุทธศิลป์ในสมัยสุโขทัย แบ่งออกเป็น ๓ ระยะ คือ ระยะที่รุ่งเรืองที่สุด ระยะผสม และ ระยะเสื่อม เราอาจกล่าวได้ว่าพุทธศิลป์ที่งามที่สุดคือสมัยกรุงสุโขทัย ในการหล่อพระพุทธรูปปฏิมาสามารถหล่อพระ พุทธรูปปฏิมาใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น แม้แต่ชาติอิตาลีก็ไม่สามารถทำได้ เช่น พระศรีศากยมุนี ปัจจุบันอยู่ใน วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม หน้าตักสามวาเศษ พระพุทธรูปนิยมสร้างใน ๔ อริยาบถ คือยืน เดิน นั่ง นอน พระยืนนั้นที่เป็นสำริดมีน้อย ไม่เหมือนชนิดปูนปั้น ที่เรียกว่า พระอัฐฐารสอาจดูตัวอย่างได้ในวัด มหาธาตุ สุโขทัย และพระอัฐฐารสที่วัดสระเกศในปัจจุบัน พระพุทธรูปที่ถือว่างามที่สุด อยู่ที่ วิหารคด วัดเบญจมบพิตร พระปูนปั้นขนาดใหญ่ เช่น พระอจนะ ที่วัดศรีชุม ส่วนพระสำริดขนาดใหญ่ เช่น พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินศรี พระศาสดา และพระที่ยังมีปัญหาก็อยู่อีกองค์หนึ่ง คือ พระทอง วัดไตรมิตร พระปางไสยาสน์นั้นมียู่ที่วิหารพระศรีศากยา ที่วัดบวรนิเวศวิหาร^{๓๗}

๓.๕.๑ การปกครองคณะสงฆ์สมัยสุโขทัย

ในสมัยสุโขทัยตอนต้นนั้น คณะสงฆ์ที่มีอยู่สืบต่อมาจากสมัยทวารวดีพวกหนึ่ง คณะสงฆ์ ที่สืบต่อมาจากสมัยลพบุรีพวกหนึ่ง ครั้งแรกมีทั้งเถรวาทและมหายาน พอมาถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ได้ส่งทูตไปนิมนต์คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ จากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นประดิษฐานที่กรุงสุโขทัย เพราะฉะนั้นในจารึกของพระองค์ จึงพรรณนาความว่า “ในเมืองสุโขทัยนี้ มีปูครู มีเถระมหาเถระ สังฆราชปราชญ์เรียนจบไตร ฉลาดกว่าปูครูในเมืองนี้ ทุกตนลูกมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช” ซึ่งอันที่จริงจำเดิมแต่พระเจ้าปรักกมพาทหาราชฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา มีการประชุมพระสงฆ์ต่าง ภูมิภาค เป็นต้น ในตอนต้นศตวรรษที่ ๑๗ นั้น ก็ปรากฏว่า มีพระพม่า พระมอญ พระชาวทวารวดี และ ลพบุรี ออกไปเรียนรู้ลัทธิจากลังกาเข้ามา สำหรับประเทศไทยนั้นปรากฏว่า คณะสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามา ตั้งที่เมืองนครศรีธรรมราช ก่อนเป็นแห่งแรก เวลานั้นยังเป็นประเทศชื่อว่า ตามพรลิงค์ สังฆปาโมกข์ นิการนี้ ชื่อว่า พระราहुล เหตุการณ์นี้เกิดก่อนอาณาจักรสุโขทัย ประมาณ ๑๐๐ ปี เมื่ออาณาจักรสมัย

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน, พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี,ดร.และคณะ, “การศึกษารูปแบบและกระบวนการ จัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรม”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), หน้า ๓๕ – ๔๕.

พ่อขุนรามคำแหงแผ่ลงไปถึงหัวเมืองมลายูแล้ว จึงยอมรับเอาลัทธินี้เป็นศาสนาประจำรัฐของไทยไป ส่วนนิยายเดิมที่มีอยู่ก่อนก็ค่อยๆ เสื่อมไป เมื่อลัทธิทางศาสนาตั้งที่สุโขทัยแล้ว ได้เกิดผลสะท้อนในทางการศึกษา การปกครองคณะสงฆ์ และศิลปกรรมดังต่อไปนี้^{๓๘}

๑. ในด้านการศึกษา ไทยได้รับพระไตรปิฎกทั้งอรรถกถา ฎีกา จากลังกา แมื่อก่อนหน้านี้พระไตรปิฎกของเถรวาท จะมีอยู่แล้วในชนชาติมอญ ครั้นสมัยทวารวดีก็จริง เข้าใจว่าในสมัยหลังคงตกหล่นหายไปมาก เพิ่งได้รับพระไตรปิฎกครบถ้วน ในสมัยต้นสุโขทัยจากลังกา เป็นเหตุให้การออกเสียงภาษามคธ ของสงฆ์ไทย ชัดถ้อย ชัดคำ ตามแบบลังกาดีกว่าชนชาติอื่น

๒. คัมภีร์พระพุทธศาสนาในยุคแรก คงจารึกด้วยอักษรสิงหล ต่อมาได้ถ่ายเป็นอักษรขอม ที่ไม่ถ่ายเป็นอักษรไทยตามที่พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์ขึ้น อาจเป็นเพราะความนิยมอักษรขอมของคนในยุคนั้น เพราะอักษรพ่อขุนรามคำแหงเป็นการดัดแปลงอักษรไทยเดิมเท่านั้นเอง ข้อนี้พึงเห็นอักษรไทยลือในยุคนั้นเป็นอย่าง อีกประการหนึ่ง อักษรที่พ่อขุนรามคำแหงบัญญัติขึ้นมีอักษรไม่พอเขียนคำมคธ จึงได้ถือเอาอักษรขอมเป็นคำจารึก

๓. อิทธิพลของลัทธิการปกครองคณะสงฆ์ไทย ได้ทำให้เกิดสมณศักดิ์ขึ้น สมณศักดิ์นั้นในอินเดียหาไม่ ลังกาเป็นผู้คิดขึ้นก่อน ในชั้นเดิมมี ๒ ตำแหน่ง คือ ตำแหน่งสวามี และตำแหน่ง มหาสวามี ทางสุโขทัยรับมาเปลี่ยนแปลงตามทางโลก จึงเกิดทำเนียบสมณศักดิ์ ขึ้นครั้งแรกกล่าว คือ (๑) ครูปา (๒) เถระ (๓) มหาเถระ (๔) สังฆราช เทียบตำแหน่งมหาสวามี และ (๕) สังฆปริณายกสิทธิ

๔. อิทธิพลเกี่ยวกับศาสนพิธี ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงได้พรรณนาถึงสภาพของชาวสุโขทัยและประเพณีทางศาสนามีข้อความว่า “คนเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีล เมื่อพรรษาทุกรูป เมื่อออกพรรษากาลกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว เมื่อกราลกฐินมีพนมเบี๊ยมพนมหมากพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอน มีบริวารกฐิน เป็นต้น” ชาวสุโขทัยเคร่งครัดในพระพุทธศาสนา ตรงกันข้ามกับข้อกล่าวหาของคนบางคนที่ว่าการที่นับถือศาสนาพุทธ ทำให้ขี้เกียจ เพราะพ่อขุนรามคำแหงจารึกต่อไป ว่า “แต่คนในเมืองสุโขทัยนี้ ด้วยรู้ ด้วยหลวก ด้วยกล้า ด้วยหาญ ด้วยแคะ ด้วยแรก หากคนเสมอมิได้” เมื่อคนสุโขทัยขยันขันแข็งทำให้ “มีวิหาร มีปูครุ มีทะเลหลวง มีป่าหมาก ป่าพลู มีไร่ มีนา มีถิ่นฐาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีปาม่วง ป่าขาม ดงามดังกลั้ง”

๕. เนื่องจากกษัตริย์สุโขทัย ตั้งพระองค์เป็นพ่อไถ่ชีวิตกับราษฎรผู้เป็นลูกอยู่เสมอ จึงได้เกิดสุภาชิตสอนราษฎร เช่น พ่อสอนลูก เรียกว่า ภาชิตพระร่วง เช่น “อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายแต่พอแรง ปลุกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย อย่าชุดคนด้วยปาก อย่าถากคนด้วยตา อย่าแผ่เผื่อ

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

ความผิด อย่าผูกมิตรคนจร อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน”

๖. อิทธิพลทางศิลปะ ไทยได้พระพุทธสิหิงค์จากลังกา ซึ่งเป็นแม่แบบของพระพุทธรูปสุโขทัย พระพุทธรูปในประเทศไทยก่อนหน้านี้ทุกยุคไม่เคยมีเปลวรัศมีสูง เพิ่งจะมีขึ้นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย สังฆาฏิพระพุทธรูปในสมัยก่อนหน้านี้ไม่เคยเป็นฉลอกชนิดที่เรียกว่า เขี้ยวตะขาบ พุทธปฏีมาแบบสุโขทัย มีพระเจดีย์แบบลอมฟาง ซึ่งถ่ายจากริจเจเดียในลังกาก็ดี อุปารามในลังกาก็ดี สมัยสุโขทัยได้สร้างขึ้น เช่น พระมหาธาตุวัดช้างร้องเมืองชะเลียง^{๓๙}

๓.๕.๒ ด้านพุทธศิลป์และสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย

พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย มีความเจริญรุ่งเรืองที่สุดในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท พระองค์ทรงศึกษาภาษาขอมและพระไตรปิฎกสมัยยังทรงพระเยาว์กับคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียง เช่น พระอโนมทัสสี พระสารีบุตร และราชบัณฑิตอุปเสน เป็นต้น จนแตกฉาน ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องเตภูมิกถา ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๕ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเปลี่ยนชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า “ไตรภูมิพระร่วง” พระเจ้าลิไท ทรงทูตไปนิมนต์คณะสงฆ์ลังกา ซึ่งมีสำนักอยู่ที่พม่า และมีสมณศักดิ์เป็นมหาสวามี มาอยู่วัดป่ามะม่วง (สุโขทัย) เรียกว่า สังฆราชลังกา พระเจ้าลิไททรงมีความเลื่อมใส จึงเสด็จออกผนวช ทรงเป็นกษัตริย์ไทยองค์แรกที่ออกผนวช พิธีผนวชทำเป็น ๒ ตอน ตอนบรรพชาเป็นสามเณรทำในพระราชมณเฑียรต่อหน้าพระสุวรรณปฏีมา (พระทองคำ) ก่อนบรรพชาทรงเพศเป็นดาบส ทรงปฏิญาณท่ามกลางสงฆ์ว่า ทรงปรารถนาพระโพธิญาณในอนาคต ทรงอุปสมบทที่วัดป่ามะม่วง (อัมพวันาราม) ต่อมาทรงปริวัตรเพศเป็นคฤหัสถ์ขึ้นครองราช เพราะคณะอำมาตย์ทูลอ้อนวอน

พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงอุทิศพระราชมณเฑียรให้เป็นที่สอนพระปริยัติธรรมแก่ ภิกษุสามเณร จึงเป็นโรงเรียนไทยแห่งแรก และเป็นแบบอย่างถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์สืบมา ทรงหล่อพระพุทธรูปหลายชุด ซึ่งจัดว่าเป็นพุทธศิลป์ที่สำคัญสมัยสุโขทัย คือชุดพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินศรี และพระศรีศาสดา ปฏีมากรรมสมัยนี้นิยมทำนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเสมอกัน ส่วนสุโขทัยยุคก่อน นิ้วพระหัตถ์และพระบาทไม่เสมอกัน พระเจ้าลิไท นอกจากแตกฉานในพุทธศาสนาแล้ว ยังแตกฉานในโหราศาสตร์และไสยศาสตร์ ทรงทำพิธีทางไสยศาสตร์หล่อเทวรูปชุดสำคัญหลายองค์ เช่น รูปพระอิศวร พระนารายณ์และพระอุมาขนาดใหญ่กว่าคน ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ส่วนพุทธศิลป์และสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย เจดีย์มีลักษณะแบบพุ่มข้าวบิณฑ์และแบบจอมแห ซึ่งเป็นแบบของไทยแท้ๆ เช่น เจดีย์วัดช้างล้อมเมืองศรีสัชนาลัย เป็นศิลปแบบ

^{๓๙} วศิน ปัญญาวุธตระกูล, “การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในพื้นที่ระบียงวัฒนธรรม (กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์)”, หน้า ๕๐ – ๕๕.

สุโขทัย สถาปัตยกรรมที่สำคัญของสุโขทัย ประกอบด้วย เจดีย์ อาคาร วิหาร อุโบสถ และลักษณะสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัยประกอบด้วย^{๔๐}

๓.๕.๓ ด้านจิตรกรรมและประติมากรรมสมัยสุโขทัย

ศิลปกรรมสมัยสุโขทัยด้านจิตรกรรมและประติมากรรมเริ่มตั้งแต่เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์สถาปนากรุงสุโขทัยเป็นอิสระไม่ขึ้นแก่ขอมเมื่อราว พ.ศ.๑๘๐๐ หลังจากนั้นก็มี การสร้างสรรค์ผลงานทัศนศิลป์ขึ้นมามากมาย แต่เดิมนั้นสุโขทัยได้รับอิทธิพลการนับถือศาสนาและแบบอย่างศิลปกรรมจากขอม ต่อมาจึงได้สร้างผลงานทัศนศิลป์ใน พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ มีการออกแบบสร้างงานทัศนศิลป์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะเป็นของตนเองที่ถือว่ามีความงดงามมากที่สุดสมัยหนึ่งของไทย โดยเฉพาะพระพุทธรูป และสถูปเจดีย์ต่างๆ มรดกศิลปกรรมสมัยสุโขทัยเป็นผลงานทัศนศิลป์ที่มีคุณค่า และมีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวทั้งในด้านแนวคิด รูปแบบ และเนื้อหา ในสมัยสุโขทัยภาพจิตรกรรมมีทั้งภาพลายเส้นและภาพเขียนสี โดยเฉพาะการเขียนภาพลายเส้นสลักบนแผ่นหินชนวน ประดับมณฑปวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย ภาพจิตรกรรมจำหลักลายเส้นบนหินชนวน เรื่องชาดก ประดับผนังมณฑปวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย เป็นภาพชาดกที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกา โดยเฉพาะรูปเทวดาจะมีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะของลังกาอย่างมาก สำหรับจิตรกรรมฝาผนังนั้นจะต่างไปจากภาพลายเส้น สีที่ใช้เป็นสีแบบดำ แดง ที่เรียกว่า สีเอกรงค์ (Monochrome) ภาพเขียนที่สำคัญ คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระพุทธรูปปางมารวิชัย ในเจดีย์วัดเจดีย์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัยซึ่งเป็นภาพที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดีย ลังกา และเขมรผสมกัน แต่ก็มีลีลาลายเส้นที่มีความอ่อนช้อยตามแบบฉบับของศิลปะสุโขทัยแฝงอยู่ด้วย โดยเป็นภาพอดีตพระพุทธเจ้าประทับนั่งเรียงเป็นแถว ๒๘ พระองค์ มีภาพเทวดาและกษัตริย์นั่งห้อมล้อมสลับกันไป สีที่ใช้มีสีดำและสีแดงเป็นส่วนใหญ่^{๔๑}

จิตรกรรมเขียนไว้เพื่อจุดประสงค์ ในการประดับตกแต่ง อาคารศาสนสถานและเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนา เช่น ในโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ คูหาในสถูปเจดีย์ คัมภีร์ต่างๆ และบนภาพพระบฏ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวจากพระไตรปิฎก เช่น พุทธประวัติ ชาดก ไตรภูมิ และอื่นๆ โดยนอกจากจะเป็นไปเพื่อการประดับตกแต่งแล้ว ยังได้เล่าเรื่อง และแสดงธรรมบางประการไว้ด้วย นอกเหนือไปจากการให้ความรู้ความเพลิดเพลินแล้ว จิตรกรรมไทยยังได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นไป ของสภาพชีวิตความเป็นอยู่ และคติความเชื่อของคนไทยในยุคสมัยต่างๆ สอดแทรกไว้ด้วย งานจิตรกรรมสมัยสุโขทัยนั้นปรากฏว่ามีการทำภาพแกะลายเบา โดยแกะสลักบนหินเป็นลายเส้น ตัวอย่างเช่น ภาพแกะสลักลายเส้นบนเพดานผนังอุโมงค์วัดศรีชุม สลักเรื่องโคขานิชชาดก สำนิดจากวัดเสด็จ ตลอดจนจิตรกรรมฝาผนังพบที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว ภายในคูหาชั้นในของ

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๖๐.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕-๗๕.

มณฑปที่มีเรือนยอดเป็นปราสาทสามเหลี่ยมทรงระฆังมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง แต่ปัจจุบันลบเลือนเกือบหมดแล้วประติมากรรมสมัยสุโขทัย เริ่มตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ประกาศตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๙๑๘ เมืองสำคัญทางศิลปสมัยสุโขทัยมีเมืองสุโขทัย เก่า กำแพงเพชร และศรีสัชนาลัยปรากฏโบราณสถานใหญ่โต มีศิลปวัตถุเป็นจำนวนมาก ชาวสุโขทัยนับถือพุทธศาสนา ยุคแรกตามแบบสมัยลพบุรี คือ พุทธศาสนาแบบมหายาน ภายหลังพุทธศาสนาเถรวาทแพร่ขยายเข้ามาในสมัยพ่อขุนรามคำแหง วัสดุที่นำมาสร้างประติมากรรมมี ปูนเพชร ดินเผา ไม้ โลหะสำริด และทองคำ แบบอย่างของประติมากรรมสมัยสุโขทัยแบ่งเป็น ๔ ยุค คือ

ยุคที่ ๑ ประติมากรรมยุคนี้ยังแสดงอิทธิพลของศิลปะลพบุรีที่เห็นได้ชัด คือ ภาพปูนปั้นลวดลายประดับประตูรั้วทางเข้าองค์ปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ การสร้างพระพุทธรูปในยุคนี้มีแบบเฉพาะเป็นของตนเองที่เรียกกันว่า "แบบวัดตระกวน" เป็นพระพุทธรูปแบบเชียงแสน ลังกา และสุโขทัย ผสมผสานกัน พระพักตร์กลม พระรัศมีเป็นแบบลังกา พระวรกายและชายสังฆาฏิสั้นแบบเชียงแสน

ยุคที่ ๒ ในยุคนี้ฝีมือการสร้างประติมากรรมของช่างไทยเชี่ยวชาญขึ้น พัฒนารูปแบบการสร้างพระพุทธรูปจนก่อเกิดรูปพุทธลักษณะอันงดงามของสกุลช่างสุโขทัยเอง ยังเป็นศิลปะสุโขทัยแบบบริสุทธิ์ ในยุคนี้มีการสร้างพระพุทธรูปไว้มากมายตั้งแต่พระพุทธรูปขนาดใหญ่ เช่น พระอัฐหารส พระอจนะ จนถึงพระบูชาขนาดเล็ก และพระพิมพ์ นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปปูนปั้นสูงประดับภายในซุ้มมณฑปหรือพระเจดีย์เป็นจำนวนมาก สมดังศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวไว้ว่า "กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐหารส มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม " พระพุทธรูปสุโขทัยไม่นิยมสลักหิน แม้จะเป็นพระพุทธรูปขนาดสลักหิน นิยมปั้นด้วยปูนหรือหล่อด้วยโลหะมีค่าต่างๆ รวมทั้งทองคำบริสุทธิ์ ลักษณะพระพุทธรูปสุโขทัยยุคนี้ คือ พระพักตร์รูปไข่ พระขนงโก่ง พระนาสิกงุ้ม พระโอษฐ์อมยิ้มเล็กน้อย พระเศียรสมส่วนกับพระศอกและพระอังสา หมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลว พระอุระผายสง่า พระอังสาใหญ่กว้าง พระถันโปน ปั้นพระองค์เล็ก ครองจีวรห่มเฉียง ชายจีวรยาวจรดมาถึงพระนาภี ปลายเป็นลายเชี้ยวตะขาบ พระกรเรียวยาวง้าง นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาททำแบบธรรมชาติ ดุจมีชีวิต ฐานเป็นหน้ากระดานเกลี้ยง ปางที่นิยมคือ ปางมารวิชัย และปางลีลา องค์พระพุทธรูปปางลีลาที่งดงามปัจจุบันประดิษฐานที่ระเบียงคด วัดเบญจมบพิตร

ยุคที่ ๓ การปั้นพระพุทธรูปยุคนี้พัฒนาไปจากศิลปะสุโขทัยแบบบริสุทธิ์ มีความประณีต มีระเบียบและกฎเกณฑ์มากขึ้น พระรัศมีเป็นเปลวมีขนาดใหญ่ขึ้น พระพักตร์รูปไข่สั้น พระอุณาโลมเป็นตัวอุ้งหอยระหว่างหัวพระขนง พระวรกายมีความอ่อนไหวน้อยลง พระอาการสงบเสถียรแลดูนิ่งสงบขึ้น พระกรยาว นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่เสมอกัน ฝ่าพระบาทเรียบสั้น พระบาทยาว พระพุทธรูปที่สำคัญๆ ในยุคนี้ คือ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา และพระศรีศากยมุนี เป็นต้น

ยุคที่ ๔ เป็นยุคที่ประติมากรรมสมัยสุโขทัยถูกกลืนไปกับอิทธิพลของศิลปสมัยอยุธยาเมื่อราชวงศ์พระร่วงสิ้นสุดลงในพ.ศ. ๑๙๘๑ นับเป็นยุคสุโขทัยเสื่อม แม้มีการสร้างศิลปะในชั้นหลังก็เป็นสกุลศิลปะเล็กๆ พระพุทธรูปมีลักษณะกระด้างขึ้นทั้งอิริยาบถ และทรวดทรง มักสร้างพระพุทธรูปยืน พระสำคัญในยุคนี้เช่น พระอัฐฐารส วัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยสุโขทัยแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มที่หนึ่ง มักทำดวงพระพักตร์กลมตามแบบพระพุทธรูปลังกา เช่น พระอัฐฐารสในวิหารวัดสระเกศ กลุ่มที่สอง เมื่อฝีมือช่างเชี่ยวชาญขึ้นคิดแบบใหม่ ทำดวงพระพักตร์ยาว พระหนุเสียม เช่นพระร่วงโรจนฤทธิ์ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเชิญไปไว้ที่พระปฐมเจดีย์ และพระสุรวิพุทธพิมพ์ที่เป็นพระประธานอยู่ในพระอุโบสถวัดปรีณายก พระพุทธรูปที่สร้างแบบนี้มีมากกว่ากลุ่มแรก กลุ่มที่สามสันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นในรัชกาลพระมหาธรรมราชาพลายไทย ซึ่งในตำนานกล่าวว่า ทรงเป็นพระราชธรรมาธิราชในพระศาสนายิ่งกว่าในรัชกาลก่อนๆ โปรดให้เสาะหาช่างที่มีฝีมือดีทั้งในอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรข่าฝ้ายได้มาประชุมปรึกษากัน และทรงสอบสวนหาหลักฐานพุทธลักษณะในคัมภีร์พระไตรปิฎกประกอบ จึงเกิดแบบพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยขึ้น ที่สำคัญ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ ดวงพระพักตร์เป็นทำนองผลมะตูมคล้ายแบบอินเดียแต่แกมยิ่งนัก และแก้พุทธลักษณะแห่งอื่น เช่น ทำปลายนิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกันทั้งสี่นิ้ว เป็นต้น แบบพระพุทธรูปเช่นนี้ทำกันแพร่หลายขึ้นไปจนถึงเมืองเหนือ และลงมาข้างใต้ แต่ที่ทำได้งามเหมือนองค์พระพุทธรูปที่เป็นต้นตำราไม่น้อย พระพุทธรูปปางต่างๆ ที่ทำในสมัยสุโขทัย ดูเหมือนจะไม่มีทำพระปางอย่างอินเดีย มีปางพุทธอิริยาบถ คือ พระนั่ง พระนอน พระยืน พระเดิน พระนั่งทำปางมารวิชัยกับสมาธิ นั่งขัดสมาธิราบทั้งสองอย่าง พระนอนไม่ถือว่าเป็นปางนิพพานอย่างอินเดีย พระยืนมีแต่ปางประทานอภัย ยกพระหัตถ์ข้างเดียวบ้างสองข้างบ้าง สมมุติเรียกกันว่า ปางห้ามสมุทรและปางห้ามญาติ พระเดินไม่ถือว่าเป็นปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ไม่ทำปางพระกิริถีนี้นิ้วพระหัตถ์แสดงเทศนา พระพุทธรูปแบบสุโขทัยทำชายจีวรยาว พระรัศมีเป็นเปลว พระแบบที่สร้างสอลกลุ่มแรกนี้พระหัตถ์ไม่เท่ากันทั้งสี่นิ้ว แบบบัวรองพระพุทธรูปเป็นอย่างสุโขทัยไม่เหมือนกับบัวเชียงแสน จากหลักฐานที่พบในเมืองสวรรคโลก สุโขทัย และกำแพงเพชร ชั้นเดิมสร้างเป็นพระก่อแล้วปั้นประกอบเป็นพื้น มาถึงชั้นกลางและชั้นหลังจึงชอบสร้างพระหล่อ^{๔๒}

นอกจากการสร้างพระพุทธรูปแล้วสมัยสุโขทัยยังนิยมทำภาพปูนปั้นเพื่อประกอบงานสถาปัตยกรรมและงานอื่นๆ จำนวนมาก โดยทำขึ้นหลายรูปแบบทั้งสวยงาม แปลกประหลาดและตลกขบขัน ตัวอย่างลวดลายปูนปั้นที่งดงามมีอยู่มากมาย เช่น ลายปูนปั้นที่วัดมหาธาตุ อำเภอเมืองสุโขทัย เป็นเรื่องพุทธประวัติแสดงปางประสูติ ปรีณิพพาน ลายปูนปั้นที่วัดนางพญา อำเภอศรีสัชชนาลัย เป็นลายดอกไม้ ลายปูนปั้นที่วัดช้างล้อม อำเภอศรีสัชชนาลัย ปั้นเป็นรูปช้างรายรอบฐานพระเจดีย์

^{๔๒} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, หน้า ๓๔-๕๓.

ลายปูนปั้นที่วัดตระพังทองกลาง เป็นเรื่องพุทธประวัติแสดงปางเสด็จจากดาวดึงส์ และผลงานทางด้านประติมากรรมที่สำคัญในสมัยสุโขทัย ได้แก่การทำเครื่องสังคโลก และการสร้างพระพุทธรูป ทางด้านการทำเครื่องสังคโลกถือเป็นผลงานการสร้างสรรค์ที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ นอกเหนือจากการทำเครื่องปั้นดินเผาที่มีอยู่เดิม โดยได้รับการถ่ายทอดวิทยาการมาจากประเทศจีน เครื่องสังคโลกที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน ประดับตกแต่ง ศาสนสถาน และส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ โดยมากทำเป็นจาน ชาม ไห แจกัน ตู๊กตา เครื่องตกแต่ง มีเนื้อละเอียด เช่น รูปช้างศึก ตู๊กตา เจดีย์ ส่วนใหญ่มีสีน้ำตาล สีน้ำตาลปนเหลือง สีเขียว สีเขียวไขกา และสีขาวทึบ

สำหรับผลงานประติมากรรมการสร้างพระพุทธรูป ส่วนใหญ่สุโขทัยนิยมสร้างพระพุทธรูป ๔ อิริยาบถ คือ นั่ง นอน ยืน เดิน มีพระพักตร์รูปไข่ หนึ่งสงบ แยมพระโอษฐ์เล็กน้อย สะท้อนถึงสภาวะแห่งปิติสุขอันมีอยู่ภายในอย่างสมบูรณ์ หลักจากทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ พระพุทธรูปที่เป็นเอกลักษณ์เด่นของศิลปะสุโขทัย คือ พระพุทธรูปปางลีลา นอกจากพระพุทธรูปสำริดแล้ว ในสมัยสุโขทัยยังนิยมทำพระพุทธรูปปั้นด้วย มีทั้งพระพุทธรูปนูนสูงประดับอาคารพุทธสถาน เช่น พระพุทธรูปนูนสูงปางลีลาที่วัดตระพังทองกลาง เมืองสุโขทัยเก่า พระพุทธรูปนูนปั้นแบบลอยตัว เช่น พระอจนะ วัดศรีชุม พระอัฐฐารส วัดสะพานหิน พระพุทธรูปนูนปั้นรอบพระเจดีย์ใหญ่วัดช้างล้อม เป็นต้น และขณะเดียวกันในสมัยสุโขทัย ยังมีการหล่อเทวรูปสำริดขึ้นหลายองค์ เช่น พระอิศวร พระอุมา พระวิษณุหรือพระนารายณ์ พระพรหม และพระหริหระ (พระอิศวรและพระนารายณ์รวมกันเป็นองค์เดียวกัน) เพื่อใช้บูชาและประกอบพระราชพิธีต่างๆ ของราชสำนัก ซึ่งยังคงยึดถือขนบธรรมเนียมตามแบบอย่างของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอยู่ นอกจากนี้ในสมัยสุโขทัยยังนิยมสร้างพระพุทธรูปจำลองตามอิทธิพลของศิลปะลังกาดด้วย มีทั้งศิลาและสำริด เช่น รอยพระพุทธรูปจำลองวัดเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชร เป็นต้น^{๔๓}

ประติมากรรมการสร้างศาสนสถาน เช่น โบสถ์หรือพระอุโบสถ สมัยสุโขทัยจะก่อด้วยโครงสร้างศิลาแลงฉาบปูน โครงสร้างหลังคานิยมเรียงด้วยก้อนศิลาเหลี่ยมซ้อนกันเป็นรูปกลับบัว หรือเรียงตั้งแต่ใหญ่ไปหาเล็ก เป็นทรงยอดมณฑป นอกจากนี้ก็มีโบสถ์ที่มีโครงสร้างเป็นไม้แบบศาลาโถง มีหลักคานปักจนกล่อมต่ำ ไม่มีบานหน้าต่าง แต่เจาะผนังเป็นลูกกรงประดับด้วยปูนปั้น เช่น ผนังวิหารวัดนางพญา เมืองศรีสัชนาลัย เป็นต้น เครื่องบนหลังคาของโบสถ์หรืออุโบสถสมัยสุโขทัยจะมีการประดับด้วยเครื่องสังคโลก เป็นต้น โบสถ์สุโขทัยแทบทุกหลังจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เช่น โบสถ์วัดมหาธาตุ โบสถ์วัดนางพญา เมืองศรีสัชนาลัย เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีสถาปัตยกรรมอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งยังคงเหลือร่องรอยมาจนถึงปัจจุบัน คือ กำแพงเมืองขุ้มประตู ป้อมปราการ โดยกำแพงเมืองจะมีการขุดคูล้อมรอบ ตัวอย่างที่เห็นได้เด่นชัด เช่น กำแพงเมืองเก่าสุโขทัย กำแพงและป้อมทุ่งเศรษฐี จังหวัดกำแพงเพชร เป็นต้น

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐-๖๕.

๓.๕.๔ มรดกวัฒนธรรมที่สำคัญสมัยสุโขทัย

มรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญในสมัยสุโขทัย ผู้คนในสมัยนั้นยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ประชาชนจึงได้รับการขัดเกลาจิตใจ ให้มีความละเอียดอ่อนทั้งในแง่ของหลักธรรมและศิลปกรรมต่างๆ ได้สร้างแบบแผนของการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันตลอดจนได้สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ไว้มากมายเป็นมรดกตกทอดให้กับอาณาจักรไทยในยุคหลังต่อมา มาทั้งในด้านศาสนา ศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม และด้านขนบธรรมเนียมประเพณี หรือที่เรียกกันว่ามรดกทางวัฒนธรรมของสุโขทัย ในยุคปัจจุบันกลายเป็นมรดกตกทอดแก่อาณาจักรไทยในยุคต่อมา มาหลาย ด้านดังต่อไปนี้^{๔๔}

๑) ด้านศาสนา สมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์มีการนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากลังกามาทางเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์เถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราชมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุโขทัย ทำให้นับตั้งแต่นั้นมาพระพุทธศาสนาก็มีความเจริญรุ่งเรืองในสุโขทัย และได้แผ่ขยายเข้าไปในอาณาจักรอื่น ๆ จนกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย เป็นศาสนาประจำชาติของคนไทยและเป็นสื่อกลางสำคัญที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีแก่ชนชาติไทย และพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยทุกพระองค์ทรงมีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ทรงนาราชูปฐมปฏิบัติธรรม และทำกิจกรรมทางศาสนา โดยเฉพาะพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) พระองค์ทรงออกผนวชและทรงนิพนธ์งานทางศาสนา เช่น หนังสือไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีประเพณีการสร้างวัดในเขตพระราชวัง เพื่อใช้ประกอบพระราชพิธีทางศาสนา และพระราชพิธีอื่นๆ ที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน

๒) ด้านศิลปกรรม ประกอบด้วย (๑) สถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้างสมัยสุโขทัยมีความงดงามและเป็นแบบอย่างของสุโขทัยโดยเฉพาะ ดังจะเห็นได้จากการก่อสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย ตอนต้นที่นิยมให้ก่อสร้างเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์ ต่อมาในสมัยสุโขทัยตอนปลายการก่อสร้างเจดีย์จะมีลักษณะสวยงามยิ่งขึ้น เป็นรูปแบบสุโขทัยแท้ คือเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม นอกจากนี้สมัยสุโขทัยจะสร้างวิหารใหญ่กว่าโบสถ์ มีกำแพงทึบ และเจาะเป็นช่องเล็กๆ คล้ายกับหน้าต่างเพื่อให้แสงลอดผ่านเข้าข้างในได้ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของการสร้างวิหารในสมัยนั้นจะนิยมสร้างไว้ด้านหน้าของเจดีย์ เช่น วิหารหลวงที่เมืองสุโขทัย วิหารหลวงที่วัดมหาธาตุเป็นต้น (๒) ประติมากรรม การก่อสร้างพระพุทธรูป สมัยสุโขทัยนิยมหล่อพระพุทธรูปจากโลหะสำริด ซึ่งเป็นศิลปะแบบสุโขทัยแท้ พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่สวยงามที่สุดของชาติไทย ได้แก่ พระพุทธชินราช พระศรีศากยมุนี เป็นต้น (๓) งานจิตรกรรม งาน

^{๔๔} วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕ - ๒๕.

จิตรกรรมสมัยสุโขทัย มีทั้งภาพลายเส้นและภาพสีฝุ่น เช่น จิตรกรรมงานเขียนลายเส้นเรื่องชาดก สลักบนหินชนวนที่ผนังอุโมงค์ ในวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย และภาพจิตรกรรมฝาผนัง ใช้สีแดง ดำ ขาว เป็นหลัก เช่น ภาพเขียนที่วัดเจติยธารามเมืองศรีสัชนาลัย

๓) ด้านภาษาและวรรณกรรม มรดกทางวัฒนธรรมของสุโขทัยที่สำคัญก็คือตัวอักษร ไทย และวรรณกรรมตัวอักษรไทยเรียกว่า ลายสือไทย พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ ตัวอักษรไทยที่พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์ขึ้นนั้นได้ดัดแปลงมาจากอักษรขอมและอักษรมอญ มีลักษณะการจัดวางรูปสละให้เรียงอยู่บนบรรทัดเดียวกับพยัญชนะ การประดิษฐ์อักษรไทยทำให้เกิดวรรณกรรมที่สำคัญ ได้แก่ (๑) ศิลจารึก ที่พบในสมัยสุโขทัย มีประมาณไม่น้อยกว่า ๓๐ หลักแต่ที่สำคัญมาก คือศิลจารึกหลักที่ ๑ ศิลจารึกพ่อขุนรามคำแหง มีคุณค่าทางภาษากฎหมาย การปกครอง วัฒนธรรม และยังเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของไทยในสมัยนั้นจึงนับว่าเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าที่แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคม และวัฒนธรรมของสุโขทัยได้เป็นอย่างดี (๒) ไตรภูมิพระร่วง พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อใช้แสดงธรรมโปรดพระราชมารดาและอบรมสั่งสอนประชาชนทั่วไป ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีเล่มแรกของไทยที่เขียนเป็นเล่มอย่างสมบูรณ์ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์ นรก สวรรค์ สั่งสอนให้คนรู้จักเกรงกลัวต่อบาปและให้ทำแต่ความดี นับว่ามีอิทธิพลต่อจิตใจและความเชื่อของคนไทยสมัยนั้นเป็นอย่างมาก

๔) ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่ของคนในสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณีในสมัยสุโขทัยจะมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่เนื่องจากคนไทยในกรุงสุโขทัยนับถือพระพุทธศาสนากันอย่างกว้างขวาง ทำให้พระพุทธศาสนาเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในสุโขทัยอย่างมากมาย เช่น ประเพณีการสร้างวัดในเขตพระราชวัง ประเพณีทำบุญเข้าพรรษา ออกพรรษา รักษาศีล ฟังเทศน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีของสุโขทัยเป็นมรดกตกทอดมาจนถึงปัจจุบันได้แก่ การละเล่นรื่นเริง ประเพณีการเผาเทียนเล่นไฟ เป็นต้น

๓.๕.๕ พัฒนาการพระพุทธศาสนากับการปกครองสมัยสุโขทัย

ลักษณะการปกครองสมัยสุโขทัย แบ่งออกเป็น ๒ ช่วง คือ การปกครองสมัยสุโขทัยตอนต้น และการปกครองสมัยสุโขทัยตอนปลาย ดังต่อไปนี้^{๔๕}

^{๔๕} วศิน ปัญญาวุฒะกุลและคณะ, “การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในพื้นที่ระยอง วัฒนธรรม (กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์)”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๐), หน้า ๓๒ - ๔๐.

๑. การปกครองสมัยสุโขทัยตอนต้น เมื่อขอมปกครองสุโขทัยใช้ระบบการปกครองแบบนายปกครองบ่าว เมื่อสถาปนากรุงสุโขทัยขึ้นใหม่ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์จึงจัดการปกครองใหม่เป็นแบบ บิดาปกครองบุตร หรือ พ่อปกครองลูก หรือ ปิตุลาธิปไตย ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ คือ

(๑) รูปแบบราชาธิปไตย หมายถึง พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปกครองสูงสุด ทรงใช้อำนาจสูงสุดที่เรียกว่า อำนาจอธิปไตย

(๒) รูปแบบบิดาปกครองบุตร หมายถึง พระมหากษัตริย์ ทรงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชนมาก จึงเปรียบเสมือนเป็นหัวหน้าครอบครัว หรือ พ่อ จึงมักมีคำนำหน้าพระนามว่า พ่อขุน

(๓) ลักษณะลดหลั่นกันลงมาเป็นขั้นๆ เริ่มจากหลายครอบครัวรวมกันเป็นบ้าน มีพ่อบ้าน เป็นผู้ปกครอง หลายบ้านรวมกันเป็นเมือง มี พ่อเมือง เป็นผู้ปกครอง หลายเมืองรวมกันเป็นประเทศ มี พ่อขุน เป็นผู้ปกครอง

(๔) การยึดหลักธรรมในพุทธศาสนาในการบริหารบ้านเมือง

๒. การปกครองสมัยสุโขทัยตอนปลาย การปกครองแบบบิดาปกครองบุตรเริ่มเสื่อมลงเนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่มั่นคง เกิดความไร้สำระสาย เมืองต่าง ๆ แยกตัวเป็นอิสระ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ จึงทรงดำเนินพระราชกุศโลบาย ทรงทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนา และทรงปฏิบัติธรรมเป็นตัวอย่างแก่ราษฎรเพื่อให้ราษฎรเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา สร้างความสามัคคีในบ้านเมือง ลักษณะการปกครองสุโขทัยตอนปลายจึงเป็นแบบ ธรรมราชา ดังนั้นจึงนับได้ว่าพระองค์ธรรมราชาพระองค์แรก และพระมหากษัตริย์องค์ต่อมาทรงพระนามว่า พระมหาธรรมราชาทุกพระองค์ การปกครองสมัยสุโขทัย ครอบคลุมขนาดใหญ่

การเมืองการปกครอง สมัยสุโขทัย แบ่งเป็น ๓ ลักษณะ คือ

(๑) การปกครองแบบพ่อปกครองลูก เป็นลักษณะเด่นของการปกครองตนเองในสมัยสุโขทัย การปกครองลักษณะนี้ พระมหากษัตริย์เปรียบเหมือนพ่อของประชาชน และปลูกฝังความรู้สึกรักผูกพันระหว่างญาติมิตร การปกครองเช่นนี้เด่นชัดมากในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

(๒) การปกครองแบบธรรมราชาหรือธรรมาธิปไตย ลักษณะการปกครองทรงยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และต้องเผยแพร่ธรรมะ สู่ประชาชนด้วย การปกครองแบบธรรมราชานั้นเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ พระองค์ทรงออกบวชและศึกษาหลักธรรมอย่างแตกฉาน นอกจากนี้ยังทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเตภูมิกถา ไว้ให้ประชาชนศึกษาอีกด้วย

(๓) ทรงปกครองโดยยึดหลักสิทธิเสรีภาพ เป็นการปกครองที่พระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงใช้อำนาจอย่างเด็ดขาด แต่ให้มีสิทธิเสรีภาพในการประกอบอาชีพด้านต่างๆ ตามความถนัดเป็นต้น

การปกครองของอาณาจักรสุโขทัย แบ่งการปกครองออกเป็น เมืองหลวง หรือราชธานี เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ พระราชวังและวัดจำนวนมาก ตั้งอยู่ในและนอกกำแพงเมือง ราชธานีเป็นศูนย์กลางทางการเมือง การศาสนา วัฒนธรรม ศิลปะและขนบประเพณี พระมหากษัตริย์

ทางเป็นผู้ปกครองเอง และเมืองลูกหลวง เป็นเมืองหน้าด่าน ตั้งอยู่รอบราชธานีห่างจากเมืองหลวงมีระยะทางเดินเท้าประมาณ ๒ วัน ได้แก่ เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสองแคว เมืองสระหลวง เมืองช้างคราว เมืองลูกหลวงเป็นเมืองที่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์

๓.๖ พัฒนาการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อาณาบริเวณเดิมเป็นเมืองโบราณที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานของอารยธรรมอันรุ่งเรืองในอดีตที่สะท้อนให้เห็นภาพของอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งเป็นราชธานีแห่งแรกของไทยเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา เศรษฐกิจ และมีความเจริญรุ่งเรืองด้านอารยธรรมนับจากเริ่มต้นกำเนิดของประวัติศาสตร์ชาติไทย ที่ได้พัฒนาเป็นรัฐสำคัญของภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐ จนได้รับการขนานนามว่าเป็นแผ่นดินรุ่งอรุณแห่งความสุขและคงอยู่ยาวนานเป็นเวลากว่า ๒๐๐ ปีด้วยความโดดเด่นดังกล่าวกรมศิลปากรได้ทำการบูรณะโบราณสถานทั้ง ๓ แห่ง ประกอบด้วย อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร โดยได้ประกาศขึ้นทะเบียนบริเวณเมืองเก่าสุโขทัย เป็นเขตโบราณสถานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นต้นมา และต่อมาได้รับการขึ้นทะเบียนไว้ในบัญชีรายชื่อแหล่งมรดกโลกในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกแห่งอนุสัญญาคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ณ เมืองคาร์เทจ ประเทศตูนิเซียเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ด้วยหลักฐานที่ปรากฏแสดงให้เห็นถึงผลงานทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น เป็นตัวแทนของศิลปกรรมไทยยุคแรก และเป็นต้นกำเนิดของการสร้างประเทศโบราณวัตถุสถานที่ปรากฏอยู่ในเมืองประวัติศาสตร์ทั้ง ๓ เมืองนี้แสดงให้เห็นถึงผลงานสร้างสรรค์อันล้ำเลิศของมนุษย์ความงดงามอลังการของสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมสุโขทัยเป็นต้นแบบที่ส่งอิทธิพลให้ศิลปกรรมไทยในระยะต่อมา รวมทั้งความเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์และพระพุทธรูปลีลาแหล่งมรดกโลกเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวารเป็นมรดกทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งยืนยันถึงความสำเร็จของศิลปกรรมไทยยุคนี้ได้เป็นอย่างดีทำให้เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวารสะท้อนคุณค่าในการเป็นตัวแทนที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ด้านศิลปกรรม หรือตัวแทนของความดีงาม และเป็นผลงานชิ้นเอกที่จัดทำขึ้นด้วยการสร้างสรรค์ที่ชาญฉลาด และเป็นตัวแทนอารยธรรมที่เป็นเอกลักษณ์หายากยิ่งหรือเป็นของแท้ดั้งเดิมเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัย และเมืองบริวารที่ประกาศเป็นมรดกโลก^{๔๖}

^{๔๖} องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (อพท.), แผนปฏิบัติงานประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร : องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, ๒๕๖๐), หน้า ๑ - ๑๘.

ปัจจุบันอุทยานประวัติศาสตร์ได้พัฒนาการดำเนินงานอนุรักษ์โบราณสถาน และการพัฒนาชุมชนภายในเขตโบราณสถานและชุมชนโดยรอบด้วยแผนแม่บทบูรณาการการบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร ได้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นกรอบในการบริหารการพัฒนาที่ถูกต้องและเหมาะสมกับบริบทของการบริหารการพัฒนาประเทศไทย อุทยานประวัติศาสตร์และพื้นที่เชื่อมโยง และมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน รวมทั้งเพื่อพัฒนากลไกการบริหารจัดการเป็นต้นแบบ การบริหารจัดการในคุณค่าของการเป็นแหล่งมรดกโลกและมรดกทางวัฒนธรรม ภายใต้การสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ทั้งหน่วยงานภาครัฐส่วนกลาง ส่วนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน และประชาชนภาคีเพื่อการท่องเที่ยวของพื้นที่พิเศษสร้างการรับรู้ด้านการท่องเที่ยวของพื้นที่ด้วยเมืองมรดกโลก แหล่งเรียนรู้ความเป็นไทย (Thai Root Thai Legend) ยุทธศาสตร์และแผนของพื้นที่เริ่มจากการศึกษาความเหมาะสมในการประกาศเป็นพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร มีความจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลการบริหารจัดการในพื้นที่ทั้ง ๓ แห่ง ทั้งนโยบายและยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ข้อเสนอแนะทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกฎหมายและอนุสัญญาที่เกี่ยวข้อง บทสรุปและการวิเคราะห์ทิศทางพัฒนาพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง ๓ แห่ง จากองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การทบทวนนโยบายและยุทธศาสตร์ในพื้นที่ศึกษา ได้ทำการรวบรวมข้อมูลทั้งระดับนานาชาติ ระดับชาติ ระดับภาค และระดับจังหวัด ข้อเสนอแนะทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์สถานภาพแนวโน้มและนโยบายการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนแม่บทการพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์และแผนพัฒนาจังหวัดที่ศึกษามาในอดีต ตลอดจนแนวทางการบริหารจัดการพื้นที่มรดกโลกขององค์การยูเนสโก และในปัจจุบันพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร ประกาศเป็นพื้นที่พิเศษในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๕๔ หน้า ๒๕ เล่ม ๑๒๘ ตอนพิเศษ ๗๖ ง

๓.๖.๑ การขึ้นทะเบียนมรดกโลกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

พัฒนาการที่ถือว่าสำคัญของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย คือการขึ้นทะเบียนมรดกโลกเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (Historic Town of Sukhothai and Associated Historic Towns) ประกอบไปด้วยอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ทั้ง ๓ เมืองที่เคยมีความรุ่งเรืองในอดีตช่วงใกล้เคียงกัน โดยอาณาจักรสุโขทัยนั้นถือเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย เป็นศูนย์กลางความเจริญในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ อาณาจักรสุโขทัยเคยเป็นราชธานีของไทยมีความเจริญรุ่งเรือง เป็นศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา และเศรษฐกิจ ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ มีสถานที่สำคัญที่เป็นพระราชวัง ศาสนสถาน โบราณสถาน โดยมีคูเมือง กำแพงเมือง และประตูเมืองโบราณล้อมรอบอยู่ในรูปสี่เหลี่ยม มีความยาว

ประมาณ ๒ กิโลเมตร กว้างประมาณ ๑.๖ กิโลเมตรครอบคลุมพื้นที่กว่า ๗๐ ตารางกิโลเมตร มีประตูเมืองอยู่ตรงกลางกำแพงเมืองแต่ละด้าน ภายในยังเหลือร่องรอยพระราชวังและวัด และมีโบราณสถานสำคัญที่จำนวนมากกว่า ๓๐ แห่ง วัดที่ใหญ่ที่สุดคือวัดมหาธาตุ

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร เป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่ปรากฏหลักฐานร่องรอยของอารยธรรมอันรุ่งเรืองในอดีต สะท้อนให้เห็นภาพของอาณาจักรสุโขทัยในความเป็น "รุ่งอรุณแห่งความสุข" และเป็นรุ่งอรุณของประวัติศาสตร์ชาติไทย เมื่อครั้งเริ่มก่อตั้งบ้านเมืองในฐานะรัฐอิสระ จนกลายเป็นรัฐสำคัญของภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ เป็นเวลานานถึงกว่า ๒๐๐ ปี ด้วยความโดดเด่นนี้เอง ส่งผลให้เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร ได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์และได้รับการขึ้นทะเบียนไว้ในบัญชีรายชื่อแหล่งมรดกโลกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ด้วยคุณค่าและความโดดเด่นตามเกณฑ์มาตรฐาน ดังนี้ หลักเกณฑ์ข้อที่ ๑ เป็นตัวแทนที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์ด้านศิลปกรรมที่มีความงดงามและเป็นผลงานชิ้นเอกที่ได้รับการสร้างสรรค์จากอัจฉริยภาพด้านศิลปะอย่างแท้จริง และหลักเกณฑ์ข้อที่ ๒ เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ที่หาได้ยากยิ่ง หรือหลักฐานที่แสดงขนบธรรมเนียม ประเพณี หรืออารยธรรม ซึ่งยังหลงเหลืออยู่ หรืออาจสูญหายไปแล้ว

โบราณวัตถุและโบราณสถานปรากฏอยู่ในเมืองประวัติศาสตร์ทั้ง ๓ เมืองนี้ แสดงให้เห็นถึงผลงานสร้างสรรค์ อันล้ำเลิศของมนุษย์ ความงดงามอลังการของสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมสุโขทัยเป็นต้นแบบที่มีอิทธิพลต่อศิลปกรรมไทยทุกสกุลช่างในระยะต่อมา ความเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ และพระพุทธรูปปางลีลา เป็นสิ่งยืนยันถึงความสำเร็จของศิลปกรรมในยุคแรกนี้ได้เป็นอย่างดี หลักฐานที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุของเมืองโบราณทั้ง ๓ แห่ง ซึ่งยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศาสนา สุโขทัยนับเป็น "รุ่งอรุณแห่งความสุข" และเป็นรุ่งอรุณของประวัติศาสตร์ชาติไทย นับแต่การก่อตั้งบ้านเมืองเป็นรัฐอิสระ กระทั่งกลายเป็นรัฐสำคัญของภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ในสมัยนั้น และได้กระจายอำนาจและความเจริญไปสู่เมืองบริวาร ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร ประกอบกันเป็นอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ และด้วยความงดงามทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น อันเป็นตัวแทนของศิลปกรรมสยามในยุคแรก และเป็นต้นกำเนิดการสร้างประเทศ ทำให้อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชร ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลก กรมศิลปากร ได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเมืองเก่าสุโขทัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ ต่อมา ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์โดยกรมศิลปากร ด้วยความช่วยเหลือจากองค์การยูเนสโก และเปิดอย่างเป็นทางการในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ โดยในวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ องค์การยูเนสโกได้ประกาศให้อุทยานแห่งนี้เป็นแหล่งมรดก

โลกร่วมกับอุทยานประวัติศาสตร์ที่กำแพงเพชรและศรีสัชนาลัย ปัจจุบันอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของไทย มีผู้เยี่ยมชมหลายแสนคนต่อปี^{๔๗}

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย ซึ่งในการขึ้นเป็นมรดกโลกอุทยานประวัติศาสตร์แห่งนี้จัดว่าเป็นเมืองบริวารและถือว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ตั้งอยู่อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย มีระยะห่างจากอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยไปทางทิศเหนือประมาณ ๖๐ กิโลเมตร อยู่บริเวณที่เรียกว่า “แก่งหลวง” ซึ่งห่างจากตัวอำเภอศรีสัชนาลัยลงมาทางอำเภอสวรรคโลก ๑๑ กิโลเมตร หรือห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๕๕๐ กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๔๕.๑๔ ตารางกิโลเมตร ในเขตของตำบลศรีสัชนาลัย ตำบลสารจิตร ตำบลหนองอ้อ ตำบลท่าชัย ส่วนตัวเมืองโบราณศรีสัชนาลัยอยู่ในเขตหมู่บ้านพระปรารักษ์ ตำบลศรีสัชนาลัย เดิมชื่อว่า “เมืองเชลียง” แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น “ศรีสัชนาลัย” ในสมัยกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงขึ้นครองกรุงสุโขทัย และได้สร้างเมืองขึ้นใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครองแทนเมืองเชลียง ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์มีโบราณสถาน และโบราณวัตถุทั้งหมด ๒๑๕ แห่ง สำรวจค้นพบแล้ว ๒๐๔ แห่ง และได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกร่วมกับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร^{๔๘}

๓.๖.๒ โบราณสถานที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย หรือ เมืองเก่าสุโขทัย ตั้งอยู่นอกตัวเมืองสุโขทัย ห่างจากศาลากลางจังหวัดสุโขทัยไป ตามทางหลวงหมายเลข ๑๒ สายสุโขทัย-ตาก ไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑๒ กิโลเมตร เมื่อผ่านเข้าเขตเมืองเก่า จะแลเห็นยอดพระเจดีย์แบบต่างๆ อันสง่างามและวิหารอันศักดิ์สิทธิ์ กำแพงเมืองสุโขทัย ตั้งอยู่ตำบลเมืองเก่า เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นกำแพงพูนดิน ๓ ชั้น โดยการขุดเอาดินขึ้นมาถมเป็นกำแพงและพื้นดินที่ขุด ขึ้นยังเป็นคูขังน้ำไว้ ใช้สอยและเป็นกำแพงน้ำขึ้นอีก ๒ ชั้น กำแพงด้านทิศเหนือจดทิศใต้ยาว ๒,๐๐๐ เมตร ด้านทิศตะวันตกยาว ๑,๖๐๐ เมตร มีประตูเมือง ๔ ประตู ด้านเหนือเรียกว่า “ประตูศาลหลวง” ด้านใต้เรียกว่า “ประตูนะโม” ด้านทิศตะวันออกเรียกว่า “ประตูกำแพงหัก” ด้านทิศ ตะวันตกเรียกว่า “ประตูอ้อ” ภายนอกกำแพงเมืองในรัศมี ๕ กิโลเมตร มีโบราณสถานประมาณ ๗๐ แห่ง สร้างขึ้นไว้ในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ได้รับการบูรณะซ่อมแซมโดยกรมศิลปากร และได้รับการจัดตั้งให้เป็นมรดกโลกโดย

^{๔๗} กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร. สำนักงานจังหวัดสุโขทัย. **อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา http://www.sukhothai.go.th/tour/tour_๐๑.htm, [๒๕ เมษายน ๒๕๖๑].

^{๔๘} สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ. กระทรวงวัฒนธรรม. **มรดกโลกของเมืองไทย**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.m-culture.go.th/international/index.php/องค์ความรู้/๒๐๑๓-๐๘-๐๒-๑๓-๕๐-๓๘/item/มรดกโลกของเมืองไทย/>, [๒๕ เมษายน ๒๕๖๑].

องค์การ UNESCO ในปี ๒๕๓๗ แผนที่โบราณสถานที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ประกอบด้วย^{๔๙}

๑) โบราณสถานในเมืองเก่าสุโขทัย (๑) พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหง



มหาราช (๒)เนินปราสาท (๓) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง (๔)สำนักอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย (๕)ศาลตาผาแดง (๖)พระราชวัง (๗) ศาลหลักเมือง (๘)กำแพงเมืองสุโขทัย (๙)วัดชนะสงคราม (๑๐) วัดกำแพง แล่ง (๑๑)วัดข้าวสารถ (๑๒)วัดมหาธาตุ (๑๓)วัดใหม่ (๑๔)วัดมูมเมือง (๑๕)วัด สระศรี (๑๖)วัดศรีสวาย (๑๗)วัดซ่อน ข้าว (๑๘)วัดสรศักดิ์ (๑๙)วัดตระกวน

แผนภาพที่ ๑ แผนที่ภาพรวมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

๒) โบราณสถานนอกเมืองโบราณสุโขทัย ด้านทิศเหนือ (๒๐)วัดตระพังเงิน (๒๑) วัดตระพังสอ (๒๒) วัดตระพังทอง (๒๓)ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว (๒๔)เตาเผาเครื่องสังคโลก (๒๕)ประตู ศาลหลวง (๒๖)วัดแม่โจน (๒๗)วัดเนินร้อนทอง (๒๘)วัดหนองปรือ (๒๙)วัดอ้อมรอบ (๓๐)วัดพระพาย หลวง (๓๑)วัดร่องขวางตะวันตก (๓๒)วัดสังฆาวาส (๓๓)วัดศรีชุม (๓๔)วัดเตาทุเรียง โบราณสถานนอก เมืองโบราณสุโขทัย ด้านทิศใต้ (๓๕)ประตุนะโม (๓๖)วัดอโศการาม (๓๗)วัดเจติยสี่ห้อง (๓๘) วัดเชตุ พน (๓๙)วัดก้อนแล้ง (๔๐)วัดมูมลังกา (๔๑)วัดโพรงเม่น (๔๒)วัดศรีพิจิตรกิริยาราม (๔๓) วัด ต้นจันทร์ (๔๔)วัดวิหารทอง

๓) โบราณสถานนอกเมืองโบราณสุโขทัย ด้านทิศตะวันออก (๔๕)ประตูกำแพงหัก (๔๖)วัดช้างล้อม (๔๗)วัดเจติยสูง (๔๘)วัดเจติยยอดหัก (๔๙)วัดพระนอน (๕๐)วัดต้นมะขาม (๕๑) วัดตระพังทองกลาง

๔) โบราณสถานนอกเมืองโบราณสุโขทัย ด้านทิศตะวันตก (๕๒)ประตูอ้อ (๕๓) สรีดภงส์ (๕๔)เทวาลัยมหาเกษตร (๕๕)วัดอรุณภูมิ (๕๖)วัดช้างรอบ (๕๗)วัดเจติยงาม (๕๘)วัดเขา พระบาทน้อย (๕๙)วัดมังกร (๖๐)วัดป่ามะม่วง (๖๑)วัดป่าสัก (๖๒)วัดพระยืน (๖๓)วัดสะพานหิน (๖๔)วัดศรีโกล (๖๕)วัดถ้ำหีบบน (๖๖)วัดถ้ำหีบล่าง (๖๗)วัดตระพังช้างเผือก (๖๘) วัดตึก

^{๔๙} ข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสารอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, แผนที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, (สุโขทัย : สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, ๒๕๖๐), หน้า ๒.

๓.๖.๓ สถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

สถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ในปัจจุบันได้ปรับปรุงพัฒนาเพื่อรองรับกับการท่องเที่ยว มรดกโลกเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมซึ่งสถานที่ควรเข้าไปศึกษาก่อนเข้าชมอุทยานประวัติศาสตร์ คือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ตั้งอยู่ทางด้านขวาของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เป็นที่รวบรวม และจัดแสดงศิลปโบราณที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีภายในเมืองสุโขทัย และที่ประชาชนมอบให้บริเวณพิพิธภัณฑสถานแบ่งส่วนการแสดงโบราณวัตถุไว้เป็น ๓ ส่วนคือ : ส่วนที่หนึ่ง อาคารลายสือไท ๗๐๐ ปี เป็นอาคารใหม่ที่ตั้งอยู่ด้านหน้าทางเข้าอาคารใหญ่ เป็นที่จัดแสดงศิลปวัตถุสมัยสุโขทัย อาทิ พระพุทธรูป เครื่องใช้ ถ้วยชาม เครื่องสังคโลก ศิลาลายริ้ว ส่วนที่สอง อาคารพิพิธภัณฑสถาน : แบ่งออกเป็น ๒ ชั้น ชั้นล่าง จัดแสดงศิลปโบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจ ขุดค้นขุดแต่ง และบูรณะแหล่งโบราณคดีสุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และ ชั้นบน จัดแสดงศิลปาลายริ้วสมัยสุโขทัย พระพุทธรูปสำริด เทวรูป โองาสังคโลก เครื่องศาสตราวุธ เครื่องถ้วยชามสังคโลก เงินตรา ท่อน้ำแสดง ระบบชลประทานสมัยสุโขทัย ส่วนที่สาม พิพิธภัณฑสถานกลางแจ้งอยู่ด้านนอกโดยรอบอาคารใหญ่ เป็นที่จัดแสดงศิลปวัตถุโบราณต่างๆ อาทิ พระพุทธรูปศิลา แผ่นจำหลัก รูปทรงอาคารไทยแบบต่างๆ เตาทุเรียงจำลอง เสาธรรมจักรศิลา เป็นต้น

โบราณสถานที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์ จากเดิมที่รกร้างเป็นป่าและเนินดินปัจจุบันได้พัฒนาการบูรณะเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย ซึ่งโบราณสถานที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์ประกอบไปด้วย^{๕๐}

๑. พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ตั้งอยู่ริมถนนจรดวิถีถ่องทางทิศเหนือของวัดมหาธาตุ ลักษณะพระบรมรูป พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นพระบรมรูปหล่อด้วยโลหะทองเหลืองผสม ทองแดงรมดำ ขนาด ๒ เท่าขององค์จริง สูง ๓ เมตร ประทับนั่งห้อยพระบาทบนพระแท่นมณีศิลาลาตร พระหัตถ์ขวาถือคัมภีร์ พระหัตถ์ซ้ายอยู่ในท่าทรงสั่งสอนประชาชน พระแท่นด้านซ้ายมีพานวางพระขรรค์ไว้ข้างๆ ลักษณะ พระพักตร์เหมือนอย่างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยตอนต้น ถ้ายทอดความรู้สึกว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราชมีน้ำพระทัยเมตตา กรุณา ยุติธรรมและเฉียบขาด ที่ด้านข้างมีภาพแผ่นจำหลักจารึกเหตุการณ์เกี่ยวกับ พระราชกรณียกิจของพระองค์ตามที่อ้างถึงในจารึกสุโขทัยเนินปราสาทสถานที่ตั้ง : โบราณสถานในเมืองเก่าสุโขทัยทางทิศตะวันออกติดกันกับวัดมหาธาตุ มีโบราณสถานแห่งหนึ่งซึ่งเรียกในปัจจุบันว่า เนินปราสาทตามการสันนิษฐานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าบริเวณนี้เคย เป็นฐานปราสาทราชวัง ของกษัตริย์เมืองสุโขทัย กรมศิลปากรได้ขุดแต่งโบราณสถานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ พบฐานอาคารแบบ

^{๕๐} สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, สถานที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, (สุโขทัย : สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, ๒๕๖๐), หน้า ๑ - ๒๕.

ฐานบัวคว่ำบัวหงาย ลักษณะเป็นฐานสูงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๒๗.๕๐ x ๕๑.๕๐ เมตร มีบันไดที่ด้านหน้า และด้านหลังอย่างละหนึ่งแห่ง

อย่างไรก็ตาม ในการขุดค้นทางโบราณคดีไม่พบหลักฐานที่พอจะชี้ได้ว่าสถานที่นี้เป็นปราสาทราชวัง อีกทั้งแผนที่เก่าทำในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็บ่งบอกว่าเป็นบริเวณเดียวกันกับ วัดมหาธาตุ คือเป็นสิ่งก่อสร้างเนื่องในทางศาสนาในวัด หรือ ศาลาโถง มากกว่าจะเป็น วังของกษัตริย์สุโขทัยควรเป็นตำหนักไม้ ตำแหน่งที่ตั้งตามที่ปรากฏหลักฐานแห่งหนึ่งนั้น ควรอยู่เหนือศาลาผาแดง ติดกับวัดสรศักดิ์ทางทิศตะวันตก ซึ่งศิลาจารึกวัดสรศักดิ์ก็กล่าวว่าเป็นตำหนักของเจ้านายสุโขทัยเมื่อตอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งตำแหน่งที่ตั้งเช่นนี้ จะตรงกันกับตำแหน่งของพระราชวังกษัตริย์เขมรโบราณที่เมืองพระนครหลวง หรือ เมืองนครธม

๒. ศาลาผาแดง หรือ ศาลพระเสื้อเมือง หรือ ศาลเทพารักษ์ ตั้งอยู่ภายในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ใกล้กับวัดสรศักดิ์ และวัดสระศรี เป็นโบราณสถานปรangkี้เดียวแบบขอม อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ก่อด้วยศิลาแลงขนาดใหญ่ทั้งองค์ ส่วนฐานยกสูง ผังของฐานเป็นบัวลูกฟัก ด้านหน้ามีบันไดขึ้นไปยังเรือนธาตุ ส่วนของเรือนธาตุมีซุ้มผนังทึบทั้ง ๒ ด้าน ส่วนอีก ๒ ด้านนั้นเป็นซุ้มทางเข้าออก ด้านบนของศาลาผาแดงเป็นส่วนปรangkี้ ซึ่งปัจจุบันได้ทลายลงไป โบราณสถานแห่งนี้ นับเป็นโบราณสถานที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดของเมืองสุโขทัย ครั้งบูรณะศาลาผาแดงนั้นได้ค้นพบเทวรูปหิน ศิลปะลพบุรี (เปรียบเทียบกับศิลปะเขมรสมัยบายน) จำนวน ๔ องค์ มีทั้งรูปบุรุษและสตรี ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

ศาลาผาแดง เป็นปราสาทแบบขอมก่อด้วยศิลาแลงขนาดใหญ่ ส่วนยอดพังทลายไปแล้ว เหลือแต่ส่วนห้องที่เคยประดิษฐานรูปเคารพกับมุขทางเข้าที่เชื่อมต่อหันหน้าไปทางทิศตะวันออกตามแบบศาสนสถานทั่วไป ที่นี้ได้เคยพบกลุ่มประติมากรรมรูปเทวดาสลัก จากหินทราย แม้ชำรุดส่วนหัวและมือหักหายแต่สังเกตได้จากการตกแต่งเครื่องประดับที่เป็น สันวาลย์ไขว้รูปกากบาทและการนุ่งผ้าที่ชักชายยาวออกมาด้านข้างที่นักวิชาการ เทียบว่าคล้ายกับรูปบุคคลในศิลปะเขมรแบบบายน ช่วง พ.ศ. ๑๗๕๐ จึงอาจกำหนดอายุสมัยของโบราณสถานแห่งนี้ได้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ร่วมสมัยกับพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายของกัมพูชาโบราณ โบราณสถานแห่งนี้น่าจะเคยมีชื่อเรียกมาก่อนที่รู้จักกัน เช่น พระมหาสมณเจ้า สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงเรียกว่า โคกปราสาท ซึ่งชาวบ้านเมืองเก่าสมัยนั้นเชื่อถือความศักดิ์สิทธิ์กันมาก และในเอกสารเก่าๆ ที่บันทึกกรุงรัชกาลที่ ๕-๖ มักเรียกกันว่า ศาลาผาแดงบ้าง ศาลพระประแดงบ้าง จนกลายมาเป็นศาลาผาแดงในปัจจุบันซึ่งคำนี้น่าจะเป็นคำที่เลื่อนมาจากชื่อ กมรเตง ที่หมายถึง “เจ้า” ในภาษาเขมร และพบในจารึกเขมรโบราณจำนวนมากที่กล่าวถึง กมรเตง ในฐานะชื่อสถาปนาของรูปเคารพในศาสนาฮินดู (ซึ่งก็เป็นตัวแทนของกษัตริย์เมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้ว) และตำแหน่งของขุนนางชั้นสูงอีกด้วย ยังมีคำว่า ประแดง ที่หมายถึงข้าราชการบางตำแหน่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งสืบมาจากคำเขมรเช่นเดียวกัน

และชื่อดังกล่าวยังพบอยู่ในชื่อเมืองโบราณบางแห่งที่เคยมีร่องรอยของวัฒนธรรมเขมรอยู่ เช่น เมืองพระประแดง ที่สมุทรปราการ ซึ่งในสมัยอยุธยาได้เคยขุดพบเทวรูปเมื่อได้ชำระคลองสำโรง เป็นต้น

ดังนั้น ชื่อของศาลตามาแดงจึงสื่อถึงความเป็นศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ที่ เกี่ยวข้องกับความเชื่อแบบพราหมณ์-ฮินดูของเขมร อันเป็นรอยต่อทางประวัติศาสตร์ช่วงที่อำนาจของอาณาจักรกัมพูชาโบราณที่เข้ามาตั้งมั่นในลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยมีละโว้หรือลพบุรีเป็นฐานที่มั่นและกำลังแผ่ขึ้นไปมาทางตอนบนของภาคกลางแถบลุ่มน้ำยม ก่อนเสื่อมสลายไปในราว พ.ศ. ๑๗๕๐ เป็นต้นมา

๓. วัดมหาธาตุ ตั้งอยู่ที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จ.สุโขทัย อยู่กลางเมือง เป็นวัดใหญ่ และวัดสำคัญของกรุงสุโขทัย สร้างสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ มีพระเจดีย์ต่างๆ รวมถึง ๒๐๐ องค์ ประกอบด้วยเจดีย์ประธาน วิหาร มณฑป โบสถ์ และเจดีย์ราย มีพระเจดีย์มหาธาตุทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นศิลปะแบบสุโขทัยแท้ ตั้งเป็นเจดีย์ประธาน ล้อมรอบด้วยเจดีย์ ๘ องค์ บนฐานเดียวกัน คือ ปรากฏศิลาแลงตั้งอยู่ที่ทิศทั้ง ๔ และเจดีย์ทรงปราสาทก่อด้วยอิฐที่ได้รับอิทธิพลมาจากล้านนา จากการสำรวจ พบว่าบริเวณวัดมหาธาตุมีเจดีย์แบบต่าง ๆ มากถึง ๒๐๐ องค์ วิหาร ๑๐ แห่ง ชุมพระ (มณฑป) ๘ ชุม พระอุโบสถ ๑ แห่ง ตระพัง ๔ แห่ง เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ ซึ่งตั้งเด่นสง่างามมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมถือว่าเป็นสถาปัตยกรรม ที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของศิลปะสุโขทัยโดยแท้ แต่คงมิได้เป็นรูปแบบแรกเริ่มเมื่อมีการสร้างวัดมหาธาตุขึ้น ของเดิมน่าจะมีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ทิศที่ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน และตั้งอยู่ตรงกลางของด้านทั้งสี่ รายรอบเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทิศจำนวน ๘ องค์ องค์ที่อยู่ตรงมุมทั้งสี่เป็นเจดีย์ที่มีอิทธิพลของศิลปะศรีอยุธยา ล้านนา ส่วนเจดีย์ที่อยู่กึ่งกลางของด้านทั้งสี่เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบสุโขทัย ซึ่งมีลวดลายปูนปั้นแบบอิทธิพลศิลปะลังกา รอบๆ เจดีย์ประธานมีปูนปั้นรูปพระสาวกในท่าอัญชลี เดินประทับชนิศโดยรอบพระมหาธาตุ ด้านตะวันออกบนเจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ มีวิหารขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง มีแท่นซึ่งเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย คือ พระศรีศากยมุนี ปัจจุบันได้รับการเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่วัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพมหานคร ที่ด้านเหนือ และด้านใต้ของเจดีย์มหาธาตุมีพระพุทธรูปยืนภายในชุมพระ เรียกว่า พระอัฐารศ ที่มีขนาดใหญ่สูงราว ๑๘ ศอก ประดิษฐานภายในมณฑปที่ขนานบอยู่สองข้างของเจดีย์ประธาน

ถัดจากวิหารหลวงวัดมหาธาตุ ไปทางตะวันออกเป็นวิหารสูง ที่เรียกชื่อเช่นนี้ เนื่องจากวิหารหลังนี้มีฐานก่ออิฐเป็นลักษณะฐานบัว มีความสูงประมาณ ๑.๕ เมตร เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ซึ่งสร้างขึ้นในภายหลัง ทำให้พื้นที่ว่างระหว่างหน้าวิหารสูงกับกำแพงแก้วด้านหน้าเหลือเพียงพื้นที่แคบๆ ไม่ได้สัดส่วนกับความสูงของตัวอาคาร นอกจากนี้ภายในวัดมหาธาตุยังมีกลุ่มเจดีย์จัดแยกออกเป็นกลุ่มหนึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเจดีย์พระธาตุ มีศูนย์กลางอยู่ที่เจดีย์ ๕ ยอด ซึ่งมีขนาดใหญ่เป็นที่ ๒ รองจากเจดีย์พระธาตุ

๔. วัดชนะสงคราม หรือ วัดราชบูรณะ ตั้งอยู่ภายในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ระหว่างวัดมหาธาตุ และวัดสระศรี ประวัติการสร้างไม่ชัดเจน เป็นวัดขนาดกลาง ภายในประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ที่เป็นจุดเด่นของวัด ขนาบข้างด้วยเจดีย์รายทรงวิมานทั้งสององค์ ซึ่งเป็นทรงเจดีย์ที่มักจะพบได้ที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ส่วนที่สุโขทัยนั้นยังมีปรากฏอยู่ที่วัดตระพังเงินและวัดเจดีย์เจ็ดแถว ที่บริเวณด้านหน้าเจดีย์ประธานเป็นที่ตั้งของพระวิหาร ปรากฏเฉพาะส่วนฐานและเสาที่หักด้วยศิลาแลง ด้านหลังเจดีย์ประธานนั้นเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ รอบพระอุโบสถมีใบเสมา ปักอยู่บางส่วน นับว่าเป็นอีกวัดที่มีความเก่าแก่และน่าสนใจอย่างมากสำหรับเมืองหลวงเก่าอย่างสุโขทัย เพราะที่นี่จะเป็นจุดเริ่มต้นของสถาปัตยกรรมในแบบเจดีย์ทรงระฆังคว่ำในดินแดนสุวรรณภูมิแห่งนี้ และทัศนียภาพที่มีความสวยงามก็ทำให้ที่นี่เป็นแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยมของทั้งนักท่องเที่ยวชาวไทยและนักท่องเที่ยวต่างชาติ

วัดชนะสงคราม ยังไม่สามารถระบุถึงปีที่ใช้ในการก่อสร้างวัดแห่งนี้ได้ โดยขนาดของวัดนั้นถือว่าเป็นวัดขนาดกลาง แต่มีความโดดเด่นเป็นอย่างมากด้วยสถาปัตยกรรมในการก่อสร้างในแบบเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งมีความสวยงามและใหญ่โตเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ก็ยังมีในส่วนเจดีย์รายทรงวิมานที่มีถึงสององค์ตั้งไว้คู่กันอีกด้วย โดยมีฉากปรัทหักพังของเสาที่ตั้งเรียงรายกันไว้อยู่แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ในอดีตของวัดแห่งนี้ ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีแต่ซากแล้วแต่ก็มีการปรับแต่งและบูรณะจนมีความสวยงามและน่าสนใจอย่างมากเลยทีเดียว เจดีย์ทรงระฆังคว่ำของ วัดชนะสงคราม นั้นนับว่ามีความสวยงามโดดเด่น

๕. วัดสระศรี เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดมหาธาตุ โบราณสถานนี้มีความงดงามมากอีกแห่งหนึ่ง เนื่องจากที่ตั้งอยู่กลางสระน้ำที่มีขนาดใหญ่ที่สุดชื่อว่า สระพังตระกวน สิ่งสำคัญของวัดประกอบด้วย เจดีย์ทรงระฆัง วิหารและโบสถ์กลางน้ำ ก่อน พ.ศ. ๒๕๒๑ มีถนนจรดวิถีถ่องตัดผ่านกลางวัด ซึ่งทำลายคุณค่าและเป็นอันตรายต่อโบราณสถาน กรมศิลปากรจึง ได้ปรับปรุงทัศนียภาพเพื่อรักษาโบราณสถาน โดยขุดรื้อถนนออกไป แล้วสร้างถนนเลียบสระน้ำขึ้นแทน

เจดีย์ทรงระฆังของวัดเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงการ รับพุทธศาสนาจากลังกาของสุโขทัย บางครั้งจึงเรียกเจดีย์แบบนี้ว่า เจดีย์ทรงลังกา ครั้งหนึ่งมีผู้ลักลอบขุดกรุของเจดีย์องค์นี้ ได้พบ เจดีย์จำลอง (บรรจุอัฐิธาตุ) และแผ่นทองจารึกข้อความกล่าวถึงพระเถระผู้ใหญ่มาดำเนินการสร้างเจดีย์เพื่อ บรรจุพระอัฐิธาตุของพระมหาธรรมราชาลิไท จารึกหลักนี้จึงเรียกว่า จารึกวัดสระศรี และสลับเจดีย์จำลอง ดังกล่าว ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหงสุโขทัย ส่วนโบสถ์ที่อยู่กลางน้ำก็เป็นความเชื่อถือแบบพุทธที่ใช้น้ำในความหมายของความ บริสุทธิ์ของขอบเขต เรียก ว่า อุทกสีมา หรือ นทีสีมา ที่กันไว้เป็นเขตสำหรับให้พระสงฆ์ทำสังกรรม

๖. วัดศรีสวาย ตั้งอยู่ทางใต้ของวัดมหาธาตุ ห่างออกไปประมาณ ๓๕๐ เมตร โบราณสถานสำคัญตั้งอยู่ในกำแพงแก้วนั้น ประกอบไปด้วยปราสาท ๓ องค์ ที่มีรูปแบบศิลปะลพบุรี

แต่ลักษณะของปราสาทค์คอน ข้างเพ็ญว ตั้งอยู่บนฐานเดี่ยว ๆ มีลวดลายปูนปั้นบางส่วนเหมือนลายบนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน ได้พบทับหลังสลักเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ ขึ้นส่วนของเทวรูปและศิวิลิ่งค์ อัน เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าวัดศรีสวายเคยเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดูมาก่อน แล้วแปลงเป็นพุทธสถานโดยต่อเติมวิหารขึ้นที่ด้านหน้า เป็นวัดในพุทธศาสนาภายหลัง

วัดศรีสวาย นั้นเป็นวัดที่มีความเก่าแก่เป็นอย่างมากอีกแห่งของสุโขทัย โดยมีอายุนับถอยหลังไปนานอย่างมากที่เดียวก่อนที่จะก่อตั้งกรุงสุโขทัยเสียอีก เพราะจากหลักฐานทางด้านโบราณคดีที่มีการขุดค้นพบก็สามารถที่จะบ่งบอกได้เป็นอย่างดีเลยทีเดียว ว่าวัดแห่งนี้นั้นมีความสวยงามและเก่าแก่เพียงใดที่ตั้งของ วัดศรีสวาย นั้นมีความใกล้เคียงกับวัดใหญ่ของสุโขทัยอย่างวัดมหาธาตุเป็นอย่างมากเลยทีเดียว และเป็นวัดที่มีความโดดเด่นของ พระปราสาท ๓ องค์ ในรูปแบบของศิลปะลพบุรี ซึ่งตามคติความเชื่อแล้วในลักษณะของพระปราสาทนั้นจะเป็นเทวสถานของศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ โดยลักษณะของพระปราสาทนั้นค่อนข้างเพียวและตั้งอยู่บนฐานที่ไม่สูงมากนัก ซึ่งจะมีความแตกต่างกับพระปราสาทของกรุงศรีอยุธยา โดยความโดดเด่นที่เห็นได้ชัดเจนเลยก็คือลายปูนปั้นที่มีความสวยงามเป็นอย่างมากในแบบลวดลายบนเครื่องถ้วยจีนในสมัยราชวงศ์หยวน นอกจากนี้แล้วยังเรื่องที่น่าสนใจอีกในเรื่องของการขุดค้นพบ ทับหลังที่มีการสลักเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ และเทวรูปอีกจำนวนหนึ่ง และ ศิวิลิ่งค์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงว่าที่นี่เป็นศาสนสถานของฮินดูมาก่อนที่จะกลายมาเป็นวัดในพุทธศาสนา

๗. วัดศรีชุม เป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองสุโขทัย สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ในวัดปรากฏโบราณสถานขนาดใหญ่ลักษณะมณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่เต็มมณฑป ซึ่งสันนิษฐานว่าในอดีตตัวมณฑปน่าจะมีหลังคาคล้ายโดม ตัวมณฑปนั้นตั้งอยู่บนฐานสูง ด้านหน้าเปิดเป็นช่องเห็นพระพักตร์พระพุทธรูปงดงามแต่ไกล ตัวโบราณสถานประกอบด้วยอาคารหลัก ๒ หลัง หลังแรกเป็นมณฑปรูปสี่เหลี่ยมกว้าง ๓๒ คูณ ๓๒ ม. สูง ๑๕ ม. ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปที่มีชื่อว่า พระอจนะ ในด้านหน้า เป็นวิหารหลวงมี ๖ ห้อง ปรากฏในศิลาจารึกว่า “เบื้องดินนอน” อยู่ทางทิศเหนือ จะมีพระพุทธรูปใหญ่ “เบื้องหัวนอน” จะอยู่ทางทิศใต้ สมัยพ่อขุนรามคำแหงโปรดให้สร้างมณฑปครอบพระพุทธรูปไว้ และในสมัยพระเจ้าลิไทโปรดให้ก่อผนังใหม่อีกข้างให้ห่างจากผนังเดิม ๑ เมตร ๕๐ ซม. โดยช่องว่างให้ทำบันได ทำอุโมงค์ขึ้นไปทางด้านหลังองค์พระ ผนังของอุโมงค์นี้โปรดให้ไปแกะหินชนวนจากเจดีย์เก้ายอดที่วัดมหาธาตุที่แกะ สลักเป็นเรื่องราวชาดก ๕๕๐ พระชาติ และในส่วนที่แกะหินชนวนโปรดให้สร้างพระสาวกปางลีลากระทำอัญชลีขึ้นแทน ในการสร้างมณฑปที่มีผนัง ๒ ชั้น นั้นได้รับอิทธิพลศิลปะโปโลนารวะของลังกา ซึ่งแพร่หลายมากในสมัยปรกมพาทู ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนิยมสร้างพระอัฐารส และสมัยพระยาสิทธิไถนิยมสร้างพระสาวกลีลา

วัดศรีชุม สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพ่อขุนรามคำแหง โดยปรากฏอยู่ในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ พระประธานในมณฑปจึงมีชื่อว่า "พระอจนะ" พระมณฑปกว้างด้านละ ๓๒ เมตร สูง ๑๕ เมตร ผนังหนา ๓ เมตร ผนังด้านซ้ายเจาะเป็นทางทำบันได ในผนังขึ้นไปถึงหลังคา ตามฝาผนังอุโมงค์ มีภาพเขียนเก่าแก่แต่เลอะเลือนเกือบหมด ภาพเขียนนี้มีอายุเกือบ ๗๐๐ ปี เพดานผนังมีแผ่นหินชนวนสลักภาพลายเส้นเป็นเรื่องในชาดกต่างๆ มีจำนวน ๕๐ ภาพ เรียงประดับต่อเนื่องกัน ทั้งหมดนี้ถือได้ว่าเป็นงานจิตรกรรมไทยที่เก่าแก่ที่สุด ในสมัยอยุธยา เมื่อครั้งสมเด็จพระสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประกาศอิสรภาพในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ที่เมืองแครง ทำให้หัวเมืองต่าง ๆ ยกเลิกการส่งส่วยให้กับพม่า แต่ยังมีเมืองเชลียง (สวรรคโลก) ที่ไม่ยอมทำตามพระราชโองการของพระองค์ พระองค์จึงนำทัพเสด็จมาปราบเมืองเชลียง และได้มีการมาชุมนุมทัพที่วัดศรีชุมแห่งนี้ก่อนที่จะไปตีเมืองเชลียง และด้วยการรบในครั้งนั้นเป็นการรบระหว่างคนไทยกับคนไทยด้วยกัน ทำให้เหล่าทหารไม่มีกำลังใจในการรบไม่ยอมรบ สมเด็จพระนเรศวรจึงได้วางแผนสร้างกำลังใจให้กับทหาร โดยการให้ทหารคนหนึ่งปีนบันไดขึ้นไปทางด้านหลังองค์พระ และพูดให้กำลังใจแก่เหล่าทหาร ทำให้ทหารเกิดกำลังใจที่จะต่อสู้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดตำนานพระพูดได้ที่วัดศรีชุมแห่งนี้ และสมเด็จพระนเรศวรยังได้มีการทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาขึ้นที่วัดแห่งนี้ด้วย

๘. วัดพระพายหลวง วัดพระพายหลวงสร้างขึ้นก่อนที่จะก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัย เดิมทีเป็นวัดพุทธในนิกายมหายานของเขมร โดยสร้างขึ้นประมาณระหว่างพ.ศ. ๑๗๒๔ ถึง ๑๗๖๒ ซึ่งเห็นได้จากพระปรางค์ ๓ องค์ที่มีศิลปะแบบเขมร ต่อมาเมื่อชาวไทอพยพมาอยู่และก่อตั้งกรุงสุโขทัยขึ้น จึงเปลี่ยนเป็นวัดพุทธนิกายเถรวาท วัดพระพายหลวงมีความสำคัญอย่างยิ่งในเรื่องงานศิลปะปูนปั้น แม้ว่าวัดแห่งนี้จะเต็มไปด้วยงานศิลปะตกแต่งประดับประดามากมาย แต่งานปูนปั้นส่วนใหญ่ได้ย้ายไปจัดเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จ.สุโขทัย ซึ่งมีส่วนจัดแสดงศิลปะปูนปั้นแห่งใหม่อยู่ใกล้ๆ กับบริเวณสวน วัดพระพายหลวงตั้งอยู่ใกล้กับประตูเมืองฝั่งเหนือ ล้อมรอบไปด้วยคูน้ำความยาว ๖๐๐ เมตรทั้งสองด้าน ซึ่งผันน้ำมาจากแม่น้ำลำพัน

วัดพระพายหลวงเป็นวัดที่ใหญ่ที่สุดในเขตภาคเหนือของจังหวัดสุโขทัย สถานที่สำคัญในวัดพระพายหลวง ได้แก่ ปรางค์ศิลปะเขมร ซึ่งมีรูปปูนปั้นประดับตกแต่งอยู่ตามที่ได้เห็นในภาพ บริเวณกลางวัด มีพระพุทธรูปปางไสยาสน์ซึ่งหักพังไปแล้ว โดยมีเสารายล้อมอยู่ในมณฑปมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่ ๔ องค์ แต่ละองค์หันหน้าไปคนละทิศ และมีพระพุทธรูปปางลีลาที่มีลักษณะค่อนข้างเด่นชัดหลงเหลืออยู่ พระวิหารศิลาแลง มีปรางค์ศิลปะเขมร ๓ องค์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัด บริเวณฐานประดับลวดลายปูนปั้นเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้านั่งขัดสมาธิอยู่ วัดแห่งนี้มีขนาดใหญ่ตั้งอยู่ห่างจากกำแพงเมืองไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๐๐๐ เมตรและล้อมรอบด้วยคูน้ำ ด้วยรูปแบบสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมมีพระปรางค์สร้างจากหินศิลาแลง ๓ องค์ จะบ่งชี้ว่าวัดแห่งนี้สร้างเมื่อสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งเป็นสมัยที่กรุงสุโขทัยยังอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมร

เนื่องจากว่ากำแพงเมืองที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันนี้สร้างขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ดังนั้น จึงสันนิษฐานว่าวัดแห่งนี้เป็นศูนย์กลางของกรุงเก่า ก่อนที่จะมีการย้ายศูนย์กลางไปทางทิศใต้

พระปรางค์ ๓ องค์นั้น องค์กลางและองค์ด้านทิศใต้พังเหลือแต่ฐาน เหลือเพียงองค์ด้านเหนือซึ่งหน้าบันประดับลายปูนปั้นเป็นศิลปะสมัยสุโขทัยตอนต้นทั้งงดงามมาก ส่วนด้านหน้าพระปรางค์ มีวิหารหลังหนึ่ง และมีเจดีย์ซึ่งพังทลายลงแล้ว บริเวณฐานเจดีย์ประดับด้วยพระพุทธรูปปูนปั้น เดิมทีเจดีย์องค์นี้เป็นทรงประมิต เจาะเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปในแต่ละชั้น อย่างไรก็ตามเศียรพระพุทธรูปถูกขโมยไปในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ถึง ๒๕๐๓ ทางด้านทิศใต้ของเจดีย์ มีมณฑปสร้างจากอิฐตั้งอยู่ โดยมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางลีลา ปางประธานอภัย ปางมารวิชัย และปางไสยาสน์หลงเหลืออยู่บางส่วน ทางทิศเหนือของพระปรางค์มีวิหารขนาดเล็กตั้งอยู่หลังหนึ่ง ส่วนอุโบสถตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระปรางค์

๓.๗ สรุป

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย กำเนิดจากโบราณสถานซึ่งเป็นสถานที่ตั้งเมืองสุโขทัยในอดีตที่เป็นศูนย์รวมความเจริญรุ่งเรืองจนเสื่อมสลายเหลือไว้แต่ โบราณสถานที่สำคัญซึ่งพัฒนาการเป็นสถานที่ท่องเที่ยว มรดกโลกเชิงวัฒนธรรมในปัจจุบัน ประกอบด้วยพระราชวัง ศาสนสถาน โบราณสถาน โดยมีคูเมือง กำแพงเมือง และประตูเมืองโบราณล้อมรอบอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสสถานที่น่าสนใจ ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราชตั้งอยู่ริมถนนจรดวิถีถ่อง ทางทิศเหนือของวัดมหาธาตุ กำแพงเมืองสุโขทัย ตั้งอยู่ที่ตำบลเมืองเก่า กำแพงชั้นในเป็นศิลาแลงก่อบนคันดิน กำแพงสองชั้นนอกเป็นคูน้ำสลับกับคันดิน นอกจากทำหน้าที่ป้องกันข้าศึกแล้ว คูน้ำยังใช้ระบายน้ำไม่ให้ไหลท่วมเมืองอีกด้วย ระหว่างกำแพงแต่ละด้านมีประตูเมืองและป้อมหน้าประตูด้วย วัดมหาธาตุ ตั้งอยู่กลางเมือง เป็นวัดที่มีความสำคัญของกรุงสุโขทัย มีพระเจดีย์มหาธาตุทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือทรงดอกบัวตูม ศิลปะแบบสุโขทัยแท้ เป็นเจดีย์ประธาน รายรอบด้วยเจดีย์ ๘ องค์บนฐานเดียวกัน ด้านเหนือและด้านใต้ของเจดีย์มหาธาตุมีพระพุทธรูปยืนภายในซุ้ม เรียกว่า “พระอัฐารศ” วัดชนะสงคราม ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของวัดมหาธาตุ ใกล้กับหลักเมืองเดิมเรียกว่า วัดราชบูรณะ มีลักษณะเด่นคือ เจดีย์ทรงระฆังกลมขนาดใหญ่เป็นเจดีย์ประธาน เนินปราสาทพระร่วง หรือ เขตพระราชวังในสมัยสุโขทัย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกติดกับวัดมหาธาตุ วัดตระพังเงิน เป็นโบราณสถานสำคัญที่ตั้งอยู่บริเวณขอบตระพังเงินด้านทิศตะวันตกของวัดมหาธาตุ (คำว่า ตระพัง หมายถึง สระน้ำ) ห่างจากวัดมหาธาตุ ๓๐๐ เมตร โบราณสถานนี้ไม่มีกำแพงแก้ว ประกอบด้วยเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมเป็นประธาน วัดสระศรี เป็นวัดที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดมหาธาตุ และเป็นโบราณสถานสำคัญตั้งอยู่บนเกาะกลางน้ำขนาดใหญ่ ชื่อว่า ตระพังตระกวน นอกจากนี้ยังเป็นวัดที่มีจุดชมทัศนียภาพสวยงามมากแห่งหนึ่ง สิ่งที่น่าชมในวัดนี้

คือ เจดีย์ประธานทรงลังกา วัดศรีสวาย ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของวัดมหาธาตุ โบราณสถานที่สำคัญ ตั้งอยู่ในกำแพงแก้ว ประกอบด้วยปรางค์ ๓ องค์ ศิลปะลพบุรี ศาลาตามาแดง ก่อด้วยศิลาแลง ศิลปะ เขมรสมัยนครวัด (พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐) ต่อมากรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะศาลานี้แล้ว ได้พบชิ้นส่วนเทวรูปและเทวสตรี ประดับด้วยเครื่องตกแต่ง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติรามคำแหง

นอกจากนี้ยังมีโบราณสถานนอกกำแพงในแต่ละทิศที่น่าสนใจ ได้แก่ ศูนย์บริการ นักท่องเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เป็นอาคารทรงไทยสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัย ตั้งอยู่หน้า วัดพระพายหลวง สถานที่ที่เป็นเหมือนประตูบานใหญ่ ก่อนพาคุณย้อนเวลาไปสู่ความเฟื่องฟูของ สุโขทัย ภายในอาคารเป็นศูนย์ให้ข้อมูล และอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว รวมทั้งจัดแสดง แบบจำลองโบราณสถานต่างๆ ในเขตเมืองเก่าสุโขทัย แหล่งโบราณคดีเครื่องปั้นดินเผาสุโขทัย (เตาทุ เรียง) อยู่ใกล้วัดพระพายหลวง บริเวณแนวคูเมืองเก่าที่เรียกว่า “แม่โจน” เป็นเตาเผาถ้วยชามสมัย สุโขทัย เครื่องปั้นดินเผาที่พบบริเวณนี้ ส่วนใหญ่เป็นถ้วยชาม มีขนาดใหญ่หนา น้ำยาเคลือบขุ่น สีเทา แกมเหลือง และมีลายเขียนสีดำ ส่วนใหญ่ทำเป็นรูปดอกไม้ ปลา และจักร วัดพระพายหลวง เป็น โบราณสถานที่มีความสำคัญอันดับสองรองจากวัดมหาธาตุ วัดพระพายหลวงเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยโบราณสถานที่เก่าแก่ที่สุดของวัด คือ พระปรางค์ ๓ องค์ วัดศรีชุม เป็นที่ประดิษฐานพระอจนะ พระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยขนาดใหญ่ ตัววิหารสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมลักษณะคล้ายมณฑป แต่ หลังคาพังทลายลงมาหมดแล้ว เหลือเพียงผนังทั้งสี่ด้าน ผนังแต่ละด้าน ก่ออิฐถือปูนอย่างแน่นหนา ผนังทางด้านใต้มีช่องให้คนเดินเข้าไปภายใน และเมื่อเดินขึ้นไปตามทางบันไดแคบๆ ก็จะถึงผนัง ด้านข้างขององค์พระอจนะ หรือสามารถขึ้นไปถึงสันผนังด้านบนได้ ทั้งนี้ ภายในช่องกำแพงตามฝา ผนังมีภาพเขียนเก่าแก่แต่ลางเลือนไปมากแล้ว วัดช้างรอบ อยู่ห่างจากประตูออกไปทางทิศตะวันตก ประมาณ ๒.๔ กิโลเมตร โบราณสถานสำคัญประกอบด้วย เจดีย์ทรงกลมแบบลังกา ฐานสี่เหลี่ยม จัตุรัสมีช้างเผือกครึ่งตัว จำนวน ๒๔ เชือก เชื้อนสร้อยดงค์ หรือ ทำนบพระร่วง ตั้งอยู่บริเวณเมืองเก่า เป็นคันดินกั้นระหว่างเขาพระบาทใหญ่ และเขากว๊ายมา สร้างขึ้นเพื่อกักน้ำ และชักน้ำไปตามคลอง สู่กำแพงเมืองไหลเข้าสระตระพังเงิน ตระพังทอง เพื่อนำไปใช้ในเมือง และพระราชวังในสมัยสุโขทัย วัดเชตุพน มีมณฑปที่สร้างด้วยหินชนวน เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อริยาบถ คือ นั่ง นอน ยืน เดิน ภายในมณฑปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปโดยมีการใช้วัสดุทั้งอิฐ หินชนวน ศิลาแลง ในการ ก่อสร้าง นอกจากนี้ยังมีกำแพงแก้วที่ล้อมรอบมณฑปจตุรมุขสร้างจากหินชนวนขนาดใหญ่และหนา โดยมีการสกัดและบากหินเพื่อทำเป็นกรอบและซีกทรงที่เลียนแบบเครื่องไม้ วัดเจดีย์สี่ห้อง ตั้งอยู่ทาง ตะวันออกของวัดเชตุพน ห่างไปประมาณ ๑๐๐ เมตร สิ่งที่น่าสนใจ คือ ที่ฐานเจดีย์ประธานมีภาพปูน ปั้นประดับโดยรอบ ซึ่งปั้นเป็นรูปบุรุษและสตรีสวมอาภรณ์เครื่องประดับ ในมือถือภาชนะ มีพรรณ

พญกษางอกโหล่พ้นออกมาแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์วัดสะพานหิน เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ ปางประทานอภัย สูง ๑๒.๕๐ เมตร เรียกว่า “พระอัฐารศ”

โบราณสถานนอกกำแพงเมืองด้านตะวันออกวัดช้างล้อม เป็นโบราณสถานที่สำคัญ มีเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาเป็นประธานของวัด รอบฐานเจดีย์ประดับด้วยปูนปั้นเป็นรูปช้างโหล่ครึ่งตัว และ วัดตระพังทองกลาง อยู่ริมถนนจรดวิถีถ่อง มีมณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยอิฐ ผนังด้านนอกประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ตอนพระพุทธรเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ ประทานเทศนาโปรดพระพุทธรูปิดากบัณฑิตย์ศากยราช และตอนเสด็จโปรดนางพิมพา นับเป็นศิลปกรรมชิ้นเอกของสุโขทัย ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้ล้วนกำเนิดเกิดขึ้นในยุคสมัยสุโขทัย และพัฒนาการเป็นสถานที่ท่องเที่ยวมรดกโลกเชิงประวัติศาสตร์ และศาสนา วัฒนธรรมซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังระดับโลกมรการบริหารจัดการ และจัดกิจกรรมตามประเพณีวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาตลอดทั้งปี

บทที่ ๔

วิเคราะห์รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

วิเคราะห์รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ในบทที่ ๔ เนื้อหาประกอบด้วย บริบทพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน และแนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม วิเคราะห์รูปแบบการจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม วิเคราะห์รูปแบบกิจกรรมแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญประเพณีและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนากับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในอุทยานประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน

๔.๑ บริบทพื้นที่ของจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน

จังหวัดสุโขทัย ตั้งอยู่ภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย ห่างจากกรุงเทพมหานครตามระยะทางหลวงแผ่นดินประมาณ ๔๔๐ กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ ๖,๕๙๖.๐๙๒ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๔,๑๒๒,๕๕๗ ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดสุโขทัยจะเป็นที่ราบลุ่ม ทางตอนเหนือและตอนใต้ของจังหวัดมีลักษณะเป็นที่ราบสูง มีเขาหลวงเป็นภูเขาที่มีความสูงที่สุด วัดจากระดับน้ำทะเลมีความสูงประมาณ ๑,๒๐๐ เมตร โดยมีแนวภูเขาเป็นพืดทางด้านทิศตะวันตก ส่วนพื้นที่ตอนกลางของจังหวัดจะเป็นที่ราบ มีแม่น้ำไหลผ่านจากทิศเหนือจรดทิศใต้ ประชากรในจังหวัดสุโขทัยส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากชาวไทยดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในดินแดนนี้มานานแล้ว โดยมีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนสำเนียงภาษาพูดเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง จะมีคนอพยพมาจากท้องถิ่นอื่นบ้างไม่มากนัก นอกจากนี้ยังมี ชนกลุ่มน้อยเป็นชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยง ม้ง เย้า และลีซอ ซึ่งส่วนหนึ่งอาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้มานานแล้ว และอีกส่วนหนึ่งอพยพมาจากจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดลำปาง น่าน พะเยา เชียงราย แพร่ ตาก และเพชรบูรณ์ ปัจจุบันชาวเขาเหล่านี้อาศัยอยู่ในเขตตำบลบ้านแก่ง และตำบลแม่สิน แม่สำ ในอำเภอศรีสัชนาลัย มีจำนวนประมาณ ๔๒๘ หลังคาเรือน^๑

จังหวัดสุโขทัยเป็นจังหวัดหนึ่งที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบด้วยป่าไม้มีค่า มีพื้นที่ดินที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก มีแร่ธาตุที่สำคัญ มีแหล่งน้ำธรรมชาติและทรัพยากรการท่องเที่ยว ทั้งแหล่งธรรมชาติที่งดงามเหมาะแก่การท่องเที่ยว ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีอันเป็น

^๑ สัมภาษณ์ นายสถาพร เทียงธรรม นักโบราณคดีชำนาญการพิเศษสำนักศิลปากรที่ ๖ วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๖๑.

เอกลักษณ์เฉพาะของชาวสุโขทัยโครงสร้างทางเศรษฐกิจในสุโขทัย อาชีพหลักได้แก่ อาชีพทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลักทั้งเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ โดยพืชเศรษฐกิจคือ ข้าว ใบบายาสอบ อ้อย รองลงมาคือ การท่องเที่ยว และการผลิตในแบบอุตสาหกรรมในครัวเรือน ผลิตภัณฑ์ชุมชน งานหัตถกรรม หรือ หัตถอุตสาหกรรม โดยมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อมอยู่ไม่มากนัก เช่น โรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป การแปรรูปผลิตภัณฑ์การเกษตร^๒

๔.๑.๑ อัตลักษณ์การท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดสุโขทัย

อัตลักษณ์ที่สำคัญของจังหวัดสุโขทัย คือในเรื่องของศิลปวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิม ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งเคยเป็นราชธานีแห่งแรกของไทยเมื่อสมัย ๗๐๐ ปีก่อน ราชวงศ์สุโขทัยมีกษัตริย์ปกครองหลายพระองค์ ที่สำคัญคือ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ผู้ทรงประดิษฐ์อักษรไทย วางรากฐานการเมือง การปกครอง ศาสนา ตลอดจนขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง และด้วยความสำคัญในฐานะที่เป็นเอกลักษณ์ทางศิลปะของไทยในสมัยเริ่มสร้างอาณาจักรที่ยังหลงเหลืออยู่ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ร่องรอยของอารยธรรมอันรุ่งเรือง สถาปัตยกรรมอันงดงามวิจิตรบรรจง และเป็นร่องรอยอดีตแห่งความภาคภูมิใจของคนไทย ทำให้ได้รับการยกย่องให้เป็น มรดกโลก โดยองค์การ UNESCO เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ สถานที่สำคัญในจังหวัดสุโขทัย ที่เป็นเอกลักษณ์ในการเชื่อมโยงสู่การบริหารจัดการท่องเที่ยว คือ^๓

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เมืองเก่าสุโขทัยห่างจากตัวจังหวัดสุโขทัยไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑๒ กม. สายสุโขทัย-ตาก ภายในอุทยานมีสถานที่สำคัญที่เป็นพระราชวัง ศาสนสถาน โบราณสถาน โดยมีคูเมือง กำแพงเมือง และประตูเมืองโบราณล้อมรอบอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสโดยสถานที่สำคัญภายในกำแพงเมือง เช่น พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช วัดมหาธาตุ วัดชนะสงคราม (เดิมเรียกว่า วัดราชบูรณะ) เนินประสาธพระร่วงหรือเขตพระราชวังในสมัยสุโขทัย วัดตระพังเงิน วัดศรีสวาย วัดสระศรี สถานที่สำคัญนอกกำแพงเมืองด้านเหนือ คือ แหล่งโบราณคดีเครื่องปั้นดินเผาสุโขทัย (เตาทุเรียง) วัดพระพายหลวง ซึ่งเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่มีความสำคัญเป็นอันดับสองรองจากวัดมหาธาตุ วัดศรีชุม โบราณสถานนอกกำแพงเมืองด้านตะวันตก เช่น วัดช้างรอบ วัดสะพานหิน โบราณสถานนอกกำแพงเมืองด้านใต้ เช่น วัดเชตุพน ส่วนด้านตะวันออก ได้แก่ วัดช้างล้อม วัดตระพังทองกลาง เป็นต้น อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย ตำบลศรีสัชนาลัย เดิมชื่อเมืองเชลียงแล้วเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองศรีสัชนาลัยในสมัยกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงขึ้นครองกรุง

^๒ สัมภาษณ์ นางสาว วิริยะพงษ์ นายกเทศมนตรีตำบลเมืองเก่า ๓๐ มีนาคม ๒๕๖๑.

^๓ สัมภาษณ์ นางสาวดาริกา ธนะศักดิ์ศิริ ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ๕ เมษายน ๒๕๖๑.

สุโขทัย และได้สร้างเมืองขึ้นใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครองแทนเมืองเชลียง ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์มีโบราณสถานและโบราณวัตถุทั้งหมด ๒๑๕ แห่ง สํารวจค้นพบแล้ว ๒๐๔ แห่ง^๔

การผลิตสินค้าที่สำคัญ ที่เรียกได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดสุโขทัย และล้วนเป็นการผลิตที่ต่อยอดมาจากทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่ และส่วนใหญ่เป็นผู้ประกอบการรายเล็กหรือรายย่อยในพื้นที่ ได้แก่^๕ อาหารพื้นเมือง ที่เป็นของฝากมีชื่อ คือถั่วทอดสุโขทัย ซึ่งมีการถ่ายทอดสูตรดั้งเดิมจากรุ่นปู่ย่ามาสู่รุ่นหลาน นอกจากนี้ยังมีขนมเกลียวสุโขทัย ก๋วยเตี๋ยวบะแนย ทองม้วนงาไกรลาศ ซึ่งมีผู้ประกอบการขนาดเล็กอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนอาหารที่โด่งดังและนับว่าเป็นของประจำถิ่น ได้แก่ ก๋วยเตี๋ยวสุโขทัย ซึ่งมีผู้ประกอบการที่โดดเด่นอยู่มากมายหลายร้าน และแต่ละชนิดล้วนแต่มีชื่อของพื้นที่แสดงไว้ในผลิตภัณฑ์ด้วยเสมอ และเครื่องปั้นดินเผาทุ่งหลวง จังหวัดสุโขทัย เป็นงานดินเผาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น กระถางต้นไม้ แจกัน โอ่งน้ำ โคมไฟ และมีลายฉลุรูปสัตว์ตัวเล็กตัวน้อย เช่น กบ อิงอ่าง และสุนัข รวมตลอดจนถึงงานสังคโลก ผ้าทอบ้านหาดเสี้ยว ผ้าขึ้นดินจก

จังหวัดสุโขทัย บ้านหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย^๖ เป็นแหล่งทอผ้าขึ้นดินจกที่มีชื่อเสียงของจังหวัดสุโขทัย ประชากรที่นี่เป็นชาวไทยพวนที่อพยพมาจากเมืองพวนทางตอนเหนือของเวียงจันทน์เมื่อร้อยกว่าปีก่อน มีฝีมือการทอที่ประณีตงดงาม ซึ่งโครงสร้างและลวดลายบนผืนผ้าจะแตกต่างจากกลุ่มผ้าขึ้นอื่นๆ เครื่องทองและเครื่องเงินโบราณสุโขทัย งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านสุโขทัยที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมอย่างสูงสุด คือ ทองโบราณ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า ทองสุโขทัย ซึ่งเป็นเครื่องประดับที่เป็นงานฝีมืออันมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะตัวสวยงามแปลกตา และมีรูปแบบหลากหลายซึ่งได้จากแรงบันดาลใจจากลวดลายโบราณของสุโขทัย เป็นงานที่ทำด้วยมือจากช่างฝีมือในท้องถิ่น ช่างทองแต่ละร้านส่วนใหญ่เป็นเครือญาติและเพื่อนบ้านกัน จึงได้เรียนรู้และแลกเปลี่ยนการทำลวดลายทองจากกันและกันโดยการสอน การสังเกต การฝึกทำ ทำให้เกิดการสานต่อภูมิปัญญาการทำทองศรีสัชนาลัย ถ่ายทอดความรู้และฝีมือสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งปัจจุบันเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของจังหวัดสุโขทัย

๔.๑.๒ วิเคราะห์การจัดการท่องเที่ยวให้เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

การบริหารจัดการสถานที่ท่องเที่ยวในอุทยานประวัติศาสตร์จังหวัดสุโขทัยนั้น สามารถจัดการให้เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ได้ และเส้นทางสักการะ ๙ มงคลเมืองมรดกโลกสุโขทัย ซึ่งเป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนสถาน และเทวสถานสำคัญ

^๔ สัมภาษณ์ ร้อยเอกบุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ๓๐ มีนาคม ๒๕๖๑.

^๕ สัมภาษณ์ นางฉลอง นามคำมูล ผู้ประกอบการกิจการท่องเที่ยว ๓๐ มีนาคม ๒๕๖๑.

^๖ สัมภาษณ์ นางสาวสกุลไทย โนนันท์ ครูการศึกษานอกโรงเรียนตำบลเมืองเก่า ๓๐ มีนาคม ๒๕๖๐.

หัวเมืองสุขุขทัยด้วย ดังนั้น จึงมีความต้องการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ในด้านการบริหารจัดการระบบข้อมูลด้านการท่องเที่ยว โครงสร้างพื้นฐานที่รองรับนักท่องเที่ยว การพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยวทั้งในด้านความรู้และความสามารถหรือคุณภาพของการให้บริการ ในสถานที่สำคัญเพื่อพัฒนามรดกวัฒนธรรมประกอบด้วย และยกระดับคุณภาพและมาตรฐานของการท่องเที่ยว วิเคราะห์แนวทางดำเนินงาน ดังนี้

๑. พัฒนาคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยว กิจกรรม และการบริการด้านการท่องเที่ยวให้ได้มาตรฐาน และสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยว ทั้งในด้านคุณค่าของกิจกรรมการท่องเที่ยว และการเรียนรู้ การดูแลรักษาสภาพแวดล้อมที่ดี มีความสะอาด ความปลอดภัยตามมาตรฐานด้านสิ่งแวดล้อม และตามหลักสุขาภิบาล

๒. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนและท้องถิ่นมีระบบการจัดการรวบรวมและคัดแยกขยะจากต้นทาง มีระบบจัดการและระบบบำบัดที่มีประสิทธิภาพ สามารถบำบัดของเสียที่ออกสู่สาธารณะได้ตาม หลักเกณฑ์และมาตรฐานที่กฎหมายกำหนด

๓. พัฒนาระบบสาธารณสุขโรคและระบบเครือข่ายเฝ้าระวังด้านสาธารณสุข เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการยกระดับคุณภาพและมาตรฐานของสถานพยาบาลในพื้นที่พิเศษ

๔. สร้างความตระหนักและส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและสู่สังคม การท่องเที่ยวที่ลดคาร์บอน ด้วยการสนับสนุนกิจกรรมที่ช่วยลดต้นเหตุการณเกิดภาวะโลกร้อน เช่น การส่งเสริมการใช้พลังงานสะอาด การใช้เคมีภัณฑ์ที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้บริโภค รวมถึงการ กำหนดมาตรการการลดพลังงานของสถานประกอบการ

๕. เตรียมความพร้อมในการรับมือภัยคุกคามของโรคติดต่อ ภัยพิบัติทางธรรมชาติ การระบาดของโรค และภัยพิบัติอื่นๆ โดยให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการวิกฤตการณ์ (Crisis Management) การเตรียมความพร้อมเพื่อการตอบสนองอย่างฉับไว และการกักกันภัยในภาวะฉุกเฉิน ครอบคลุม ถึงการเตรียมความพร้อมการวางมาตรการป้องกันและแก้ไขเมื่อเกิดภาวะฉุกเฉิน และมาตรการฟื้นฟู ภายหลังเกิดเหตุการณ์

๖. กำหนดมาตรการในการป้องกันการท่องเที่ยวที่สร้างผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของการเป็นแหล่งมรดกโลก รวมถึงการกำหนดมาตรการป้องกันรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ ทั้งใน การป้องกันและแจ้งเตือนเหตุ และการระงับเหตุเพื่อสร้างความมั่นใจด้านความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว และป้องกันผลกระทบภาพลักษณ์ด้านการท่องเที่ยว

๗. ส่งเสริมและผลักดันให้สถานประกอบการ ให้นำมาตรฐานด้านการบริการท่องเที่ยวไปใช้ในทุภาค ส่วน เพื่อพัฒนาผู้ให้บริการและสถานประกอบการให้สามารถให้บริการท่องเที่ยวได้มาตรฐาน และเพื่อยกระดับคุณภาพของสถานประกอบการด้านการท่องเที่ยวให้มีมาตรฐาน และเป็นที่ยอมรับ ระดับสากล

๘. สนับสนุนกิจกรรมด้านการตรวจประเมินและรับรองสถานประกอบการตามมาตรฐานต่างๆ ที่ได้รับ การยอมรับสำหรับการจัดการท่องเที่ยวที่ดีเพื่อสร้างความเชื่อมั่นจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและ ชาวต่างประเทศ

๙. ส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมที่จูงใจผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว และผู้ที่เกี่ยวข้องกับการ จัดการแหล่งท่องเที่ยวให้เข้าสู่มาตรฐานการท่องเที่ยวไทย รวมทั้งผลักดันเครื่องหมายรับรอง มาตรฐานการท่องเที่ยวไทยให้เป็นที่ยอมรับเชื่อถือและเชื่อมั่นจากนักท่องเที่ยวไทยและต่างประเทศ

๑๐. จัดทำฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยวให้ครบถ้วนทันสมัย เชื่อมโยงไปยังบริการที่เกี่ยวข้อง อย่างครบวงจรและตรงกับความต้องการของผู้ใช้ข้อมูลอย่างแท้จริง

๔.๑.๓ วิเคราะห์รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การบริหารจัดการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ในปัจจุบันได้ดำเนินการตามแผนแม่บทบูรณาการบริหารพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จากการท่องเที่ยวในอุทยานประวัติศาสตร์สู่การสร้างเรื่องราวเพื่อการเรียนรู้และพัฒนาเชื่อมโยงโครงข่ายท่องเที่ยวโดยแบ่งการบริหารจัดการออกเป็น ๓ ระยะเริ่มดำเนินการตั้งแต่ ๒๕๕๖ – ๒๕๖๕^๗

ระยะที่ ๑ พัฒนาการท่องเที่ยวแหล่งประวัติศาสตร์มาตรฐานสากล

ระยะที่ ๒ พัฒนาเชื่อมโยงโครงข่ายท่องเที่ยวคุณค่ามรดกโลก

ระยะที่ ๓ พัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันสู่การเป็น HUB ของมรดกโลก

กรอบการดำเนินงานประกอบด้วยการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ การพัฒนาเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์การพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวการตลาดการท่องเที่ยวและขีดความสามารถ แข่งขันการประชาสัมพันธ์ สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ระยะ ดูแผนภาพที่ ๒ แผนแม่บทบูรณาการบริหารพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ประกอบดังนี้

^๗ ดูรายละเอียดใน, องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (อพท.), แผนปฏิบัติงานประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร : องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, ๒๕๖๐), หน้า ๑ – ๑๘.

กรอบการดำเนินงาน	ระยะสั้น พ.ศ. 2556-2558	ระยะกลาง พ.ศ. 2559-2560	ระยะยาว พ.ศ. 2561-2565
การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์	อนุรักษ์ บำรุงและฟื้นฟู แหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ให้คงอยู่ในสภาพดี	ขุดค้น ศึกษา สร้างเรื่องราว เชื่อมโยงพัฒนาองค์ความรู้ ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์	พัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ หรือ ศูนย์วิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในระดับนานาชาติ
การพัฒนาเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์	การฟื้นฟูคุณค่ามรดกวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาส่งเสริมสินค้า/บริการ วัฒนธรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์	พัฒนาและส่งเสริมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้า ผลิตภัณฑ์ และบริการการท่องเที่ยว ที่มีคุณภาพ	พัฒนาและส่งเสริมมาตรฐานการท่องเที่ยวสู่มาตรฐานที่เป็นสากลตามแนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์
การพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยว	สนับสนุนการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาและส่งเสริมการให้บริการการท่องเที่ยว	ส่งเสริมการเชื่อมโยงความร่วมมือเป็นเครือข่าย	สร้างสร้างความเข้มแข็งของเครือข่าย และเพิ่มบทบาทในการมีส่วนร่วมขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ที่มีคุณภาพและยั่งยืน
การตลาดการท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการแข่งขัน	- ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยว เพิ่มวันพัก และเพิ่มรายได้จากการท่องเที่ยว - เชื่อมโยงการท่องเที่ยวของแหล่งมรดกโลกในประเทศไทย	เชื่อมโยงการท่องเที่ยวแหล่งมรดกโลกร่วมกันกับเพื่อนบ้านในภูมิภาคเพื่อเป็นสินค้าการท่องเที่ยวร่วมกันของอาเซียน	พัฒนาสู่การเป็น HUB ของการท่องเที่ยวแหล่งมรดกโลกในภูมิภาคอาเซียน
การประชาสัมพันธ์	ความตระหนัก ความภาคภูมิใจ ในคุณค่าของพื้นที่ของคน สุโขทัยและกำแพงเพชร	ประชาสัมพันธ์การพัฒนา ความพร้อมและมาตรฐานในการท่องเที่ยว	ประชาสัมพันธ์ความพร้อมในการต้อนรับนักท่องเที่ยวจากทั่วโลก

แผนภาพที่ ๒ แผนแม่บทบูรณาการบริหารพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

๑) **ระยะสั้น** เริ่มดำเนินงาน พ.ศ. ๒๕๕๖-๒๕๕๘ อนุรักษ์ บำรุงและฟื้นฟู แหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ให้ คงอยู่ในสภาพดี การฟื้นฟูคุณค่ามรดกวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาส่งเสริมสินค้า/บริการ วัฒนธรรมการท่องเที่ยวเชิง สร้างสรรค์ สนับสนุนการรวมกลุ่มเพื่อ พัฒนาและส่งเสริม การให้บริการการท่องเที่ยว - ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่ม จำนวนนักท่องเที่ยว เพิ่มวันพัก และเพิ่ม รายได้จากการท่องเที่ยว - เชื่อมโยงการท่องเที่ยวของ แหล่งมรดกโลกในประเทศไทย ความตระหนัก ความภาคภูมิใจ ในคุณค่าของพื้นที่ของคน สุโขทัยและกำแพงเพชร

๒) **ระยะกลาง** พ.ศ. ๒๕๕๙-๒๕๖๐ ขุดค้น ศึกษาสร้างเรื่องราว เชื่อมโยงพัฒนาองค์ความรู้ ด้านโบราณคดีและ ประวัติศาสตร์ พัฒนาและส่งเสริมเพื่อสร้าง มูลค่าเพิ่มของสินค้า ผลิตภัณฑ์ และบริการการ ท่องเที่ยว ที่มีคุณภาพ ส่งเสริมการเชื่อมโยงความ ร่วมมือเป็นเครือข่าย เชื่อมโยงการท่องเที่ยวแหล่ง มรดกโลกร่วมกันกับเพื่อน บ้านในภูมิภาคเพื่อเป็นสินค้า การท่องเที่ยว ร่วมกันของ อาเซียน ประชาสัมพันธ์การพัฒนา ความพร้อมและมาตรฐาน ในการท่องเที่ยว

๓) **ระยะยาว** พ.ศ. ๒๕๖๑-๒๕๖๕ พัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ หรือ ศูนย์วิชาการด้าน โบราณคดีและ ประวัติศาสตร์ในระดับ นานาชาติ พัฒนาและส่งเสริมมาตรฐาน การท่องเที่ยวสู่

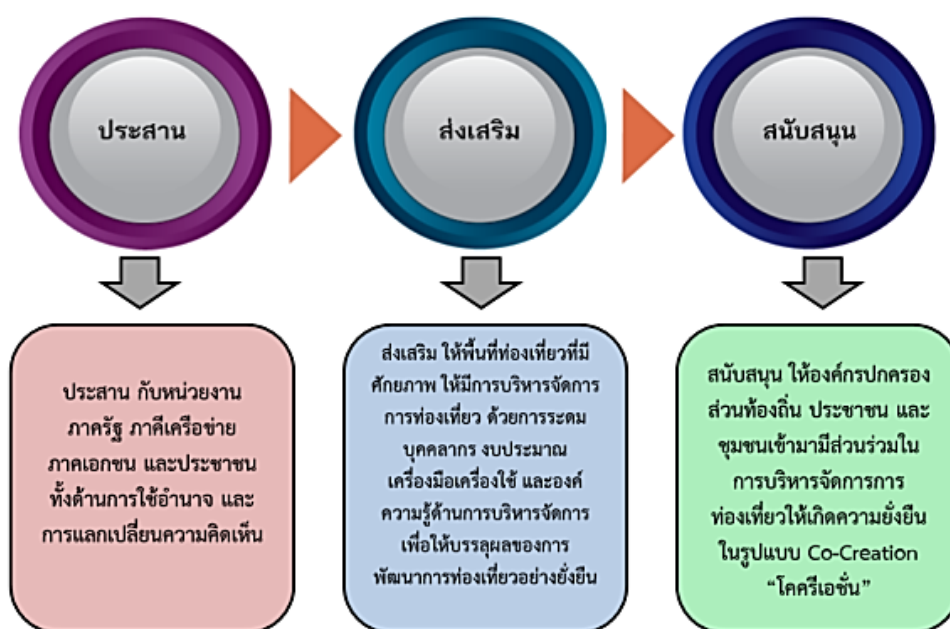
มาตรฐานที่เป็นสากลตามแนวทางเศรษฐกิจ สร้างสรรค์สร้างสร้างความเข้มแข็งของ เครือข่าย และเพิ่มบทบาทใน การมีส่วนร่วมขับเคลื่อนการ ท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ที่มี คุณภาพและยั่งยืน พัฒนาสู่ การเป็น HUB ของการ ท่องเที่ยวแหล่งมรดกโลก ในภูมิภาคอาเซียน ประชาสัมพันธ์ความพร้อมใน การต้อนรับนักท่องเที่ยวจากทั่วโลก

วิเคราะห์แผนพันธกิจเพื่อให้ดำเนินการตามเป้าประสงค์ของการพัฒนาการท่องเที่ยว ประวัติศาสตร์มรดกวัฒนธรรมต้องดำเนินการตามแผนพันธกิจ ๓ ประการ

๑) ประสาน กับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเครือข่ายภาคเอกชน และประชาชนทั้งด้านการใช้อำนาจและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

๒) ส่งเสริม ให้พื้นที่ท่องเที่ยวที่มีศักยภาพให้มีการบริหารจัดการการท่องเที่ยวด้วยการระดมบุคลากรงบประมาณเครื่องมือเครื่องใช้และองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการเพื่อให้บรรลุผลของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

๓) สนับสนุน ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นประชาชนและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืนในรูปแบบ โคครีเอชัน (Co-Creation) ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรับผลประโยชน์ ดูแผนภาพที่ ๓ ประกอบดังนี้



แผนภาพที่ ๓ เป้าประสงค์ของการพัฒนาการท่องเที่ยวประวัติศาสตร์มรดกวัฒนธรรม

จากแผนภาพดังกล่าว สามารถวิเคราะห์ถึงการส่งเสริมให้พื้นที่ท่องเที่ยว มีศักยภาพ เพราะนักท่องเที่ยวต่างชาติโดยมากมาเที่ยวเมืองไทย ด้วยเหตุผลว่าราคาถูก มากกว่าที่จะมาด้วย เหตุผลว่าเรามีอัตลักษณ์ความเป็นไทย แล้วเราก็วางเป้าหมายแต่ละปีว่าจะต้องมีจำนวนนักท่องเที่ยว

เพิ่มขึ้น ทรัพยากรท่องเที่ยวของประเทศเราก็เสื่อมโทรมลงไปเรื่อยๆ แทนที่จะเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยว ดังนั้นต้องกำหนดกลุ่มนักท่องเที่ยวกันเสียใหม่ให้เป็นกลุ่มคุณภาพ พร้อมหากลยุทธ์ให้กลุ่มนั้นใช้จ่ายเงินให้มากขึ้นด้วยการสร้าง “คุณค่า” เพื่อเพิ่ม “มูลค่า” ให้กับสินค้าและบริการทางการท่องเที่ยว ต้องบริหารจัดการประสานกับหน่วยงานภาครัฐและเครือข่ายภาคเอกชน ระหว่างความต้องการของนักท่องเที่ยวกับผลประโยชน์ของเจ้าของแหล่งท่องเที่ยว ยึดหลักความสมดุลของเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นหัวใจหลักของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ไม่ให้มีความเหลื่อมล้ำของรายได้อย่างเช่นทุกวันนี้ ป้องกันไม่ให้กลุ่มทุนซึ่งเป็นคนนอกพื้นที่เข้ามาครอบงำผลประโยชน์แล้วจากไป ทิ้งไว้เพียงความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว แต่ให้คนในชุมชนท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของแหล่งท่องเที่ยวมีสิทธิ์มีเสียง มากกว่าการเป็นได้แค่แม่บ้าน คนสวน และ รปภ. ให้คนในชุมชนร่วมรับผลประโยชน์อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ภายใต้กรอบกติกาที่จะต้องอยู่ร่วมกันให้ได้ ระหว่างผู้ประกอบการและชาวบ้านอย่างพึ่งพาอาศัยกัน และมีจิตสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างคุณประโยชน์ให้กับสังคมชุมชนใกล้แหล่งท่องเที่ยว

ประเด็นสำคัญ ต้องรับดำเนินการสนับสนุนเดินหน้าสู่ “การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์” ประสานให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นประชาชนและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการท่องเที่ยวให้ยั่งยืน โดยการร่วมกันสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ ๆ เพื่อดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในช่วง Low Season โดยสร้างที่น่าสนใจเพื่อจูงใจนักท่องเที่ยว มากกว่าที่จะสร้างกิจกรรมซ้ำ ๆ เหมือนกันทุกจังหวัดเฉพาะช่วงเทศกาล ที่สำคัญต้องด้วยการส่งเสริมบุคลากร พัฒนาศักยภาพแรงงานและผู้ประกอบการด้านท่องเที่ยวให้มีความเป็นมืออาชีพ เพื่อสร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยว โดยเฉพาะแรงงานที่มีฝีมือจากสถาบันการศึกษาสายอาชีพที่ต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษ ขณะเดียวกันก็สนับสนุนผู้ประกอบการที่ต้องการลงทุนในต่างประเทศ รวมถึงส่งเสริมให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุนในประเทศไทยเพื่อสร้างโอกาสทางการตลาด พัฒนาศักยภาพผู้ประกอบการ สร้างงานให้กับบุคลากรด้านการท่องเที่ยวของไทย นอกจากนี้ยังจะดึงดูดเงินทุนต่างชาติเข้ามาหมุนเวียนรายได้ทางการท่องเที่ยว มากกว่าการหวังพึ่งรายได้เฉพาะจากการเดินทางมาเที่ยวเท่านั้น ซึ่งจะช่วยให้รายได้ทางการท่องเที่ยวจากต่างชาติเพิ่มขึ้น และรับฟังความคิดเห็นของสังคมชุมชน ปัญหาบางอย่างไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างราบรื่นและไปสู่เป้าหมายเดียวกัน เพราะทุกฝ่ายในสังคมมักจะหาโอกาสและใช้โอกาสในการพูดมากกว่าจะรับฟัง ปัญหาด้านการท่องเที่ยวก็เช่นเดียวกัน ทุกฝ่ายต้องรับฟังคนอื่น ๆ หรือฝ่ายอื่นๆ มากขึ้น รวมทั้งรับฟังชุมชนและประชาชนที่อาศัยอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวนั้นๆ มาทั้งชีวิตด้วย เราต้องรับฟังปัญหาและร่วมเสนอหาทางออกในแต่ละปัญหาเพื่อให้ทุกฝ่ายยอมรับและอยู่ร่วมกัน

๔.๒ วิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยในปัจจุบันมีรูปแบบผสมผสาน ระหว่างประเพณีวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนากับพิธีกรรมของพราหมณ์ และรูปแบบการจัดงานแบบสมัยใหม่ผสมผสานเสียงเพื่อดึงดูดความสนใจนักท่องเที่ยว และเป็นการจัดงานเพื่อส่งเสริมการขายค้า ทำให้ผู้คนในจังหวัดมีรายได้เป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจ รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดสุโขทัย ส่วนใหญ่จัดตามประเพณีพระพุทธศาสนา ประยุกต์บูรณาการผสมกับ วัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และการละเล่นต่าง ดังนั้นในการจัดงานจึงมีกิจกรรมต่างๆ รวมด้วยหลายวัน ซึ่งรูปแบบการพัฒนาเป็นนโยบายของจังหวัดให้ทุกภาคส่วนร่วมกันพัฒนางานวางแผน กำหนดนโยบาย และดำเนินการ โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน และรูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ประกอบด้วย

๔.๒.๑ แผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย (๒๕๖๑-๒๕๖๔)

รูปแบบการจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งตามยุทธศาสตร์แผนนโยบายของผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย (นายพิพัฒน์ เอกภาพันธ์) ซึ่งจัดเป็นส่วนหนึ่งตามแผนนโยบาย เมืองท่องเที่ยวมรดกโลก (Tourism World Heritage City) และเป็นไปตามพันธกิจวิสัยทัศน์เป้าหมายพัฒนาจังหวัดสุโขทัย ๒๕๖๑-๒๕๖๔ “เมืองมรดกโลกล้ำ เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์และนวัตกรรมเมืองแห่งอารยธรรมและความสุขอย่างยั่งยืน”

สรุปจากรายงานการประชุมคณะกรรมการบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ(ก.บ.จ.) จังหวัดสุโขทัยครั้งที่ ๔/๒๕๖๐ เพื่อพิจารณาให้ความเห็นชอบต่อร่างแผนพัฒนาจังหวัด พ.ศ. ๒๕๖๑-๒๕๖๔ ฉบับทบทวนและแผนปฏิบัติการราชการประจำปีจังหวัดสุโขทัย ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๒ เมื่อ วันที่ ๓ มกราคม ๒๕๖๑ เวลา ๐๙.๓๐ น. ณ ห้องประชุมศรีสัชนาลัย ชั้น ๕ ศาลากลางจังหวัดสุโขทัย ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย (นายพิพัฒน์ เอกพันธ์) เป็นประธานการประชุมคณะกรรมการบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ โดยมีวาระสำคัญในการพิจารณาให้ความเห็นชอบต่อร่างแผนพัฒนาจังหวัด พ.ศ. ๒๕๖๑-๒๕๖๔ ฉบับทบทวน ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๒ และแผนปฏิบัติการราชการประจำปีจังหวัดสุโขทัย ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๒ ซึ่งที่ประชุมได้มีมติเห็นชอบต่อร่างแผนฯ ดังกล่าวเพื่อใช้เป็นกรอบทิศทางในการพัฒนาจังหวัด และสำนักงานจังหวัดสุโขทัยในฐานะฝ่ายเลขานุการ ก.บ.จ. จัดทำแผนฯและจัดส่งให้คณะกรรมการบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ(ก.บ.จ.) รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและเผยแพร่ในเว็บไซต์สำนักงานจังหวัด

“ดูรายละเอียดใน, สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, แผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย (๒๕๖๑-๒๕๖๔), (เอกสารเผยแพร่กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, ๒๕๖๐), หน้า ๑ - ๕.



แผนภาพที่ ๔ แผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย (๒๕๖๑-๒๕๖๔)

ในแผนพัฒนาจังหวัดดังกล่าว มีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเมืองท่องเที่ยวมรดกโลก ดังนี้^๙ (๑) แผนบริหารจัดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเมือง ๒ มรดกโลก (อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย - ศรีสัชนาลัย) (๒) เมืองมรดกวัฒนธรรม เน้นจัดการท่องเที่ยวตามประเพณีวัฒนธรรมไทย ประเพณีลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ กิจกรรมตักบาตรรุ่งอรุณแห่งความสุข กิจกรรมสวดมนต์คืนเพ็ญหน้ามณฑปวิหารหลวงพ่อ อจนะวัดศรีชุม ฯลฯ (๓) แผนบริหารจัดการส่งเสริมเมืองแห่งประวัติศาสตร์และอารยธรรม เน้นจุดสำคัญมหาราชนักปราชญ์ นักรบ หลักศิลาจารึก ลายสือไทย ภูมิปัญญา จุดกำเนิดอารยธรรม (๔) แผนบริหารจัดการเมืองท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเฉพาะอุทยานแห่งชาติรามคำแหงสุโขทัย (เขาหลวง) เป็นต้น

^๙ ดูรายละเอียดใน, สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, แผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย (๒๕๖๑-๒๕๖๔), (เอกสารเผยแพร่กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, ๒๕๖๐), หน้า ๖ - ๑๐.

๔.๒.๒ การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์

การบริหารจัดการหรือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้นั้น จะต้องคำนึงถึงจุดสำคัญในด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งในแง่กายภาพหรือภูมิภาค ตำแหน่งที่ตั้งหรือชื่อเสียงของสถานที่ที่กระจายไปสู่โลกภายนอก การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้ประสบผลสำเร็จมีสิ่งสำคัญที่ต้องนำมาประเมินประกอบการตัดสินใจในการพัฒนาได้แก่ ความปรารถนาของผู้ท่องเที่ยว ความสามารถในการใช้บริการของผู้ท่องเที่ยว ความสะดวกในการเดินทางและการเข้าถึง และความสามารถที่จะรับได้ของพื้นที่ ประกอบด้วยความสามารถที่จะรับได้เชิงกายภาพ ความสามารถที่จะรับได้เชิงสังคม และความสามารถที่จะรับได้เชิงนิเวศวิทยา^{๑๐} และการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อให้ประสบผลสำเร็จต้องประกอบด้วยความสามารถในการใช้บริการของผู้ท่องเที่ยว ความสะดวกในการเดินทางและการเข้าถึง และความสามารถที่จะรับได้ของพื้นที่ ชื่อเสียงของสถานที่ที่กระจายไปสู่โลกภายนอก^{๑๑}

การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะต้องมีการร่วมมือกันดำเนินงานพัฒนาสภาพชุมชนด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกหรือโครงสร้างพื้นฐาน โดยมีการวางแผนการจัดการจากภาครัฐ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวอันจะทำให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ซึ่งจะควบคู่ไปกับการรักษาทรัพยากรให้คงความดึงดูดใจ ทั้งนี้จำเป็นต้องสอดคล้องกับสภาพและความต้องการของชุมชน และเกิดการกระจายผลประโยชน์จากการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างเป็นธรรม และที่สำคัญจะต้องมีการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวตามหลักทางวิชาการนั้น ไม่ใช่เพียงการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีสภาพดีอยู่แล้วให้ดีขึ้นกว่าเดิมด้วย จึงต้องมีขั้นตอนการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยว ดังนี้^{๑๒}

- ๑) ขั้นการจัดแบ่งเขตพื้นที่ในทรัพยากรท่องเที่ยว
- ๒) ขั้นการกำหนดสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวในแต่ละเขตของทรัพยากรท่องเที่ยว
- ๓) ขั้นการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมเสริมในทรัพยากรท่องเที่ยว

^{๑๐} นิคม จารุมณี, การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๖๘.

^{๑๑} สมภาพ คล้ายวิเชียรและคณะ, “แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวหมู่บ้านข้างในอีสานใต้” , รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔.

^{๑๒} สัมภาษณ์, ร้อยเอกบุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, ๓๐ มีนาคม ๒๕๖๑.

๔) ขั้นการประเมินขีดความสามารถรองรับนักท่องเที่ยวแต่ละเขตพื้นที่ของทรัพยากรท่องเที่ยว

๕) ขั้นการให้การศึกษาถึงผลกระทบของการพัฒนาการท่องเที่ยว ต่อสิ่งแวดล้อมแก่เจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่ทรัพยากรท่องเที่ยวและผู้ประกอบธุรกิจท่องเที่ยวในทรัพยากรท่องเที่ยว

๖) ขั้นการจัดให้มีข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวต้องการ

๗) ขั้นการจัดหางบประมาณในการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวให้เพียงพอ

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย^{๑๓} กล่าวว่า การบริหารจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ได้ดำเนินการตามแผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย ๔ ปี (พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๖๑) ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดเน้นย้ำให้ทุกภาคส่วนปฏิบัติตามแผนปฏิบัติการ โดยเฉพาะกรอบวิสัยทัศน์ “สุโขทัยเมืองแห่งมรดกโลก ท่องเที่ยวประทับใจ เศรษฐกิจก้าวไกล สุขภาพอนามัยดีถ้วนหน้า” ซึ่งการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ไทย ในปีที่ผ่านมา (พ.ศ. ๒๕๖๐) ได้ปรับปรุงพัฒนาทัศนียภาพ สิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ในส่วนกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนอกจากประเพณีลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ ซึ่งจัดขึ้นในอุทยานประวัติศาสตร์ประมาณกลางเดือนพฤษภาคมเป็นการรวมกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรม จำลองรูปแบบการดำเนินชีวิต อาหารการกิน ฯลฯ

ทางอุทยานประวัติศาสตร์ได้ดำเนินการปรับปรุงพัฒนาทางเดินเข้าชมวัดศรีชุมแทนของเก่าที่พังชำรุดนั้นเสร็จสิ้นแล้ว และดูสวยงามกลมกลืนกับโบราณสถาน ส่วนทางเดินรอบมณฑปก็ได้มีการรื้อพื้นซีเมนต์เก่าทิ้งให้กลายเป็นพื้นดินแล้วปล่อยให้หญ้าขึ้นเองตามธรรมชาติเพื่อระบายความชื้นรอบโบราณสถาน ตามแผนพัฒนาโบราณสถานสำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์ในปี ๒๕๖๐ จะมีการปรับภูมิทัศน์ทางเดินเข้าด้านหน้า แล้วสร้างสะพานไม้ทรงโบราณให้นักท่องเที่ยวเดินข้าม พร้อมกับบูรณะคูน้ำรอบวัดศรีชุม รวมทั้งเปลี่ยนระบบไฟส่องสว่างทั้งหมด เพื่อให้วัดศรีชุมมีศักยภาพรองรับนักท่องเที่ยวได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมทั้งมีความเป็นธรรมชาติกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมเพื่อเตรียมพร้อมจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณี

ผู้อำนวยการฯ กล่าวอีกว่าสำหรับอุโมงค์ที่อยู่ในช่องผนังกำแพงหนา ๓ เมตรด้านทิศใต้ของมณฑปที่ประดิษฐาน “พระอจนะ” ยังคงจำเป็นต้องปิดตายไม่อนุญาตให้นักท่องเที่ยวเข้าชม เพื่อรักษาสมบัติเก่าแก่ล้ำค่า คือ “แผ่นหินชนวนสลักภาพลายเส้นเรื่องราวชาดก” หรือพระเจ้า ๕๕๐ ชาติ จำนวนกว่า ๕๐ ภาพ ซึ่งเป็นงานจิตรกรรมไทยที่เก่าแก่ที่สุด รวมทั้งรักษาโครงสร้างอาคารมณฑปที่เก่าแก่ถึง ๗๐๐ ปี ให้อยู่คงทนยาวนานต่อไปด้วย

^{๑๓} สัมภาษณ์, ร้อยเอกบุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณม, ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, ๓๐ มีนาคม ๒๕๖๑.

๔.๒.๓ ยุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตามแผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย

ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดสุโขทัยตามแผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย ๔ ปี (พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๖๑)^{๑๔} วิสัยทัศน์ “สุโขทัยเมืองแห่งมรดกโลก ท่องเที่ยวประทับใจ เศรษฐกิจก้าวไกล สุขภาพอนามัยดีถ้วนหน้า” พันธกิจ พัฒนาสุโขทัยให้เป็นเมืองน่าอยู่ เป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรอุตสาหกรรม เพิ่มรายได้รองรับการเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของภาคเหนือตอนล่างที่ยั่งยืน

เป้าประสงค์ (๑) พัฒนา ส่งเสริมการผลิต และการตลาด ภาคการเกษตร อุตสาหกรรม และ ผลิตภัณฑ์ชุมชนให้ได้ มาตรฐาน ปลอดภัย เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางการตลาด (๒) พัฒนาอนุรักษ์ ส่งเสริม และเชื่อมโยงการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม (๓) เสริมสร้างความเข้มแข็งของคน ชุมชน และเครือข่าย พื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี (๔) พัฒนาและส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และการบริหารเพื่อรองรับประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (AEC)

กลยุทธ์และแนวทางการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนด้วยการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นที่น่าสนใจ เพื่อเตรียมแหล่งท่องเที่ยวให้มีความพร้อมที่จะรองรับนักท่องเที่ยวที่มาเยือนให้เกิดความประทับใจ โดยดำเนินการ ดังนี้

๑) **การจัดการสภาพภูมิทัศน์** การดูแลสิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวและสิ่งอำนวยความสะดวกที่เกี่ยวข้อง โดยให้ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการดูแลและรักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทรัพยากรของชุมชน วางมาตรการในการควบคุมการทิ้งขยะ และน้ำเสียอย่างจริงจังและสนับสนุนพัฒนาระบบกำจัดขยะ และน้ำเสียแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๒. **ดูแลและรักษาแหล่งท่องเที่ยวให้สวยงาม** โดยกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดิน การกำหนดโครงข่าย โครงสร้างพื้นฐานเชื่อมโยงชุมชนต่างๆ และการรณรงค์ให้ชุมชนมีส่วนร่วมดูแลแหล่งท่องเที่ยว ด้วยการร่วมกันทำความสะอาดแหล่งท่องเที่ยว

๓. **ส่งเสริมการพัฒนาเขตพัฒนาการท่องเที่ยวมรดกโลก** ให้เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ภาคเหนือ ได้แก่ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร อุทยานแห่งชาติรามคำแหง อุทยานแห่งชาติศรีสัชนาลัย โดยเน้นการดูแลรักษาอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมรดกโลก พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวก ส่งเสริมการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีเรื่องราว และรูปแบบการนำเสนอที่สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว

^{๑๔} คุรุฉะเลเอยัดโน สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดสุโขทัย ตามแผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย ๔ ปี (พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๖๑), (กลุ่มงานยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด : สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑-๒.

๔.๒.๔ การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

หลักเกณฑ์การพิจารณาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวว่า จะต้องครอบคลุมองค์ประกอบ การท่องเที่ยวทั้ง ๔ ด้าน คือ^{๑๕}

๑) เกณฑ์การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวที่ครอบคลุมองค์ประกอบด้านพื้นที่ คือ การดึงดูดนักท่องเที่ยวด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีลักษณะเฉพาะหรือมีความเป็นเอกลักษณ์ ประวัติศาสตร์โบราณวัตถุสถานที่มีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ วัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น รวมทั้งต้องมีปัจจัยอื่นที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่ ได้แก่ ลักษณะภูมิทัศน์ ความยากง่ายในการเข้าถึง เช่น สภาพของเส้นทาง ฤดูกาล ระยะทางจากจุดศูนย์กลางการท่องเที่ยวในพื้นที่ เป็นต้น

๒) เกณฑ์การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวที่ครอบคลุมองค์ประกอบด้านการจัดการ คือ ความปลอดภัยในการท่องเที่ยวในพื้นที่ และบริเวณใกล้เคียง การจัดการสิ่งอำนวยความสะดวก ในการเข้าถึง เช่น ถนน ไฟฟ้า แหล่งน้ำ การจัดการควบคุมนักท่องเที่ยว ในพื้นที่ท่องเที่ยว ไม่ให้เกินขีดความสามารถในการรองรับ (Over carrying capacity) การจัดการควบคุมกิจการท่องเที่ยวในพื้นที่

๓) เกณฑ์การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวที่ครอบคลุมองค์ประกอบด้านกิจกรรมและ กระบวนการ คือ การพิจารณาถึงความหลากหลายของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ โอกาส ในการสร้างจิตสำนึกและการให้การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม

๔) เกณฑ์การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวที่ครอบคลุมองค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม คือ การพิจารณาว่า องค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการควบคุมดูแลแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบใดบ้าง และประชาชนในท้องถิ่นมีความพอใจ หรือสนใจที่จะให้แหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่นของตนได้รับการ พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวหรือไม่

สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ได้กำหนดหลักเกณฑ์การ ประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเพื่อจัดอันดับความเร่งด่วนในการพัฒนาโดยมีหลักเกณฑ์สำคัญ คือ

๑) หลักเกณฑ์การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเพื่อจัดอันดับความสำคัญ ประกอบด้วย

- ความมีชื่อเสียง การเป็นที่รู้จักของชุมชน/ท้องถิ่น/จังหวัด/ภูมิภาค/จังหวัด/ประเทศ
- เอกลักษณ์/คุณค่าเฉพาะเชิงการท่องเที่ยว โดยพิจารณาตามประเภทของแหล่งท่องเที่ยว เช่น ความสวยงามตามธรรมชาติ คุณค่าทางโบราณคดี คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ
- การสร้างอาชีพและรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่น/จังหวัด/ประเทศ

^{๑๕} จารุจน์ กลิ่นดีปสี, การประเมินศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวสำหรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีสืบศึกษา : อุทยานแห่งชาติไทรโยคจังหวัดกาญจนบุรี, ภาคนิพนธ์หลักสูตรการจัดการสิ่งแวดล้อม, (สำนักพัฒนา บัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๒ – ๓๓.

- การสร้างเสริมความสามัคคี/ความภาคภูมิใจให้กับท้องถิ่น/ความผูกพันต่อชุมชนท้องถิ่น และความเข้มแข็งในการดำรงรักษาเอกลักษณ์เฉพาะของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละประเภท

๒) หลักเกณฑ์การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเพื่อจัดอันดับความเชื่อมโยงประกอบด้วย

- ด้านกายภาพ ได้แก่ เส้นทางที่เข้าถึงจากภายนอก โดยพิจารณาจากความขาด/เหมาะสมทุกฤดูกาล เส้นทางภายในแหล่งท่องเที่ยว โดยพิจารณาจากความขาด/ความเพียงพอของเส้นทางเข้าชมภายในแหล่งท่องเที่ยว ป้ายสื่อความหมาย โดยพิจารณาจากความเพียงพอ/ความชัดเจนของป้ายบอกเส้นทางสู่แหล่งท่องเที่ยว

- ด้านสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ ได้แก่ ที่พัก ห้องน้ำ ห้องสุขา ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ที่จอดรถ ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก ระบบไฟฟ้า ระบบน้ำประปา โทรคมนาคม

- คุณค่าของแหล่งท่องเที่ยว และทรัพยากรการท่องเที่ยว ได้แก่ ความเชื่อมโยงของสภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว ความสุนทรีย์และความสวยงามของธรรมชาติสิ่งก่อสร้างทางประวัติศาสตร์และโบราณสถาน คุณค่าทางประวัติศาสตร์ คุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม/ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณค่าทางวิชาการและการเรียนรู้

- ผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพของชุมชน ผลกระทบต่อรายได้ชุมชน ปัญหาสังคม โดยพิจารณาจากปัญหาอาชญากรรม/ค่าครองชีพ/เพศพาณิชย์ ความขัดแย้งของชุมชนในสังคม การทำลายจิตสำนึกชุมชน^{๑๖}

๔.๓ วิเคราะห์ศักยภาพการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเมืองมรดกโลก

ศักยภาพการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเมืองมรดกโลกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาจากผู้เอกสารเผยแพร่ แผนปฏิบัติการขับเคลื่อนการพัฒนาการท่องเที่ยวประจำจังหวัด และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมประจำจังหวัด เกี่ยวกับความพร้อมในการบริหารจัดการ การบริหารพัฒนาเมืองควบคู่กับการจัดการการท่องเที่ยวเมืองมรดกโลกอย่างยั่งยืน วิเคราะห์แนวทางดำเนินงาน ดังนี้

๑. กำหนดพื้นที่เพื่อการพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพทางกายภาพของ โบราณสถาน ตามหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ สอดคล้องกับแนวทางการอนุรักษ์ เมืองเก่า และส่งเสริมบรรยากาศการท่องเที่ยวที่คงความสวยงามของพื้นที่และโบราณสถาน

^{๑๖} ดุราละเอียดโน สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, แผนปฏิบัติการขับเคลื่อนการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างยั่งยืนและสร้างสรรค์ พ.ศ. ๒๕๖๑- ๒๕๖๕(ออนไลน์) แหล่งที่มา : https://secretary.mots.go.th/ewtadmin/ewt/secretary/news_view.php?nid=1481 (๒๖ เมษายน ๒๕๖๑)

๒. ส่งเสริมและสนับสนุนการปรับปรุงอาคารและควบคุมการก่อสร้างในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ ให้เป็นไปตามการกำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรมอาคาร ตามระเบียบกรมศิลปากร ว่าด้วยการ อนุญาตปลูกสร้างอาคารในเขตโบราณสถาน อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์ ศรีสัชนาลัย พ.ศ.๒๕๕๒

๓. กำหนดและพัฒนาให้มีแนวเขตกันชนโดยรอบโบราณสถาน โดยตรวจสอบและกำกับดูแลพื้นที่ ที่ขออนุญาตปลูกสร้างอาคารจะต้องไม่ตั้งอยู่บนโบราณสถาน หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของโบราณสถาน รวมทั้งจะต้องไม่ปรากฏร่องรอยของส่วนใดส่วนหนึ่งของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ตลอดจนไม่มีหลักฐานทางวิชาการที่ยืนยันว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นส่วนใดส่วนหนึ่ง หรือเป็นส่วนเชื่อมต่อ ของโบราณสถาน

๔. กำหนดมาตรการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน การกำหนดระยะถอยร่นจากเขตทาง การควบคุม รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารและสิ่งก่อสร้าง ในพื้นที่ที่โบราณสถานตั้งอยู่ พื้นที่ต่อเนื่อง โดยรอบ ย่านชุมชน ตลอดจนพื้นที่บริเวณในแนวเขตทาง ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กิจกรรม การท่องเที่ยว และเส้นทางการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงระหว่างอุทยานประวัติศาสตร์ทั้งสาม แห่ง เพื่อส่งเสริมภาพลักษณ์และบรรยากาศการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและเมืองมรดกโลก

๕. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสงวนรักษาพื้นที่เกษตรกรรม ในบริเวณโดยรอบของชุมชน เพื่อทำ หน้าที่เป็นแนวกันชนเพื่อป้องกันการขยายตัวของชุมชนเมืองอย่างไร้ทิศทาง (Urban Sprawl) และสะท้อนภาพลักษณ์ในอดีตที่เป็นเมืองแห่งในน้ำมีปลาในนามีข้าว

๖. จัดการสภาพภูมิทัศน์และดูแลสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว และสิ่งอำนวยความสะดวก ที่เกี่ยวข้อง โดยให้ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ การดูแลและรักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทรัพยากรของชุมชน รวมทั้ง กำหนด มาตรการในการควบคุมการทิ้งขยะและน้ำเสียอย่างจริงจัง และสนับสนุนพัฒนาระบบกำจัดขยะ และน้ำเสียแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ทั้งนี้ ในการบริหารจัดการมีหลักการแนวทางในการดำเนินการที่สะท้อนให้เห็นถึงองค์ประกอบ ที่สะท้อนถึงความพร้อมหรือศักยภาพการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเมืองมรดกโลกอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย โดยได้วิเคราะห์ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๔.๓.๑ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการดึงดูดใจ

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการดึงดูดใจ (Attraction) จากการศึกษาข้อมูลผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดการแหล่งมรดกโลกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เกี่ยวกับการบริหารจัดการเพื่อให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ดึงดูดใจนั้น พบว่าการบริหารจัดการอุทยานมีความพร้อมหรือมีศักยภาพในการจัดการเพื่อให้เป็นแหล่งที่สามารถดึงดูดใจนักท่องเที่ยวได้ดี ทั้งนี้เพราะการจัดการสามารถสะท้อนคุณลักษณะต่างๆ ของแหล่งทั้งด้านความสะอาด ด้านการมีทัศนียภาพที่ดี มีความร่มรื่น

สวยงาม และสามารถอนุรักษ์รักษาของเดิมให้คงอยู่ รวมทั้งการบริหารจัดการที่สามารถสื่อสารเรื่องราวให้นักท่องเที่ยวผู้มาเยือนได้ทราบเรื่องราว ประวัติความเป็นมาของแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น การบริหารจัดการที่คงรักษาความเป็นเมืองเก่า เป็นแหล่งที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรม ระดับโลก จนกระทั่ง UNESCO รับขึ้นทะเบียนเป็นเมืองมรดกโลกที่สะท้อนความมีศิลปะ และ วัฒนธรรม และการมีอารยธรรมในอดีตที่มีคุณค่า มีความอลังการยิ่งใหญ่โดยผู้เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการได้ทำหน้าที่ในการกำกับควบคุมดูแลให้แหล่งคงความเป็นของเดิม ที่สะท้อนความยิ่งใหญ่ และ ทรงไว้ซึ่งคุณค่าทางศิลปและวัฒนธรรม การดึงดูดใจหรือการดึงดูดความสนใจอันเป็นผลจากความพร้อม ในการจัดการของแหล่งมรดกโลกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ที่ทำให้เป็นแหล่งมรดกโลกคงความมี คุณค่าของการเป็นเมืองเก่าที่คงความดั้งเดิม เป็นมรดกแห่งความทรงจำทางวัฒนธรรม มี ประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยิ่งใหญ่ประทับใจในความงดงาม

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้ดึงดูดใจนักท่องเที่ยวสิ่งที่ไม่ควรมองข้าม เริ่มต้นตั้งแต่ ป้ายบอกข้อมูล และทางเดินเข้าชมแหล่งท่องเที่ยวโดยการพัฒนาการเดินทางเชื่อมโยงเพื่อการ ท่องเที่ยว วิเคราะห์แนวทางดำเนินงาน ดังนี้

๑. พัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกให้มีมาตรฐานความปลอดภัยตามหลักสากลและ สามารถเชื่อมโยง ระหว่างแหล่งท่องเที่ยวหลักกับแหล่งท่องเที่ยวรองได้อย่างมีประสิทธิภาพ
๒. พัฒนาการเดินทางและขนส่งสาธารณะเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว โดยให้มีความ รวดเร็วปลอดภัย สะดวก และมีคุณภาพมาตรฐานสากล
๓. ส่งเสริมสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมและรับผิดชอบในการ พัฒนา ระบบเดินทางและขนส่งเพื่อการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่ที่มี คุณภาพ และปลอดภัย

๔. ประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาระบบการส่งต่อนักท่องเที่ยวที่สร้างความต่อเนื่อง สะดวก และ ปลอดภัยจากสนามบินสุโขทัยกับสถานที่ท่องเที่ยว ที่พัก หรือย่านชุมชน

๕. ปรับปรุงป้ายบอกทางแหล่งท่องเที่ยวให้ครอบคลุมแหล่งท่องเที่ยวหลักและแหล่ง ท่องเที่ยวรอง เป็นระบบเดียวกันและได้มาตรฐานสากล

๔.๓.๒ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการอำนวยความสะดวก

การอำนวยความสะดวก (Amenity) ถือเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ต้องใช้ระบบการ บริหารจัดการเพื่อให้ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณภาพซึ่งจากการศึกษาพื้นที่มรดกโลกสุโขทัย พบว่ามี ศักยภาพในการจัดการเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวการจัดการด้านที่ พัก การบริการของศูนย์บริการข้อมูลในการติดต่อสอบถามสำหรับนักท่องเที่ยว การอำนวยความสะดวก ในด้านความสะอาดของพื้นที่โดยรวม ตลอดจนการให้บริการห้องน้ำมีความพร้อมในการรองรับ นักท่องเที่ยว การอำนวยความสะดวกในเรื่องของการจัดการเกี่ยวกับของที่ระลึก โดยเฉพาะเกี่ยวกับเครื่องทอง

โบราณ นอกจากนั้นการจัดการเพื่ออำนวยความสะดวกในการบริการ นอกจากนี้ศักยภาพการจัดการอำนวยความสะดวกในด้านการเป็นมัคคุเทศก์ในพื้นที่ ยังขาดความพร้อมในการจัดการ และการกระตุ้นให้ เยาวชนเกิดความภูมิใจและมีการเรียนรู้ ศึกษาข้อมูลในพื้นที่อย่างจริงจังในการเป็นผู้นำเที่ยว โดยเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นควรมีการรณรงค์อย่างจริงจังและกำหนดให้ลงภาคสนามเพื่อเกิด ความภูมิใจ อาจมีโครงการแลกเปลี่ยนกับพื้นที่อื่นๆ เพื่อให้ เยาวชนไทยได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกัน และกัน และที่สำคัญควรพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว วิเคราะห์แนวทาง ดำเนินงาน ดังนี้

๑. พัฒนาและปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็น ในการสนับสนุนคุณภาพ และมาตรฐานของการท่องเที่ยวที่เป็นสากล ในฐานะของแหล่งมรดกโลก โดยคำนึงถึงเกณฑ์ ชัดความสามารถในการรองรับ (Carrying Capacity) การพัฒนาเมือง และการอนุรักษ์ แหล่งโบราณสถาน และเป็นไปตามแนวทางการจัดการเมืองมรดกโลก

๒. ปรับปรุงภูมิทัศน์และพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว ที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวของ คนทั้งมวล เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวทุกกลุ่ม เช่น ลานจอดรถป้าย สื่อความหมาย ลิฟท์ ทางลาด บันไดเลื่อน ห้องผู้รวมถึงสิ่งอำนวยความสะดวก ซึ่งเอื้อต่อคนพิการและผู้สูงอายุให้ได้ มาตรฐาน ตามหลักสากล โดยสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา แหล่งท่องเที่ยว

๓. พัฒนาศูนย์ให้บริการข้อมูลและอำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยวแก่นักท่องเที่ยว ที่เอื้อต่อ การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ สร้างความเข้าใจในคุณค่าของการท่องเที่ยวในเมืองมรดกโลก สามารถ สอบถามข้อมูลการท่องเที่ยว ประสานแก้ไขความเดือดร้อน ช่วยเหลือกรณีเกิดเหตุฉุกเฉินได้ สะดวก รวดเร็ว เข้าถึงได้ง่าย และกระจายตามสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญ

๔. พัฒนาเครือข่ายการสื่อสารโทรคมนาคม ระบบสารสนเทศ และซอฟต์แวร์ ดิจิทัลคอนเทนต์ เพื่อ การท่องเที่ยว สนับสนุนให้เกิดการใช้ระบบ e-commerce ในการบริการการท่องเที่ยว

๕. ส่งเสริมการจัดทำข้อมูลการท่องเที่ยวออนไลน์ และการเชื่อมโยงระบบบริการต่างๆ ด้านการท่องเที่ยว ทางเว็บไซต์

๖. นำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการจัดการและการบริการการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพ ทั้งระบบ เช่น การเชื่อมโยงการจองบัตรโดยสารระหว่างเครื่องบิน รถไฟ และรถโดยสารประจำทาง รวมทั้งการพัฒนาระบบการติดต่อและจองที่พัก การซื้อบัตรผ่านเข้าอุทยานประวัติศาสตร์ และ แหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ เป็นต้น

๔.๓.๓ การจัดการเพื่อการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว

ศักยภาพการจัดการเพื่อการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) ในพื้นที่มรดกโลกพบว่า ผลจากการขึ้น ทะเบียนเป็นมรดกโลก ทำให้การพัฒนาจัดการถึงความสามารถเข้าถึงแหล่งที่มีประสิทธิภาพตามไปด้วย จากการศึกษาพบว่าพื้นที่แหล่งมรดกโลกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีเส้นทาง และยานพาหนะที่สามารถเข้าถึงแหล่งต่างๆ นอกจากนั้นการจัดการเพื่อให้เกิดความพร้อมในการเข้าถึงแหล่งอย่างมีประสิทธิภาพ ความพร้อมเกี่ยวกับคุณลักษณะหรือองค์ประกอบอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดการเกี่ยวกับเส้นทางภายในที่มีความ สะดวกสบาย ปลอดภัย รวมทั้งสภาพการเดินทางที่มีความ เป็นสากลสถานที่จอดรถ เป็นสิ่งที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยมีระบบการจัดการที่มีความพร้อม และการเข้าถึงแหล่งอีกประการคือการบริการสารสนเทศทางการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นงานการตลาดที่สำคัญ ในการให้สารสนเทศแก่นักท่องเที่ยวก่อนและหลังจากที่เข้ามาถึงแหล่ง ท่องเที่ยวแล้ว ซึ่งเนื้อหา เกี่ยวกับประเภทของสารสนเทศที่พึงมีประกอบด้วย สภาพภูมิศาสตร์โดยทั่วไป ภูมิหลังทาง ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยวสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการ(รวมทั้งค่าบริการ) ระบบและกำหนดการการคมนาคมขนส่ง สถานที่ซื้อของที่ระลึก ข้อมูลบริการทางการแพทย์ เช่น โรงพยาบาลและไประชนีย์ สถานกงสุล สถานทูตและสถาบันทางศาสนา โดยเฉพาะวัฒนธรรมท้องถิ่น หลักความปลอดภัยและการแต่งกาย และปัญหาความปลอดภัยที่ควรระวัง เป็นต้น

ส่วนประเด็นสำคัญควรบริหารจัดการให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวโดยพัฒนาการ ประชาสัมพันธ์และทำการตลาดเชิงรุก วิเคราะห์แนวทางดำเนินงาน ดังนี้

๑. ยกระดับสู่การท่องเที่ยวด้วยภาพลักษณ์และคุณค่าของการเป็นเมืองมรดกโลก เพื่อ ส่งเสริมการขาย และการตลาดการท่องเที่ยวเมืองมรดกโลก กลุ่มอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ ศรีสัชนาลัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร รวมทั้งการเชื่อมโยงแหล่ง มรดกโลกอื่นๆ และ ส่งเสริมการตลาดการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ วัฒนธรรม และการ ท่องเที่ยวชุมชน

๒. ประชาสัมพันธ์แนะนำแหล่งท่องเที่ยวมรดกโลก และงานเทศกาลประเพณี เช่น ลอย กระหง สงกรานต์ สู่ระดับนานาชาติ โดยเข้าร่วมงานเสนอ ในการส่งเสริมการขายการท่องเที่ยว ทั้งใน ประเทศและต่างประเทศ การเสนอเมืองมรดกโลกเข้าสู่เวทีการประกวดด้านการท่องเที่ยวต่างๆ

๓. พัฒนานวัตกรรมและระบบสารสนเทศเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ จัดทำ ข้อมูลและรวบรวม ข่าวสารด้านการท่องเที่ยวและจัดเก็บในระบบข้อมูลสารสนเทศ รวมถึงการพัฒนา ระบบสารสนเทศ ต่างๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาสืบค้นข้อมูลด้านการท่องเที่ยวผ่านทาง เว็บไซต์กลาง ที่สามารถ สืบค้นได้ถึงระดับพื้นที่ ทันสมัยสามารถเข้าถึงได้ง่าย และมีรายละเอียดด้าน การท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น ในรูปแบบของศูนย์ข้อมูลและระบบสารสนเทศ (Intelligence Unit)

๔. พัฒนาขีดความสามารถด้านการวางแผนและการปฏิบัติงานด้านการตลาดออนไลน์ (Online Marketing) และพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (e-commerce) ของผู้ประกอบการการท่องเที่ยวในพื้นที่ เพื่อเพิ่ม และปรับปรุงช่องทางการจัดจำหน่าย การขยายช่องทางการจัดจำหน่ายผ่านเครือข่ายธุรกิจ และ การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวผ่านช่องทางต่างๆ ให้มากขึ้น

๕. พัฒนาการตลาด ส่งเสริมการขายและจัดทำ Material ทางการตลาด ในกลุ่มเป้าหมายนักท่องเที่ยว เฉพาะกลุ่มที่มีศักยภาพเช่น กลุ่มความสนใจพิเศษ (Niche Market) กลุ่มเยาวชน กลุ่มครอบครัว โดยสร้างจุดขายใหม่ด้านการท่องเที่ยวในเมืองมรดกโลก กิจกรรมและข้อเสนอพิเศษเพื่อจูงใจ นักท่องเที่ยวให้เดินทางมาเยือน

๖. ทำการตลาดเชิงรุกโดยสื่อบุคคลที่อยู่ในต่างประเทศ เช่น สถานทูตไทย สำนักงานส่งเสริมการ ท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยประจำประเทศต่างๆ เพื่อเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ การท่องเที่ยวเมืองมรดกโลกของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประเทศที่มีความสนใจในการ ท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม

๗. สนับสนุนวัฒนธรรมความคิดสร้างสรรค์ และนำความคิดสร้างสรรค์ไปต่อยอดกับอุตสาหกรรม อื่นๆ เช่น การออกแบบการผลิตภาพยนตร์ที่สื่อสารและถ่ายทอดคุณค่าของเมืองมรดกโลก

๘. พัฒนาศักยภาพในการเป็นเจ้าภาพจัดประชุมวิชาการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ทั้งระดับในประเทศและระดับนานาชาติ

๙. จัดกิจกรรมสร้างการรับรู้การท่องเที่ยวในเมืองมรดกโลก เช่น กิจกรรมทัศนศึกษาและสำหรับ สื่อมวลชน บริษัทนำเที่ยว (Agent & Media Filmstrip) รวมถึงชมรม สมาคมท่องเที่ยว กลุ่มบริษัท ห้างร้าน องค์กรต่างๆ ที่เป็น Incentive กลุ่มโรงเรียนสมาคมครู ผู้ปกครอง สมาคมโรงเรียนนานาชาติ กลุ่มชาวต่างประเทศที่พำนักอยู่ในประเทศไทย กิจกรรม Activities Base ในแหล่งมรดกโลก เพื่อนักท่องเที่ยวที่สนใจการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

๔.๓.๔ การจัดการด้านกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว

การจัดการด้านกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว (Activities) จากการศึกษาพื้นที่มรดกโลก อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย พบว่าการบริหารจัดการกิจกรรมทางการท่องเที่ยวในเขตอุทยานประวัติศาสตร์เชิงวัฒนธรรม การส่งเสริมการท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นการจัดการกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเทศกาลประเพณีต่างๆ ของพื้นที่ เช่น งานสงกรานต์ งานลอยกระทง ประเพณีเข้าพรรษา หรือ กิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา การเวียนเทียนในวันสำคัญของพระพุทธศาสนา เช่นวันวิสาขบูชา เป็นต้น และการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวตามแผนที่ท่องเที่ยวตามเส้นทาง ในจังหวัดสุโขทัย (๑) อุทยานแห่งชาติศรีสัชนาลัย (๒) ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์สังคโลก(เตาทุเรียง) (๓)อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย (๔) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสวรรคตวนายก (๕) อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย(เมืองเก่าสุโขทัย

(๖) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง (๗) พิพิธภัณฑ์สังคโลกสุโขทัย (๘) ศาลพระแม่ย่า (๙) อุทยานแห่งชาติรามคำแหง(เขาหลวง) การบริหารจัดการเพื่อจุดมุ่งหมายทั้งในด้านการดึงดูดใจ การอำนวยความสะดวก การสร้างกิจกรรมเสริมการท่องเที่ยว การให้บริการที่พักและการเข้าถึงแหล่งได้อย่างมีประสิทธิภาพซึ่งมีประเด็นต่างๆ ที่จำเป็นต้องบริหารจัดการ เช่น การบริหารจัดการที่แสดงถึงความเป็นมรดกโลกเป็นแหล่งเรียนรู้ มีความร่มรื่น เป็นต้น ซึ่งหลักการดังกล่าวเป็นการเพิ่มศักยภาพการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเมืองมรดกโลกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ได้เป็นอย่างดี และการจัดการด้านกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว และส่งเสริมการลงทุนด้านการท่องเที่ยว วิเคราะห์แนวทางดำเนินงาน ดังนี้

๑. ส่งเสริมและสนับสนุนการลงทุนด้านการท่องเที่ยว โดยภาครัฐจัดให้มีสิ่งจูงใจและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่เหมาะสมในการสนับสนุนให้ภาคเอกชนและนักลงทุนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว

๒. ส่งเสริมการลงทุนพัฒนาการท่องเที่ยวตามแนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการพัฒนานวัตกรรม ทางความคิด เพื่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มในสินค้าการท่องเที่ยว และการลงทุนเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว อย่างยั่งยืน ที่คำนึงถึงคุณค่าและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการเสริมสร้างบรรยากาศการลงทุนใน กิจกรรมการท่องเที่ยวใหม่ๆ ที่มีศักยภาพ เช่น ธุรกิจบริการสุขภาพ ธุรกิจด้านนันทนาการ โดยเฉพาะ การจัดการการท่องเที่ยวชุมชน การจัดการสินค้า OTOP และของที่ระลึก เป็นต้น

๓. เสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคเอกชนท้องถิ่น ชุมชน ผู้ประกอบการรายย่อย และวิสาหกิจ ชุมชนในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวโดยการสนับสนุนเงินทุน วิชาการ รวมทั้ง การให้ความรู้และให้ คำปรึกษาในการเริ่มต้นประกอบธุรกิจ การสร้างแบรนด์และเอกลักษณ์ของสินค้าให้ตรงกับความต้องการของตลาดท่องเที่ยว การจัดหาแหล่งเงินทุน การค้าประกันและเงินทุน การลดต้นทุนใน การกักขัง การให้สิทธิประโยชน์ทางภาษี การสนับสนุนธุรกิจที่จัดตั้งใหม่ และส่งเสริมการใช้ เทคโนโลยีที่มีความสลับซับซ้อน เพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพและเพิ่มคุณภาพของสินค้า เป็นต้น

๔. สนับสนุนให้ภาคธุรกิจรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมมือกันในรูปแบบเครือข่ายพันธมิตรในการให้บริการ ทางการท่องเที่ยวเพื่อสร้างความแข็งแกร่ง ในการรองรับการเปิดการค้าเสรีทางการท่องเที่ยว โดยสนับสนุนและผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มความร่วมมือเครือข่ายพันธมิตร เพื่อสร้างความ แข็งแกร่งในการลงทุน การแข่งขันทางการตลาด และพัฒนาสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าและบริการ

๕. จัดตั้งกองทุนอนุรักษ์การท่องเที่ยวเมืองมรดกโลกอย่างยั่งยืน และการสนับสนุนกลไกของสถาบัน การเงิน และกองทุนต่างๆ ที่มีอยู่ เช่น กองทุนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวไทยกองทุนสิ่งแวดล้อม กองทุนเพื่อการอนุรักษ์พลังงาน เพื่อให้การอุดหนุน สนับสนุนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

การสร้างสรรค์ กิจกรรมการท่องเที่ยว และการพัฒนามาตรฐานบริการการท่องเที่ยว การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการสิ่งแวดล้อมสู่การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนแก่หน่วยงาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่น และผู้ประกอบการภาคบริการท่องเที่ยวในพื้นที่พิเศษฯ

๖. พัฒนาและปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบ และข้อกำหนดที่เกี่ยวข้อง เพื่อกระตุ้นให้เกิดการลงทุนตาม แนวทางที่กำหนด ทั้งด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนาที่พัก การพัฒนาการบริการการท่องเที่ยว

๗. พัฒนามาตรการด้านเศรษฐศาสตร์โดยสร้างการจูงใจด้วยมาตรการด้านการเงิน หรือ มาตรการ ด้านภาษี เพื่อสร้างความน่าสนใจและแรงดึงดูดใจในการลงทุนประกอบธุรกิจการท่องเที่ยว เช่น การลดภาษีในช่วงระยะแรกของการลงทุน หรือการลดภาษีกรณีของผู้ประกอบการพัฒนาโครงการได้อย่างมีคุณภาพ

๘. ส่งเสริมการใช้มาตรการด้านสังคม โดยการสร้างคุณค่าทางสังคมในด้านการยอมรับจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ในการพัฒนาและลงทุนตามพื้นที่เป้าหมายและเงื่อนไขที่กำหนด

๔.๔ สรุป

รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัยดำเนินการตามแผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๖๑ – ๒๕๖๔ วิสัยทัศน์ “เมืองมรดกโลกล้ำ เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์และนวัตกรรมเมืองแห่งอารยธรรมและความสุขอย่างยั่งยืน” พันธกิจ “พัฒนาคนและสังคม การเกษตร การท่องเที่ยว และอุตสาหกรรม เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและวิถีชีวิต ให้มีเอกลักษณ์โดดเด่น แข็งแรงและยั่งยืน” ยุทธศาสตร์การพัฒนาของจังหวัด ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว พัฒนาและส่งเสริม การท่องเที่ยว ให้ได้มาตรฐานและมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น อย่างยั่งยืน แผนการพัฒนาประเพณีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชนรูปแบบการจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งตามยุทธศาสตร์แผนนโยบายของผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย (นายพิพัฒน์ เอกภาพันธ์) ซึ่งจัดเป็นส่วนหนึ่งตามแผนนโยบาย เมืองท่องเที่ยวมรดกโลกและเป็นไปตามพันธกิจวิสัยทัศน์เป้าหมายพัฒนาจังหวัดสุโขทัย ๒๕๖๑-๒๕๖๔ แผนพัฒนาจังหวัดดังกล่าว มีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเมืองท่องเที่ยวมรดกโลก ดังนี้ (๑) แผนบริหารจัดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเมือง ๒ มรดกโลก (อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย - ศรีสัชนาลัย) (๒) เมืองมรดกวัฒนธรรม เน้นจัดการท่องเที่ยวตามประเพณีวัฒนธรรมไทย ประเพณีลอยกระทงเผาเทียน เล่นไฟ กิจกรรมตักบาตรรุ่งอรุณแห่งความสุข กิจกรรมสวดมนต์คืนเพ็ญหน้ามณฑปวิหารหลวงพ่ อจนะวัดศรีชุม ฯลฯ (๓) แผนบริหารจัดการส่งเสริมเมืองแห่งประวัติศาสตร์และอารยธรรม เน้นจุดสำคัญ มหาราชนักปราชญ์ นักรบ หลักศิลาจารึก ลายสือไทย ภูมิปัญญา จุดกำเนิดอารยธรรม (๔) แผนบริหารจัดการเมืองท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเฉพาะอุทยานแห่งชาติรามคำแหงสุโขทัย (เขาหลวง

การบริหารจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ผู้ว่าราชการจังหวัดเน้นย้ำให้ทุกภาคส่วนปฏิบัติตามแผนซึ่งการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ไทย ในปีที่ผ่านมาได้ปรับปรุงพัฒนาทัศนียภาพ สิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ในส่วนกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนอกจากประเพณีลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ ซึ่งจัดขึ้นในอุทยานประวัติศาสตร์ประมาณกลางเดือนพฤษภาคมเป็นการรวมกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรม จำลองรูปแบบการดำเนินชีวิตอาหารการกิน การพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนด้วยการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นที่น่าสนใจ เพื่อเตรียมแหล่งท่องเที่ยวให้มีความพร้อมที่จะรองรับนักท่องเที่ยวที่มาเยือนให้เกิดความประทับใจ โดยดำเนินการจัดการสภาพภูมิทัศน์ การดูแลสิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวและสิ่งอำนวยความสะดวกที่เกี่ยวข้อง โดยให้ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการดูแลและรักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทรัพยากรของชุมชน วางมาตรการในการควบคุมการทิ้งขยะ และน้ำเสียอย่างจริงจังและสนับสนุน ดูแลและรักษาแหล่งท่องเที่ยวให้สวยงาม โดยกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดิน การกำหนดโครงข่าย โครงสร้างพื้นฐานเชื่อมโยงชุมชนต่างๆ และการรณรงค์ให้ชุมชนมีส่วนร่วมดูแลแหล่งท่องเที่ยว ด้วยการร่วมกันทำความสะอาดแหล่งท่องเที่ยว และส่งเสริมการพัฒนาเขตพัฒนาการท่องเที่ยวมรดกโลก ให้เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ภาคเหนือ ได้แก่ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร อุทยานแห่งชาติรามคำแหง อุทยานแห่งชาติศรีสัชนาลัย โดยเน้นการดูแลรักษาอนุรักษศิลปวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมรดกโลก พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวก ส่งเสริมการท่องเที่ยวในลักษณะที่มีเรื่องราว และรูปแบบการนำเสนอที่สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การบริหารจัดการและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย หน่วยงานทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องปฏิบัติตามแผน ซึ่งการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ไทย ในปีที่ผ่านมาได้ปรับปรุงพัฒนาทัศนียภาพ สิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ในส่วนกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนอกจาก ประเพณีลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ ซึ่งจัดขึ้นในอุทยานประวัติศาสตร์ประมาณกลางเดือนพฤษภาคมเป็นการรวมกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรม จำลองรูปแบบการดำเนินชีวิตอาหารการกิน การพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนด้วยการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นที่ประทับใจ เพื่อเตรียมแหล่งท่องเที่ยวให้มีความพร้อมที่จะรองรับนักท่องเที่ยวที่มาเยือนให้เกิดความประทับใจ โดยดำเนินการ การจัดการสภาพภูมิทัศน์ การดูแลสิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวและสิ่งอำนวยความสะดวกที่เกี่ยวข้อง โดยให้ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม ในการบริหารจัดการการดูแลและรักษา สภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทรัพยากรของชุมชน วางมาตรการในการควบคุมการทิ้งขยะ และน้ำเสียอย่างจริงจังและสนับสนุน ดูแลและรักษาแหล่งท่องเที่ยวให้สวยงาม โดยกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดิน การกำหนดโครงข่าย โครงสร้างพื้นฐานเชื่อมโยงชุมชนต่างๆ และการรณรงค์ให้ชุมชนมีส่วนร่วมดูแลแหล่งท่องเที่ยว ด้วยการร่วมกันทำความสะอาดแหล่งท่องเที่ยว และส่งเสริมการพัฒนาเขตพัฒนาการท่องเที่ยวมรดกโลก ให้เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ภาคเหนือ ได้แก่ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร อุทยานแห่งชาติรามคำแหงมรดกโลก อุทยานแห่งชาติศรีสัชนาลัย โดยเน้นการดูแลรักษาอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมรดกโลก

พัฒนาการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย กำเนิดจากโบราณสถานซึ่งเป็นสถานที่ตั้งเมืองสุโขทัยในอดีตที่เป็นศูนย์รวมความเจริญรุ่งเรืองจนเสื่อมสลายเหลือไว้แต่ โบราณสถานที่สำคัญซึ่งพัฒนาการเป็นสถานที่ท่องเที่ยว มรดกโลกเชิงวัฒนธรรมในปัจจุบัน ประกอบด้วยพระราชวัง ศาสนสถาน โบราณสถาน โดยมีคูเมือง กำแพงเมือง และประตูเมืองโบราณล้อมรอบอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สถานที่ที่น่าสนใจ ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ตั้งอยู่ริมถนนจรดวิถีถ่อง ทางทิศเหนือของวัดมหาธาตุ

กำแพงเมืองสุโขทัย ตั้งอยู่ที่ตำบลเมืองเก่า กำแพงชั้นในเป็นศิลาแลงก่อบนคันดิน กำแพงสองชั้นนอกเป็นคูน้ำสลับกับคันดิน นอกจากทำหน้าที่ป้องกันข้าศึกแล้ว คูน้ำยังใช้ระบายน้ำไม่ให้ไหลท่วมเมืองอีกด้วย ระหว่างกึ่งกลางแต่ละด้านมีประตูเมืองและป้อมหน้าประตูด้วย วัดมหาธาตุ ตั้งอยู่กลางเมืองเป็นวัดที่มีความสำคัญของกรุงสุโขทัย มีพระเจดีย์มหาธาตุทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือทรงดอกบัวตูม ศิลปะแบบสุโขทัยแท้ เป็นเจดีย์ประธาน รายรอบด้วยเจดีย์ ๘ องค์บนฐานเดียวกัน ด้านเหนือและด้านใต้ของเจดีย์มหาธาตุมีพระพุทธรูปยืนภายในซุ้ม เรียกว่า พระอัฐฐารศ วัดชนะสงคราม ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของวัดมหาธาตุ ใกล้กับหลักเมือง เดิมเรียกว่า วัดราชบูรณะ มีลักษณะเด่นคือ เจดีย์ทรงระฆังกลมขนาดใหญ่เป็นเจดีย์ประธาน เนินปราสาทพระร่วง หรือเขตพระราชวังในสมัยสุโขทัย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกติดกับวัดมหาธาตุ

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชถือได้ว่าเป็นยุคทองของสุโขทัย อาณาจักรสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองกว่าในรัชกาลใดๆ ในราชวงศ์พระร่วง ราชอาณาจักรแผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง ทิศเหนืออาณาเขตถึงเมืองหลวงพระบาง โดยมีเมืองต่างๆ คือ เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองปัว ทิศใต้ อาณาเขตถึงฝั่งทะเลสุดเขตมาลายู โดยมีเมืองต่างๆ คือ เมืองคนที เมืองพระบาง เมืองแพรง เมืองสุพรรณภูมิ เมืองเพชรบุรี และเมืองนครศรีธรรมราช ทิศตะวันออก อาณาเขตถึงเมืองเวียงจันทน์ และเมืองเวียงคำ โดยมีเมืองสระหลวง เมืองสองแคว เมืองลุมบาจาย และเมืองสคา ทิศตะวันตก อาณาเขตถึงเมืองฉอดและเมืองหงสาวดี สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช บ้านเมืองอยู่อย่างสงบมีความร่มเย็นเป็นสุข ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกว่า ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว การพาณิชย์เจริญก้าวหน้า พระองค์ได้ทรงวางระเบียบปกครองบ้านเมือง ทั้งยังประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๒๖

หลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นแนวทางในการพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยว เพื่อเป็นการส่งเสริมและอนุรักษ์วัฒนธรรมการท่องเที่ยวให้มีความยั่งยืนเพราะถ้าหากทุกคนได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรการท่องเที่ยวของตนเองก็จะเกิดกระแสที่เป็นความภาคภูมิใจ รัก ห่วงแหนอนุรักษ์ และความรู้สึกนี้จะถูกถ่ายทอดไปยังคนรุ่นต่อไป ทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชนก็จะยังคงมีอยู่ไม่หมดสิ้นไปการวางแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์ที่ต้องพัฒนาในประเทศไทยเพราะนอกจากการท่องเที่ยวจะเป็นอุตสาหกรรมหลักที่สร้างรายได้ และนำเงินตราต่างประเทศเข้าสู่ประเทศไทยแล้ว การท่องเที่ยวยังก่อให้เกิดการสร้างอาชีพสืบเนื่องจากการท่องเที่ยว เช่น การผลิตหัตถกรรมพื้นบ้าน หรือการให้บริการด้านต่างๆ นับได้ว่าการท่องเที่ยวมีบทบาทในการกระตุ้นให้เกิดการผลิตและการนำทรัพยากรของประเทศมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด อย่างไรก็ตามเนื่องจากสถานการณ์ตลาดการท่องเที่ยวในปัจจุบันมีการแข่งขันอย่างรุนแรง ประเทศไทยจึงควรส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยให้ความสำคัญกับการใช้วัฒนธรรม เป็นจุดขายในการแข่งกับแหล่งท่องเที่ยวทั่วโลก ทั้งนี้ ประเทศไทยมีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมซึ่งจัดได้ว่าเป็นแหล่งมรดกโลกที่ได้รับการขึ้นทะเบียนแล้วจำนวน ๕ แห่งด้วยกัน และรอการขึ้นทะเบียนจำนวน ๒ แห่ง

นอกจากนี้ยังมีมรดกทางวัฒนธรรมอีกจำนวนมาก เช่น ปราสาท พระราชวัง วัดโบราณสถาน โบราณวัตถุประเพณี และวิถีการดำเนินชีวิตทั้งนี้ หัวใจสำคัญของการวางแผนพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีการเติบโตอย่างยั่งยืน คือการรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม และการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งจะสำเร็จลุล่วงไปได้จะต้องอาศัยความร่วมมือกันจากทุกฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรอิสระ และชุมชน ขั้นตอนของการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนั้น ประกอบด้วย การตลาด ที่จะต้องตอบสนองความต้องการและสร้างความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยว การวางแผนโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึงการวางแผนการใช้พื้นที่การวางแผนการขนส่ง การประเมินผลกระทบและศักยภาพในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังรวมถึงการจัดการโครงสร้างองค์กรและการจัดการที่เหมาะสมต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการดำเนินโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งรวมถึงการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโครงสร้างพื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมพร้อมกับการอนุรักษ์พัฒนาวัฒนธรรมให้ยั่งยืนในระยะยาวต่อไป

รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยดำเนินการตามแผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๖๑-๒๕๖๔ วิสัยทัศน์ เมืองมรดกโลกล้ำ เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์และนวัตกรรมเมืองแห่งอารยธรรมและความสุขอย่างยั่งยืน พันธกิจ พัฒนาคมนาคมและสังคม การเกษตร การท่องเที่ยว และอุตสาหกรรม เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและวิถีชีวิต ให้มีเอกลักษณ์โดดเด่น แข็งแรงและยั่งยืน ยุทธศาสตร์การพัฒนาของจังหวัดที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว พัฒนาและส่งเสริม การท่องเที่ยว ให้ได้มาตรฐานและมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นอย่างยั่งยืน แผนการพัฒนาประเพณีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชนรูปแบบการจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งตามยุทธศาสตร์แผนนโยบายของผู้นำราชการจังหวัดสุโขทัย (นายพิพัฒน์ เอกภาพันธ์) ซึ่งจัดเป็นส่วนหนึ่งตามแผนนโยบาย เมืองท่องเที่ยวมรดกโลกและเป็นไปตามพันธกิจวิสัยทัศน์เป้าหมายพัฒนาจังหวัดสุโขทัย ๒๕๖๑-๒๕๖๔ แผนพัฒนาจังหวัดดังกล่าว มีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเมืองท่องเที่ยวมรดกโลก ดังนี้ (๑) แผนบริหารจัดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเมือง ๒ มรดกโลก (อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย - ศรีสัชนาลัย) (๒) เมืองมรดกวัฒนธรรม เน้นจัดการท่องเที่ยวตามประเพณีวัฒนธรรมไทย ประเพณีลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ กิจกรรมตักบาตรรุ่งอรุณแห่งความสุข กิจกรรมสวดมนต์คืนเพ็ญนักษัตรปวิหารหลวงพ่ อจนะวัดศรีชุม ฯลฯ (๓) แผนบริหารจัดการส่งเสริมเมืองแห่งประวัติศาสตร์และอารยธรรม เน้นจุดสำคัญมหาราชนักปราชญ์ นักรบ หลักศิลาจารึก ลายสือไทย ภูมิปัญญา จุดกำเนิดอารยธรรม (๔) แผนบริหารจัดการเมืองท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเฉพาะอุทยานแห่งชาติรามคำแหงสุโขทัย (เขาหลวง)

๕.๒ อภิปรายผล

ในการวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผลของการวิจัยได้ช่วยตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย และผู้วิจัยจะได้อภิปรายผลตามลำดับ ดังนี้

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมทำให้เกิดทั้งผลดีและผลเสียสำหรับผลดี มีดังต่อไปนี้

๑. ผลดีทางด้านเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้รายได้ของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเพิ่มมากยิ่งขึ้น และสามารถนำรายได้เหล่านั้นไปพัฒนาในด้านต่างๆ อีกทั้งทำให้ประชาชนที่อยู่ในชุมชนรอบอุทยานประวัติศาสตร์ มีรายได้จากการขายสินค้า ของที่ระลึกต่างๆ เป็นต้น

๒. ผลดีทางด้านวัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยวเป็นสถานที่ที่ดำรงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมอันดีงาม อีกทั้งยังเป็นศูนย์รวมความเชื่อ ความศรัทธา ดังนั้น จึงถือได้ว่าสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอุดมไปด้วยสิ่งดีงามทางด้านคำสอนของพระพุทธศาสนา และความสวยงามของพุทธศิลป์ต่างๆ สามารถเผยแพร่ไปยังนักท่องเที่ยวทั้งภายในและต่างประเทศได้อย่างกว้างขวาง

๓. ผลดีทางด้านสังคม นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยว จะได้รับการปลูกฝังทางด้านให้เกิดความรักในวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักท่องเที่ยวที่เป็นเยาวชน จะทำให้เยาวชนสามารถเรียนรู้คุณธรรม และสิ่งที่ดีงามต่างๆ จากการมาท่องเที่ยว ส่งผลให้เยาวชนและประชาชนในสังคมมีคุณธรรม และจริยธรรมมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะทำให้สังคมมีความสงบมากยิ่งขึ้น

๔. ผลดีทางด้านสิ่งแวดล้อม อุทยานประวัติศาสตร์เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ที่สามารถให้นักท่องเที่ยวมาจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม เพื่อเป็นประโยชน์สูงสุดให้แก่เยาวชนและประชาชนทั่วไปได้อีกทางหนึ่ง

ส่วนผลเสียจากการที่อุทยานประวัติศาสตร์กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว มีดังนี้

๑. ผลกระทบต่อสังคมของ ทำให้มีนักท่องเที่ยวต่างๆ เดินทางเข้ามามากขึ้น โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ที่นำเอาวัฒนธรรมตะวันตกต่างๆ เข้ามาภายในวัดและสังคมไทย ทำให้บทบาทของวัดผิดไปจากในอดีต คือ สมัยก่อนวัดเป็นศูนย์กลางทางสังคม ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน แต่ในปัจจุบันบทบาทของวัดในเมืองส่วนใหญ่ จะเน้นไปในด้านพิธีกรรมทางศาสนา การทำบุญตามประเพณีต่างๆ เช่น การจัดงานวัดประจำปี ที่มีกิจกรรมต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นการจัดคอนเสิร์ต การเล่นที่มีลักษณะเป็นการพนัน เป็นต้น ซึ่งการจัดกิจกรรมดังกล่าว ถือเป็นกิจกรรมที่ฟุ่มเฟือย ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ ซึ่งกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ ทำให้แก่นแท้ทางพระพุทธศาสนา ถูกบิดเบือนไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ทำให้พุทธศาสนิกชนดำเนินชีวิตในทางที่ไม่ถูกต้อง

๒. ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ทำให้มีนักท่องเที่ยวต่างๆ เดินทางมาท่องเที่ยวโดยบางคนมีการใช้ใช้ทรัพยากรสาธารณะโดยไม่มีการรักษาและรักษาความสะอาด ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อม

โถมลงได้ ไม่ว่าจะเป็น ชะยะที่เกิดจากการบริโภคของนักท่องเที่ยวต่างๆ ห้องน้ำที่มีจำนวนจำกัด แต่ต้องรองรับนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ศาสนสถานที่มีความเสื่อมโทรมลงจากการรองรับนักท่องเที่ยวในคราวละมากๆ เป็นต้น ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ ทำให้สิ่งแวดล้อมภายในบริเวณที่ท่องเที่ยวเสื่อมโทรมลงเป็นอย่างมาก ทำให้ไม่สามารถสนองตอบวัตถุประสงค์ ในการเป็นแหล่งเรียนรู้และปฏิบัติธรรมที่มีความสงบได้อย่างชัดเจน

๓. ผลกระทบต่อวัดและพระสงฆ์ เมื่อวัดมีการจัดการให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรมความเจริญย่อมตามมาและมีมากขึ้น ทำให้บทบาทของพระสงฆ์มีความเกี่ยวข้องในเชิงพาณิชย์มากขึ้นตามไปด้วย ทั้งที่ในความเป็นจริง กิจของพระสงฆ์คือ การปฏิบัติอยู่ในศีลที่บัญญัติอยู่ในพระวินัย เป็นผู้นำทางปัญญาด้วยการสอน และเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา และเป็นที่พึ่งทางใจของพุทธศาสนิกชน ซึ่งหากเป็นเช่นนี้ต่อไปในอนาคตข้างหน้า อาจส่งผลต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยก็เป็นไปได้

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวพื้นที่มรดกโลกเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานหลายๆ ฝ่ายทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามามีบทบาทในการกำกับดูแลและควรให้ความสำคัญกับชุมชนคนในเขตพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยให้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ และโบราณสถานเป็นเรื่องของกรมศิลปากรในการบริหารจัดการดูแลรักษาพัฒนาให้คงอยู่ในสภาพเดิม ในขณะที่เรื่องของคนในชุมชน ชาวบ้าน ที่อยู่รอบอุทยานควรร่วมมือกันดูแลรักษาบ้านเรือนสิ่งปลูกสร้างให้สะอาดเรียบร้อยไม่บังทัศนียภาพ การจัดการขยะสาธารณูปโภคเป็นเรื่องของหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างเทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล หรือองค์การบริหารส่วนจังหวัดควทำหน้าที่ดูแล สำหรับเรื่องความปลอดภัยเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ตำรวจ ประเด็นสำคัญคือการประชาสัมพันธ์การตลาดในการชักจูงผู้คน นักท่องเที่ยวให้มีโอกาสได้เข้ามาสัมผัสความงดงาม ศิลปะ วัฒนธรรม และความยิ่งใหญ่ที่ซ่อนตัวอยู่ในโบราณสถาน หากทุกภาคส่วนร่วมมือร่วมใจดูแลรักษา ปฏิบัติหน้าที่ของตัวเองในฐานะเป็นเจ้าบ้านในการต้อนรับผู้มาเยือนเชื่อว่านักท่องเที่ยวย่อมประชาสัมพันธ์ให้ปากต่อปากซึ่งจะเป็นผลดีต่อการบริหารจัดการเพื่อการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างยั่งยืน ต่อไป

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ภาครัฐควรให้ความสำคัญกับแผนการจัดการท่องเที่ยว นำมาปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมเพราะศักยภาพของการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในเรื่องของสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการ นักท่องเที่ยวสามารถสร้างศักยภาพให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดได้ เช่น ด้านบริการทางการแพทย์ รวมทั้งความพร้อมทางด้านการศึกษาเพื่อผลิตบุคลากรทางด้านการท่องเที่ยวและการ

บริการให้กับนักท่องเที่ยว สำหรับเนื้อหาของข้อมูลสำหรับนักท่องเที่ยวที่มีแจกให้กับนักท่องเที่ยวแหล่งข้อมูลที่สำคัญตามแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ควรเน้นเนื้อหาสาระข้อมูลเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว ประเพณีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น ที่จะนำไปสู่การสร้าง ความเข้าใจที่ดีระหว่างนักท่องเที่ยวและคนท้องถิ่น รวมทั้งไม่มีข้อมูลของระเบียบข้อบังคับและกฎหมายที่นักท่องเที่ยวควรปฏิบัติ เพื่อเป็นการแนะนำให้นักท่องเที่ยวเคารพต่อกฎหมายและข้อบังคับของท้องถิ่น นอกจากนี้ยังไม่มีข้อมูลที่ ส่งเสริมสนับสนุนการท่องเที่ยวของผู้ด้อยโอกาส เช่น เด็ก ผู้สูงอายุ คนพิการ คนกลุ่มน้อยและคนพื้นเมือง เป็นต้น

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมเพื่อเข้าถึงกลุ่มผู้แสวงหาผลประโยชน์ต่างๆ ในพื้นที่ นำไปเป็นข้อมูลในการบริหารจัดการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบยั่งยืน
๒. ควรมีการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีลักษณะใกล้เคียงกันหรือลักษณะเดียวกันเพื่อหาทางเชื่อมโยง ปรับปรุงและพัฒนาในลักษณะรูปแบบการท่องเที่ยว
๓. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับศักยภาพของสถานที่ท่องเที่ยวหรือทรัพยากรท่องเที่ยวอื่นๆ ในระดับมหภาค อาทิ การท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ ประเพณี และวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เพื่อให้ทราบศักยภาพการท่องเที่ยวของเมืองมรดกโลกเพื่อการส่งเสริมและการรองรับจำนวนนักท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในอนาคต

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

เกรกฤทธิ์ เชื้อมงคล. สุขุทัยตำนานการสร้างเมือง. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส.เอเชียเพรส (๑๙๘๙) จำกัด, ๒๕๕๘.

ข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสารอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. แผนที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. สุโขทัย : สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, ๒๕๖๐.

จริญญา เจริญสุกใส. แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. วัฒนธรรมไทย ภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๐.

ไชย ณ พล.ปรัชญาชีวิตและการรู้แจ้ง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย , ๒๕๓๗.

จิรัฐญา มณีเนตร. การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. เอกสารประกอบการสอนวิชาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑.

ณรงค์ เส็งประชา. มนุษย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘.

ตุลา มหาสุวานนท์. หลักการจัดการหลักการบริหาร. กรุงเทพมหานคร : ธนอักษรพิมพ์, ๒๕๔๕.

ทินพันธุ์ นาคะตะ. พระพุทธศาสนากับสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : หจก. สหายบล็อกและการพิมพ์, ๒๕๔๔.

ธาดา สุทธิธรรม. ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี.

กรุงเทพมหานคร : บริษัทหิรัญพัฒน์ จำกัด, ๒๕๓๓.

ธงชัย สันติวงษ์. องค์การและการบริหาร. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕.

- นิตย สัมมาพันธ์. การบริหารเชิงพุทธ. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๑.
- นิคม มุสิกคามะ. วัฒนธรรมบทบาทใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.
- นิคม จารุมณี. การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียน สโตร์, ๒๕๓๖
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, ๒๕๔๒.
- บุญทัน ดอกไธสง. การบริหารเชิงพุทธ กระบวนการทางพฤติกรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิธ การพิมพ์จำกัด, ๒๕๒๘.
- ปรีชา แดงโรจน์. อุตสาหกรรมท่องเที่ยวสู่ศตวรรษที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท. ไฟว์ แอนด์ โฟร์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). วัฒนธรรมกับการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ พุทธธรรม, ๒๕๓๒.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรง พิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พิชัย วาสนาส่ง. โลกาภิวัตน์ : หมุนตามโลก สารพันสาระที่ควรรู้ เพื่อทันกระแสโลก. กรุงเทพมหานคร : ปาเจรา, ๒๕๔๙.
- มนัส สุวรรณ และคณะ. การจัดการการท่องเที่ยว. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.
- ร่ำไพพรรณ แก้วสุริยะ. การอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจ, ๒๕๔๖.
- รัชพร จันทรสว่าง. ความหมายของนักท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- วรรณ วทัญญู. ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.
- วศิน อินทสระ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, ๒๕๓๕.
- วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๕๒.
- สมชาย ณ นครพนม. มรดกวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากรกระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๙.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **วัฒนธรรมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ
วิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สุรัสวดี ราชกุลชัย. **การวางแผนและการควบคุมทางการบริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

สุวรรณ เพชรนิล. **วัฒนธรรมและศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์,
๒๕๓๒.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงวัฒนธรรม. **คู่มือศูนย์วัฒนธรรมในสถานศึกษา**.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๒.

สำนักงานจังหวัดสุโขทัย. **แผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย (๒๕๖๑-๒๕๖๔)**. เอกสารเผยแพร่กลุ่มงาน
ยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, ๒๕๖๐.

สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. **สถานที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย**. สุโขทัย :
สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, ๒๕๖๐

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

เสาวภา ไพทยวัฒน์. **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏเขต ๘, ๒๕๓๘.

องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (อพท.). **แผนปฏิบัติงานประจำปี
งบประมาณ ๒๕๖๐**. กรุงเทพมหานคร : องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการ
ท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, ๒๕๖๐.

อานนท์ อาภาภิรมย์. **สังคมวัฒนธรรมและประเพณีไทย**. กรุงเทพมหานคร : แพร่วิทยา, ๒๕๑๙.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

กฤษฎา พิณศรี และคณะ “การศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรม ล้านช้างในอีสานใต้
เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม”. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์**. มหาวิทยาลัยราชภัฏ
สุรินทร์, ๒๕๕๐.

กมลทิพย์ ประสิทธิ์นราพันธุ์. “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอุทยานแห่งชาติเอราวัณของ
นักท่องเที่ยวชาวไทย จังหวัดกาญจนบุรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๓๓.

กรณีย์ ธนอมกุล. “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดสกลนคร”.
วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยขอนแก่น,
๒๕๔๗.

- กาญจนา กันภัย และคณะ. “พฤติกรรมนักท่องเที่ยว กรณีศึกษาตลาดน้ำอัมพวัน”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม, ๒๕๕๑.
- จรัสนันท์ สิทธิเจริญ. “พฤติกรรมการท่องเที่ยวในภาคเหนือของนักท่องเที่ยวชาวไทย”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.
- จารุวรรณ แสงจันทร์ “พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕.
- ฉลองศรี พิมลสมพงศ์. **การวางแผนและพัฒนาการตลาดการท่องเที่ยว**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖
- ชัยวัฒน์ สืบหยั่ว . “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทยกรณีศึกษาในเขตอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๖.
- ตันติกร โคตรซารี. “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการท่องเที่ยวเชิงศาสนาพระธาตุประจำวันเกิด จังหวัดนครพนม”. **การศึกษาอิสระปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕.
- เนตรชนก นันท์. “การพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนวัดพระบาท ห้วยต้ม อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๔.
- ปาริณต์ อังจะนิล. “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบตลาดเก่า กรณีศึกษาตลาดคลองสวน ๑๐๐ ปีจังหวัดสมุทรปราการ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหา บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕.
- ปิยะวดี หิริกมล. “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวในจังหวัดสุโขทัย. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๕.
- พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี.ดร.และคณะ. “การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) , ๒๕๕๖.
- พระมหาทองสุข สุภโร. “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีไทย”. **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาวิชาญ เลี้ยวเส็ง. “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว : ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร.ดร.และคณะ. “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖.

พระสรวิชัย อภิปัญญา และคณะ. “การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ : การสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาเชิงบูรณาการ”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖.

มธุรส ปราปไฟรี. “ศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว: กรณีชุมชนไทยทรงดำบ้านเขาย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอยะบอย จังหวัดเพชรบุรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม.ดร.และคณะ. “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กระบวนการเปลี่ยนแปลง เส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรม”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖.

รวีวรรณ เพ็ชรคง. “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวและความพึงพอใจในการมาเยือนแหล่งท่องเที่ยวทางทะเลในอำเภอขนอม จังหวัดนครศรีธรรมราช”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, ๒๕๕๑.

รัฐทิทยา หิรัณยหาด. “แนวทางการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพหมู่บ้านวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาบ้านหนองขาว อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔.

วศิน ปัญญาวุธตระกูล. “การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรมในพื้นที่ระเบียงวัฒนธรรม (กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์)”. **รายงานการวิจัย (สกว.)**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (หม่อมหลวง). (๒๕๓๙) “การศึกษาปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในเชียงใหม่”. **รายงานการวิจัย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๙.

(๓) สัมภาษณ์

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์ ประกอบการวิจัย

๑) พระครูสังฆรักษ์เกรียงไกร สุภาพโร เจ้าอาวาสวัดศรีชุม ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๒) พระมหาดำรงค์ สนตจิตโต เจ้าอาวาสวัดตระพังทอง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๓) ร้อยเอกบุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๔) นางสาวดาริกา ณะศักดิ์ศิริ ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๕) นายสถาพร เทียงธรรม นักโบราณคดีชำนาญการพิเศษสำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๖) นายชูศักดิ์ เพชรพงษ์ กำนันตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๗) นางสุดา วิริยะพงษ์ นายกเทศมนตรีตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๘) นาย สรศักดิ์ เพ็ชรพูล สมาชิกเทศบาลตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๙) นางสาวสกุลไทย โนพันธ์ ครูการศึกษานอกโรงเรียนตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๑๐) ปุยงค์ จันทร ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

๑๑) นางฉลอง นามคำมูล ผู้ประกอบการกิจการท่องเที่ยว ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

(๔) เอกสารอื่นๆ

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. “ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวไทย พ.ศ. ๒๕๕๘ – ๒๕๖๐”.

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา http://www.mots.go.th/ewt_dl_link.php?nid=๗๑๑๔.

(๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร. สำนักงานจังหวัดสุโขทัย. “อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย”

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา http://www.sukhothai.go.th/tour/tour_๐๑.htm. (๑๕

กรกฎาคม ๒๕๖๐).

กระทรวงวัฒนธรรม. “ประกาศขึ้นทะเบียนมรดกโลกเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมือง

บริวาร”[ออนไลน์]. แหล่งที่มา http://www.thaiwhic.go.th/heritage_

culture.aspx#a๑ (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

๒. ภาษาอังกฤษ :

Hodgetts. **R. M. Organizational Behavior Theory and Practice.** New York:
Macmillan Publishing Company. 1991.

Goeldner. C.. & Ritchie. **J. R. B. Tourism: principles. practices. (philosophies
(10thed.).**Hoboken:Wiley. 2006.

ภาคผนวก
ภาพลงพื้นที่เก็บข้อมูลประกอบการวิจัย



ภาพที่ ๑ สัญลักษณ์มรดกโลกทางเข้าอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย



ภาพที่ ๒ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย



ภาพที่ ๓ สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกมัคคุเทศก์(ไกด์) และเจ้าหน้าที่ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว



ภาพที่ ๔ พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช



ภาพที่ ๕ วัดมหาธาตุ (อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย)



ภาพที่ ๖ สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกตำรวจท่องเที่ยว และมัคคุเทศก์น้อย (ไกด์นักศึกษา)



ภาพที่ ๗ วัดศรีสวาย (อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย)



ภาพที่ ๘ ทางเข้าและกำแพงรอบวัดศรีสวาย ทำด้วยศิลาแลง



ภาพที่ ๙ เจดีย์ทรงพระปรางค์วัดศรีสวาย



ภาพที่ ๑๐ วัดตระพังเงิน (อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย)



ภาพที่ ๑๑ วัดสระศรี (อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย)



ภาพที่ ๑๒ วัดชนะสงคราม (อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย)



ภาพที่ ๑๓ วัดสุทัศน์ (วัดช้างล้อม)



ภาพที่ ๑๔ วัดตระพังทอง



ภาพที่ ๑๕ พระเจดีย์วัดตระพังทอง



ภาพที่ ๑๖ วัดศรีชุม



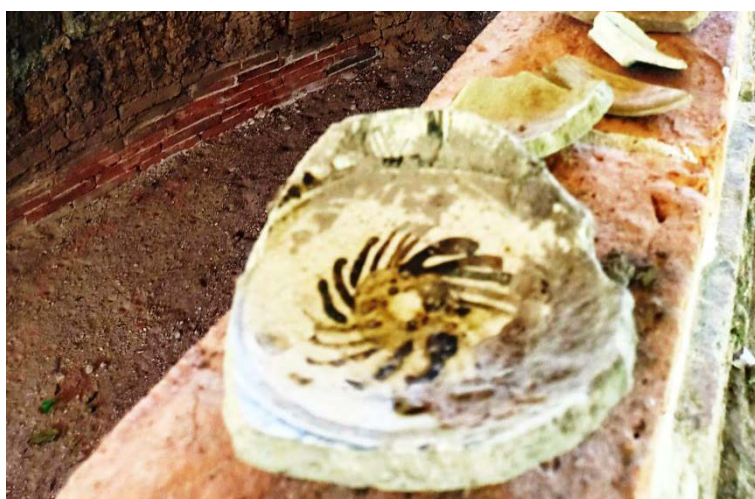
ภาพที่ ๑๗ หลั



ภาพที่ ๑๘ กระดิ่งพ้อขุน



ภาพที่ ๑๙ เตาทุเรียง



ภาพที่ ๒๐ เศษถ้วยสังคโลกขุดพบในเตาทุเรียง



ภาพที่ ๒๑ ศาลตาผาแดง



ภาพที่ ๒๒ สัมภาษณ์เชิงลึกปราชญ์ชาวบ้านเมืองเก่าสุโขทัย



ภาพที่ ๒๓ สัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าอาวาสวัดตระพังทอง



ภาพที่ ๒๔ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง



ภาพที่ ๒๕ ธรรมจักรสัญลักษณ์การสถิตมั่นแห่งพระพุทธศาสนา



ภาพที่ ๒๖ แท่นศิวลึงสัญลักษณ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู



ภาพที่ ๒๗ ศิวลึงสัญลักษณ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู



ภาพที่ ๒๘ สัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง



ภาพที่ ๒๙ พระพุทธปฐิมากรสมัยสุโขทัย



ภาพที่ ๓๐ เครื่องสังคโลกสมัยสุโขทัย



ภาพที่ ๓๑ สัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง



ภาพที่ ๓๒ สัมภาษณ์เชิงลึกผู้ประกอบการให้บริการนักท่องเที่ยว



ภาพที่ ๓๓ ป้ายประชาสัมพันธ์สถานที่ท่องเที่ยวแบบคิวอาร์โค้ด (QR Code) ภาพและเสียง ๕ ภาษา

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายภูวเดช สิ้นทับศาล
Mr. Phuwadet Sintabsan
- เกิด : วันที่ ๑๕ เดือน พฤษภาคม ๒๕๒๐
- สถานที่เกิด : ๕๑ หมู่ ๑๑ บ้านหนองทอง ตำบลวังหินลาด อำเภอชุมแพ
จังหวัดขอนแก่น รหัสไปรษณีย์ ๔๐๑๓๐
- การศึกษา : นธ.เอก. ป.ธ. ๑-๒. สำนักเรียนวัดศิริธรรมิกาวาส
ปริญญาตรี (๒๕๔๗). พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปริญญาโท (๒๕๕๒). ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม) สาขาวิชาปรัชญา
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๙/๒๓ หมู่ ๖ พิชณชัยปาร์ค ซอย ๕ ตำบลวังพิกุล อำเภอวังทอง
จังหวัดพิษณุโลก รหัสไปรษณีย์ ๖๕๑๓๐
- สถานที่ทำงาน : อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาปรัชญา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เลขที่ ๒๑๗ หมู่ ๖ ตำบลบึงพระ อำเภอเมือง
จังหวัดพิษณุโลก รหัสไปรษณีย์ ๖๕๐๐๐
- ติดต่อ : โทรศัพท์. ๐๘-๕๖๘๐-๖๘๙๙
E-mail: phuwadet @ gmail.com
<https://www.l3nr.org/u/phuwadet#/posts>
<https://www.facebook.com/phuwadet.sintabsan>
Ling: Phuwadet.s

